

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ

ДОСВІД ЄВРОПИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Матеріали
I Міжнародної наукової конференції
17–18 листопада 2023 р., м. Запоріжжя

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ДОСВІД ЄВРОПИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Видання здійснено в рамках проекту Європейського Союзу за програмою Еразмус+, напрям Жана Моне «Tailoring European Memory Politics for Peacemaking in Ukrainian Society» (620386-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE)

Підтримка Європейської Комісії у створенні цього видання не означає схвалення змісту, який відображає лише погляди авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ньому.

Publication prepared and funded under Erasmus+ Jean Monnet Actions «Tailoring European Memory Politics for Peacemaking in Ukrainian Society» (620386-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE)

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Матеріали
I Міжнародної наукової конференції
17–18 листопада 2023 р., м. Запоріжжя

Tailoring European Memory Politics
for Peacemaking in Ukrainian Society
620386-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE

With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union

ЗМІСТ

Володимир Анісімов	
ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК ІСТОРІЇ	
ЯК ЗАСІБ ЗДІЙСНЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ	13
Volodymyr Anisimov	
SCHOOL HISTORY TEXTBOOK	
AS A MEANS OF IMPLEMENTING HISTORICAL POLICY	13
Ольга Бойко	
ПАМ'ЯТЬ ПРО СОЦІАЛІСТИЧНУ ДОБУ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ:	
АНАЛІЗ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ	16
Olha Boiko	
MEMORY OF THE SOCIALIST ERA OF THE REPUBLIC OF BULGARIA:	
ANALYSIS OF SCHOOL TEXTBOOKS ON HISTORY	16
Оксана Вар`ян	
ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	
ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНСТРУЮВАННЯ ПАМ'ЯТІ:	
ПРАКТИЧНІ КЕЙСИ РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА	21
Oksana Varian	
WORLD WAR II CULTURAL HERITAGE MONUMENTS AS A TOOL	
FOR MEMORY CONSTRUCTION: PRACTICAL CASES OF POLAND	21
Ольга Волянюк	
ОПОВІДІ ПРО РОСІЙСЬКУ АГРЕСІЮ:	
ДОСВІД ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ	26

Olha Volianiuk NARRATIVES OF RUSSIAN AGGRESSION: EXPERIENCE OF PARTNER COLLABORATION	26
Сергій Ганус КОНЦЕПТ РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ І «ПОВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПИ» В ІСТОРИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ СУЧАСНОЇ ЛИТВИ	31
Serhii Ganus THE SOVIET OCCUPATION AND THE RETURN TO EUROPE CONCEPT IN HISTORICAL POLICIES OF MODERN LITHUANIA.	31
Наталія Горбач МОВЧАННЯ ЯК СИМВОЛ ТРАВМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ПРО ГОЛОКОСТ	36
Natalia Horbach SILENCE AS A SYMBOL OF TRAUMA IN UKRAINIAN HOLOCAUST FICTION	36
Алла Кравченко, Ірина Кизименко, Наталія Гусева, Олена Красільнікова КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ 2022: ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ	41
Alla Kravchenko, Iryna Kyzymenko, Nataliia Husieva, Olena Krasilnikova CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE DURING RUSSIAN AGGRESSION 2022: MEMORY POLITICS	41
Віктор Дроздов КОНФЛІКТИ ПАМ'ЯТЕЙ ЯК ВИКЛИКИ ПРОЦЕСАМ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ПІВДНЯ ОДЕЩИНИ)	46
Viktor Drozdov CONFLICTS OF MEMORIES AS CHALLENGES TO THE PROCESSES OF DECOLONIZATION OF THE SYMBOLIC SPACE OF UKRAINE (IN THE EXAMPLE OF THE SOUTHERN ODESA REGION)	46

Ярослав Журавльов МІСЦЯ ГОЛОКОСТУ У СТОЛИЦЯХ: БАБИН ЯР, ПАНЯРЯЙ ТА РУМБУЛА У ПОЛІТИКАХ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНИ, ЛИТВИ ТА ЛАТВІЇ	52
Yaroslav Zhuravlov HOLOCAUST SITES IN THE CAPITALS: BABYN YAR, PANERIAI, AND RUMBULA IN THE MEMORY POLICIES OF UKRAINE, LITHUANIA, AND LATVIA	52
Олександр Зубченко ТРАВМАТИЧНИЙ ДОСВІД РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ	56
Oleksandr Zubchenko THE TRAUMATIC EXPERIENCE OF THE RUSSIAN OCCUPATION OF SOUTHERN UKRAINE.	56
Оксана Казакова ОСНОВНІ ВИМІРИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ У ПОСТФРАНКІВСЬКІЙ ІСПАНІЇ	61
Oksana Kazakova THE MAIN DIMENSIONS OF THE FORMATION OF MEMORY POLICY IN POST-FRANCO SPAIN	61
Каплун Катерина ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ СЕЛА НЕСТЕРЯНКА ОРИХІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ)	67
Kaplun Kateryna PRESERVATION OF HISTORICAL MEMORY IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN OCCUPATION ON THE EXAMPLE OF THE VILLAGE OF NESTERYANKA OF THE ORIHIV URBAN TERRITORIAL COMMUNITY).	67
Олександр Кухтарев ВПЛИВ РАДЯНСЬКИХ СТРИЧОК ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ НА ІСТОРИЧНУ ПАМ'ЯТЬ МЕШКАНЦІВ МІСТА ЗАПОРІЖЖЯ	72

Oleksandr Kukhtariev	
THE INFLUENCE OF SOVIET FILMS ABOUT THE SECOND WORLD WAR ON THE HISTORICAL MEMORY ON THE RESIDENTS OF ZAPORIZHZHIA.	72
Ольга Маклюк	
КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНИЙ ВИМІР МЕМОРІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ (ДО ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ/ПОВЕРНЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ)	77
Olha Makliuk	
CULTURAL AND VALUABLE DIMENSION OF THE MEMORIAL SPACE OF THE OCCUPIED TERRITORIES (TO THE QUESTION OF PRESERVATION/RETURN OF THE HISTORICAL HERITAGE)	77
Інга Мусіюк	
ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ АФРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВ У МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ	95
Inha Musiiuk	
THE HISTORICAL MEMORY OF AFRICAN STATES IN MEDIA DISCOURSE	95
Валентина Ніколаєнко	
РОМАН Т. П'ЯНКОВОЇ «ВІК ЧЕРВОНИХ МУРАХ»: ТРАВМАТИЧНИЙ ЖІНОЧИЙ ДОСВІД 1932–1933 РОКІВ	100
Valentya Nikolaienko	
T. PIANKOVA'S NOVEL «THE AGE OF RED ANTS»: WOMEN'S TRAUMATIC EXPERIENCE OF 1932–1933	100
Ольга Ніколаєнко	
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ТРАВМИ В МІСЬКОМУ СИМВОЛІЧНОМУ ПРОСТОРІ (КЕЙС ХАРКОВА).	105
Olga Nikolaienko	
REPRESENTATION OF TRAUMA IN THE URBAN SYMBOLIC SPACE (CASE KHARKIV)	105
Овсяницька Ганна	
ВІРШ «ТАКА ВІЙНА, БРАТИКУ...» С. ПОВАЛЯЄВОЇ: ПСИХОСЕМАНТИЧНІ ТА СЕМІОТИЧНІ ПАРАМЕТРИ МЕЖОВОЇ СВІДОМОСТІ.	110

Ovsyanytska Hanna	
S. POVALYAEVA'S POEM «THAT'S WAR, BRO»: BORDER PSYCHE PSYCHOSEMANTIC AND SEMIOTIC PARAMETERS	110
Панков Сергій	
«ЕВОЛЮЦІЯ ІСТОРИЧНИХ НАРАТИВІВ У МУЗЕЙНІЙ ВИСТАВКОВІЙ РОБОТІ (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМ. Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО) В 1991–2021 рр.»	116
Pankov Serhii	
«THE EVOLUTION OF HISTORICAL NARRATIVES IN MUSEUM EXHIBITION WORK (A CASE STUDY OF THE DMYTRO YAVORNYTSKY NATIONAL HISTORICAL MUSEUM OF DNIPROPETROVSK) FROM 1991 TO 2021»	116
Подкупко Тетяна	
ВИКЛАДАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН МАЙБУТНІМ ЛІКАРЯМ В КОНТЕКСТІ «ВІЙН ПАМ'ЯТІ»	120
Podkupko Tetyana	
TEACHING HISTORY SUBJECTS FOR MEDICAL STUDENTS IN THE CONTEXT OF «MEMORY WARS»	120
Катерина Попова	
ШКІЛЬНИЙ КУРС ІСТОРІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ: ДОСВІД УКРАЇНИ	125
Popova Kateryna	
SCHOOL COURSE OF HISTORY AS AN INSTRUMENT OF COLLECTIVE MEMORY: THE EXPERIENCE OF UKRAINE.	125
Радченко Яна	
СПЕЦИФІКА ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ ГЕНОЦИДУ РОМСЬКОГО ТА ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПРАВОНАХОДНОМУ ВИДАННІ «ЗМІНА»	128
Radchenko Yana	
SPECIFICS OF COVERAGE OF THE GENOCIDE OF THE ROMA AND JEWISH POPULATION OF UKRAINE IN THE HUMAN RIGHTS MEDIA «ZMINA»	128

Ірина Рибак	
МЕДІАТИЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ЕТАПИ ТА ДИСКУРСИВНІ ЧИННИКИ КОНФЛІКТОГЕННОСТІ	134
Iryna Rybak	
MEDIATIZATION OF THE POLITICS OF MEMORY IN UKRAINE: MAIN STAGES AND DISCURSIVE FACTORS OF CONFLICTOGENICITY	134
Віктор Савченко	
ОДЕСЬКИЙ МІФ ТА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ	139
Viktor Savchenko	
ODESA MYTH AND POLITICS OF MEMORY	139
Сарапій Мар'яна	
САЙТ МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ГОЛОКОСТУ (США) ЯК ІНСТРУМЕНТ МЕДІАТИЗАЦІЇ ПАМ'ЯТІ	144
Sarapii Mariana	
THE WEBSITE OF THE UNITED STATES HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM AS A TOOL FOR MEMORY MEDIATIZATION	144
Сірінюк-Долгарьова Катерина	
ВІЙНИ ПАМ'ЯТІ В НАРАТИВАХ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ТА ДЕЗІНФОРМАЦІЇ: ПРОТИДІЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ МЕДІА РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ НА ШЛЯХУ ДО МИРУ	148
Sirinyok-Dolgaryova Katerina	
MEMORY WARS IN THE NARRATIVES OF RUSSIAN PROPAGANDA AND DISINFORMATION: DEMOCRATIC MEDIA COUNTERING RUSSIAN AGRESSION ON THE WAY TO PEACE.	148
Олександр Смирнов	
ПОДІЇ ГОЛОДОМОРУ В ПОЕМІ Н. БАКЛАЙ «ЛУБНИ».	152
Oleksandr Smyrnov	
THE HOLODOMOR EVENTS IN THE N. BAKLAI'S POEM «LUBNY».	152
Оксана Смержевська	
ФУНКЦІЯ «МІСЦЬ ПАМ'ЯТІ» В ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ	157

Oksana Smorzhevaska	
THE «PLACE OF MEMORY» FUNCTION IN SCHOOL HISTORICAL EDUCATION.	157
Соловей Галина	
«МІФОЛОГЕМА» МІСТА ТА ВІЗУАЛЬНІ ОБ'ЄКТИ, ЩО ЇЇ КОНСТРУЮЮТЬ	161
Galyna Solovei	
THE «MYPOLOGEM» OF THE CITY AND THE VISUAL OBJECTS THAT CONSTRUCT IT	161
Володимир Старжець	
ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ	164
Volodymyr Starzhets	
PRACTICAL CLASSES IN THE LESSONS OF THE HISTORY OF UKRAINE AS AN IMPORTANT FACTOR IN FORMING THE HISTORICAL MEMORY OF HIGH SCHOOL STUDENTS	164
Галина Стародубець	
НІМЕЦЬКИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ОСМИСЛЕННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ ІСТОРІЇ	169
Galyna Starodubets	
GERMAN EXPERIENCE IN SHAPING MEMORY POLICY THROUGH THE PRISM OF UNDERSTANDING TOTALITARIAN HISTORY.	169
Ірина Телегуз	
ВПЛИВ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ.	173
Iryna Telehuz	
INFLUENCE OF HISTORICAL MEMORY ON THE NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIANS	173
Андрій Телегуз	
СПІЛЬНА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК УМОВА ІСНУВАННЯ НАЦІЇ	177
Andrii Telehuz	
COMMON HISTORICAL MEMORY AS A CONDITION FOR THE NATION'S EXISTENCE	177

Сергій Терно	
ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ.	182
Serhii Terno	
THE POLICY OF MEMORY IN THE HISTORICAL EDUCATION OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL.	182
Софія Тоцька	
СПРОБИ ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ РОСІЙСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ М. ПОЛОГИ (ЛЮТИЙ 2022 – ЛЮТИЙ 2023 рр.).	186
Sofia Totska	
ATTEMPTS TO DESTROY UKRAINIAN HISTORICAL MEMORY BY RUSSIAN TROOPS IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY OF THE CITY OF POLOHY (FEBRUARY 2022 – FEBRUARY 2023)	186
Галина Турченко, Крючкова Кароліна	
АНТИУКРАЇНСЬКІ ФЕЙКИ В ЩОРІЧНИХ ПІДСУМКОВИХ ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЯХ В. ПУТІНА (ГРУДЕНЬ 2014 – ГРУДЕНЬ 2021 рр.).	191
Galyna Turchenko, Karolina Kryuchkova	
ANTI-UKRAINIAN FAKES IN V. PUTIN'S ANNUAL FINAL PRESS CONFERENCES (DECEMBER 2014-DECEMBER 2021)	191
Юлія Шелеп	
(НЕ)ПОЧУТІ ГОЛОСИ У СТУДІЯХ ПАМ'ЯТІ ПРО МИНУЛЕ НА ПРИКЛАДІ УСНОІСТОРИЧНОГО ПРОЕКТУ «ЖИВА ІСТОРІЯ».	196
Julija Shelep	
(UN)HEARD VOICES IN MEMORY STUDIOS OF THE PAST USING PROJECT IN THE ONLINE ARCHIVES OF ORAL HISTORICAL AND VISUAL SOURCES «LIVING HISTORY».	196

ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК ІСТОРІЇ ЯК ЗАСІБ ЗДІЙСНЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Володимир Анісімов,

*Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна
<https://orcid.org/0009-0004-5305-195X>*

SCHOOL HISTORY TEXTBOOK AS A MEANS OF IMPLEMENTING HISTORICAL POLICY

Volodymyr Anisimov,

*Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
Ternopil, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0004-5305-195X>*

The article talks about the relationship between the school history textbook and the historical policy of the state. The main idea of the article is that the school history textbook is one of the means of forming cultural memory.

Німецький дослідник Ян Ассман розділяє колективну пам'ять на комунікативну та культурну. Комунікативна пам'ять є відносно короткою, охоплює 3–4 покоління. Вона не структурована, не інституціоналізована, передається через живе спілкування. Культурна пам'ять є протилежністю до комунікативної. Вона пов'язана з владою та нав'язується індивіду ззовні. Культурна пам'ять формується суспільними чи державними інститутами і може існувати біля 100 років. Її формуванням переважно займаються школи, коледжі, університети. Найкраще цю роль виконує вчитель. Відомою є

фраза німецького професора Оскара Пешелі: «Коли пруссаки побили австрійців, це була перемога прусського шкільного вчителя над австрійським» [1].

Підручник історії є одним із засобів формування культурної пам'яті у дітей. У XIX – XX століттях він займав провідну роль у цьому процесі. Національна держава проводила активну історичну політику, метою якої було формування слухняного громадянина, патріота своєї держави. З другої половини XX століття, коли почали з'являтися інші актори історичної політики, підручник перестав відігравати провідну роль. Розвиток громадянського суспільства, технологій відкрили нові можливості впливу на молоде покоління, держава поступово втрачала свої важелі впливу. Однак на сьогоднішній день підручникотворення досі вважається важливою складовою формування особистості.

Масова освіта приходить на українські землі в 1920-х – 1930-х роках. Радянська влада проводить політику ліквідації неписьменності. Тоді формуються перші підручники з історії СРСР та УРСР. Радянська влада ставила за мету створити «нову людину» та ліквідувати «старий» капіталістичний лад. Щоб її досягнути влада активно втручалася в освітній процес. Радянська влада сформувала базовий канон для підручників, від якого вона не відходила протягом свого існування: формування давньоруської народності, її розпад внаслідок монголо-татарського іґа, боротьба українських селян і козаків за «возз'єднання України з Росією» протягом XV – XVII століття, спільна боротьба російських та українських революціонерів «проклятого царату» та торжество «Великого жовтня 1917 року».

Після розпаду СРСР та формування національних держав на її уламках українські можновладці опинилися перед викликом. Стара ідеологія вже не могла їх задовільнити, вони почали шукати нові способи легітимізувати свою владу. Українські інтелектуали тим часом відкрили спадщину Михайла Грушевського, звичайно на кінець XX – початок XXI століт-

тя вона була застарілою, однак вона дала можновладцям необхідне обґрунтування. Був сформований новий канон для підручникотворення: українці в ньому посідали центральне місце, роль етнічних меншин ігнорувалася, формування української народності припадає на IV століття нашої ери, Русь розглядається як українська держава, подальша історія зображувалася з позиції боротьби селян проти гнобителів.

Подібна схема проіснувала в підручниках історії до 2014 року. Євромайдан і революція Гідності, російська агресія внесли корективи у цю схему. Україна остаточно вибрала євроатлантичний вектор розвитку. Це спонукало авторів підручників приділити більшу увагу правовому аспекту. Історія розгортається в напрямку розширення сфери вжитку прав людей. Спочатку правами володіють окремі люди, поступово вони поширюються на цілі верстви. Окрім того анексія Криму спонукала згадати, що окрім основного етносу, в Україні проживають кримські татари, караїми, кримчаки. З'явилася ідея «інтегрованих підручників», прагнення поєднати глобальний та український контексти. Активно приділяється увага вивченню історії еліт.

Усі перелічені приклади свідчать про те, що підручникотворення дуже тісно пов'язане з політикою, яку проводить держава. Підручник є засобом історичної політики, важливою функцією якого постає формування ідентичності. Однак XXI століття вимагає певних коректив у цих підходах. Підручник повинен не тільки служити виховній меті, а й дидактичній. Він повинен навчити учня жити в цьому глобальному світі, відповідати на виклики, які той йому кидає.

Література

1. Вчителі дійсно виграють війни. Росія це розуміє. А Україна? Історична правда: веб-сайт. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2022/05/31/161392/>

ПАМ'ЯТЬ ПРО СОЦІАЛІСТИЧНУ ДОБУ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ: АНАЛІЗ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ

Ольга Бойко

Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-7217-1704>

MEMORY OF THE SOCIALIST ERA OF THE REPUBLIC OF BULGARIA: ANALYSIS OF SCHOOL TEXTBOOKS ON HISTORY

Olha Boiko

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0001-7217-1704>

The publication analyzes new programs and textbooks on the history of Bulgaria, namely the content of material about the socialist period of the Republic of Bulgaria. The features and main differences in the interpretation of the communist era in school textbooks of different authors are revealed. Emphasis is placed on socio-political contradictions within post-communist Bulgarian society.

Історична наука завжди стикалася з труднощами в представленні та оцінці новітньої історії. За півстоліття марксистська ідеологія залишила глибокий відбиток у пам'яті суспільства. Результатом цього стали труднощі у представленні та оцінці періоду соціалізму. Основною перешкодою для досягнення об'єктивної оцінки років Народної Республіки Болгарії є пам'ять реальних учасників історичного процесу. Адже, пам'ять – це індивідуальна річ, вона пов'язана з особистим відчуттям подій та речей, і це викликає почуття ностальгії.

Дослідження, проведене Національним центром вивчення громадської думки, у червні 2013 року [4], показало, що значна частина молодих болгар має нечіткі знання про події новітньої історії, не ідентифікує особистості та історичні терміни. Відповідно до цього, значного розголосу та критики зазнали нові програми та підручники з історії Болгарії, а саме зміст матеріалу про соціалістичний період Республіки Болгарія. Найважливіша дискусія полягає в тому, чи варто і як саме розповідати про комунізм поколінням, які його не пережили. Тривалий час переважала думка, що для цього ще зарано, оскільки цей період продовжує залишатися предметом актуальних політичних суперечок, яка прямо ставала на бік – самого комунізму. Чим більше часу минає, тим більше стирається пам'ять про репресії цього режиму, оскільки він цілеспрямовано знищував їх докази, очищаючи свої архіви. Тому тепер його наступникам достатньо відкласти його дослідження якомога далі – принаймні до тих пір, поки жертви фізично не зникнуть і для писання історії залишаться лише пропагандистські джерела. У 2014 році, професор Е. Келбечева [1] з Американського університету в Болгарії написала петицію про включення комунізму до шкільної програми з історії. Опір цій зміні був величезним – як з боку самої освітньої системи, так і з боку істориків з більш лівими переконаннями, які схильні виправдовувати злочини комуністичного режиму. Обговорення змін стало достатньо дискусійним. Однак, варто відзначити, що зміни є фактом, і вони справді значні.

Необхідно зазначити, що історія Народної Республіки Болгарія вивчається в 10–11 класі старшої школи. Проаналізувавши навчальний зміст, з'ясуємо, що у 5-му класі історія починається «від найдавнішого прояву людини на болгарських землях» і сягає XVII ст., а в програмі прямо вказано, що акцент має бути на VII–XIV ст. У 6 класі вивчається історія Болгарії XVIII–XX ст. В 10 та 11 класі пропонується «систематичний курс історії Болгарії». Навчальний

зміст орієнтований на закріплення набутих знань і вмінь у процесі загального навчання історії та цивілізації в школі. У преамбулі програми до нового курсу з історії у 11 класу зазначена мета – щоб учні «розширили свої знання про найцінніші явища в історичному розвитку болгар і збагатили своє уявлення про їх етнокультурну ідентичність», і таким чином історія прищеплює національну гордість та етнонаціональну самосвідомість. Крім того, у вимогах до авторів підручників було введено обов'язкові терміни, такі як «репресивний апарат, Комітет державної безпеки, табори, культ особи та тоталітаризм».

У конкурсі на друк нового підручника, участь брали 4 видавництва («Анубіс», «Кръгазор», «Просвета», «Планета 3») та пройшли затвердження від МОН [2]. Оскільки навчальна програма достатньо загальна та важка для застосування, тому підручники дотримуються класичного історичного стереотипу – за хронологічними періодами: Середньовіччя, Відродження, Сучасний і Новітній час або подібні розподіли. Такий підхід побудови матеріалу є послідовним та дозволяє охарактеризувати зміни в болгарській історії і охопити певні сфери суспільного життя. Але двозначність програми також дає свободу для тлумачення та класифікації цього періоду в різних підручниках [3]. У центрі уваги видавництв «Анубіс», «Кръгазор» та «Просвета» є політична сфера. Окремі розділи, за авторами видавництва «Анубіс», здебільшого про вплив СРСР, а такі сфери як економіка, освіта та мистецтво мають лише короткі розділи у змісті підручника. Автори підручника видавництва «Кръгазор» виокремили урок про освіту, науку і культуру та урок про болгарську політичну еміграцію. Також, у перших двох уроках є розділи про соціалістичну економіку та зовнішню політику, переважно як стосунки з СРСР. Однак уроки від авторів видавництва «Планета 3» дотримуються хронології політичної історії, але багато місця приділяється зовнішньополітичним відносинам, при цьому внутрішні події розглядаються як наслідок відносин між зовнішньополітичними

ми силами, головним чином між США і Росія; розглядаються також відносини між Балканськими країнами. Також окремим розділом зображені зміни в економіці та культурі.

Порівнюючи використання понять, з'ясовано що ключовим є визначення від «Анубіс» – «тоталітарний» («тоталітарний соціалізм», «тоталітарна система», «сталінська тоталітарна модель»); «Кръгазор» – «народна демократія», «тоталітарний соціалізм»; «Просвета» – «тоталітарна держава», «тоталітаризм», «тоталітарна комуністична держава», «тоталітарна система»; «Планета 3» – «народна демократія», «новий тип політичної системи», «радянська модель державного соціалізму» (термін «тоталітаризм» не вживається, перевага віддається терміну «соціалізм», а не «комунізм») [3].

Не можна не зважати на те, що видавництва «Анубіс», «Кръгазор» та «Просвета» мають загалом негативну оцінку періоду соціалізму, але «Планета 3» подає інформацію як з позитивної сторони так і негативної, завдяки чому молоде покоління може самостійно рефлексувати минуле. Усе це свідчить про те, що на перший погляд у всіх підручниках період подається послідовно й однозначно, але при більш детальному розгляді виявляється чимало відмінностей. По-перше, концептуалізація комуністичного режиму як тоталітарного – три з чотирьох обов'язкових підручників використовують цю концептуальну структуру, однак не автори підручника видавництва «Планета 3». По-друге, розгляд комуністичного періоду як повторення радянської моделі та Болгарії як цілком залежної від СРСР. У цьому моменті бачення авторів «Планети 3» не настільки категоричне. Адже автори стверджують, що у період Т. Живкова, Болгарія мала власні ідеї розвитку, що і робить Болгарію унікальною серед соціалістичних країн. По-третє, переважаюча оцінка періоду загалом негативна, визнаючи невелику кількість позитивних рис, знову ж таки за винятком авторів «Планети 3», які дають більш релятивістську оцінку. По-четверте, провідною є політична історія, а в різних підручниках з більшим чи меншим акцентом присутні

зовнішньополітичні відносини (фокус на «Планеті 3»), економіка, культура, що включає науку, освіту, мистецтво.

Отже, проведений аналіз підтверджує, під час переходу до демократії суспільство Болгарії має значні труднощі у представленні та оцінці періоду соціалізму. Сучасне болгарське суспільство ще не досягло демократичного консенсусу щодо оцінки комуністичного минулого. Факти і цифри про злочини комуністичного режиму добре відомі і неодноразово згадуються, але вони не знаходять належної оцінки в громадській думці. Редагування навчальних шкільних програм та пояснення молодому поколінню минулого є важливим етапом у реформації політики пам'яті. Відтак, можна впевнено стверджувати, що епоха комунізму подається, як з позитивними так і з негативними подіями. Однак у деяких підручниках політичний суб'єктивізм авторів фактично переважає над науковою об'єктивністю, але в інших без вагань подається репресивний характер комуністичного режиму. Відповідальність покладається на вчителів та викладачів, адже саме вони обирають підручник з історії, навчають та пояснюють критичні питання комуністичної доби. Тому маємо велику надію, що сучасне покоління матиме достатній багаж знань задля якісної рефлексії історії Республіки Болгарії

Література

1. Келбечева Е. (03.04.2014), У нас шества пародия на историята на комунизма. Website. <https://cutt.ly/6wUUuvGf>
2. Министерство на образованието и науката. Website. <https://web.mon.bg/bg/100531>
3. Пожарлиев Л. Българският комунизъм в учебните програми и учебниците по «Родна история» в 11 клас. Website. <https://cutt.ly/TwUUamdq>
4. Христов Х. (21.09.2013) Ниско образованите младежи – без познания за историческите личности по време на режима на БКП. Website. <https://cutt.ly/PwUUuU0c>

ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНСТРУЮВАННЯ ПАМ'ЯТІ: ПРАКТИЧНІ КЕЙСИ РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА

Оксана Вар`ян,

КЗ «Запорізький обласний центр охорони культурної спадщини» ЗОР
м. Запоріжжя, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-8380-2874>

WORLD WAR II CULTURAL HERITAGE MONUMENTS AS A TOOL FOR MEMORY CONSTRUCTION: PRACTICAL CASES OF POLAND

Oksana Varian

Zaporizhzhia regional center for the protection
of cultural heritage Zaporizhzhia, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-8380-2874>

In the article it is determined that Ukraine needs to rethink its place in the II World War and develop national practices of remembrance, because Russia uses the distorted memory of the II World War and the monuments of that period as an element of propaganda and justification of military aggression against Ukraine. The article investigates the experience of Poland before the formation of national war memory on the example of the management of monuments of the period 1939–1945.

Актуальність дослідження європейських практик пам'ятання про Другу світову війну, зокрема, в контексті досвіду управління пам'ятками даного періоду, має декілька вимірів

для України. Перший вимір обумовлений тим, що нав'язані росією конструкт «спільної пам'яті» про війну і єдина на пострадянському просторі практики пам'ятання стали ідеологічним інструментом, що сформував підґрунтя для військової агресії. Другим виміром є потреба напрацювання власних практик пам'ятання у воюючому і повоєнному українському суспільстві.

Пам'ятки культурної спадщини – це маркери публічного простору, які живлять суспільну пам'ять. Осмислення й інтерпретація пам'ятки справляє визначальні впливи на соціум, котрий вважає необхідним її збереження для майбутніх поколінь. Імперська політика росії інструменталізувала пам'ять про війну. Наочний приклад такої інструменталізації – практика тогочасних поховань і досвід нині окупованого м. Мелітополь: росіяни використовують меморіальне кладовище у центрі міста для заходів ідеологічної пропаганди; проводять перепоховання останків воїнів радянської армії.

Уже на 24.02.2022 р. в Україні та росії склались дві різні практики пам'ятання. Концепт України – «усвідомлене пам'ятання»: радість перемоги, поєднана з пам'яттю про її трагічну ціну. Концепт росії – «агресивне пам'ятання», виправдовуюче військові злочини правом переможця, позбавлене виміру людських переживань і драми війни. Повномасштабна російсько-українська війна спонукала українське суспільство до подальшого переосмислення минулого, зокрема, подій Другої світової війни та пам'яток, що даний історичний період репрезентують. Відтак, у спробі позбутися «спільного» виникла загроза «втратити своє», зокрема – пам'ять про внесок українського народу у перемогу над нацизмом.

У переосмисленні пам'ятання українським суспільством подій Другої світової війни репрезентативним є досвід управління пам'ятками культурної спадщини Республіки Польща. Пам'ятки даного періоду демонструють весь перебіг війни на території країни від 1939 р. до 1945 р., представлені – похованнями, спорудами мілітарного призначення (бункерами,

укріпленнями, сховами для військової техніки), місцями битв, концтаборами, будівлями, із якими пов'язані сторінки історії війни.

Ознайомлення із системою обліку та практикою роботи з пам'яттю про війну через управління пам'ятками періоду Другої світової війни в Польщі, здійснене в рамках реалізації дослідницького проекту за підтримки Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego (договір № 14/2023), дозволило зробити наступні висновки:

1. Польські органи охорони культурної спадщини здійснюють облік всіх історичних поховань на території держави: пов'язаних зі збройними конфліктами ХІХ ст., Першою світовою війною, Другою світовою війною (поховання загиблих у лавах Війська Польського, Армії Крайової, радянської армії, німецької та союзних Німеччині армій, цивільних жертв нацизму і жертв комунізму). Всі ці поховання охоплені формою охорони «облік могил та кладовищ військових»; деякі, віднесені до найбільш значимих для польської історії, занесені в реєстри.

2. У більшості випадків поховання воїнів радянської армії одразу «читаються» в просторі завдяки типовій формі їх благоустрою: маркування символікою (червона зірка); типові художні вирішення намогильних споруд (обеліски, скульптури солдата, військова техніка – гармати і танки на похованнях). Таким є кладовища у містах Черськ і Ополе (Сmentarz żołnierzy; Сmentarz wojenny).

3. Практично всіх військові поховання у Польщі розташовані на території кладовищ або меморіальних ділянок. Знаходження їх в межах громадського публічного простору – це наслідок початкового поховання, а не перепоховання. Так, поховання жертв Аушвіцу знаходяться у Нижньосілезькому воєводстві; перепоховання останків на територію колишнього концтабору у м. Освенцім Малопольського воєводства заради «зручності поминання» не здійснювалось (Mogiła ofiar Oświęcimia).

4. Значна кількість військових поховань – індивідуальні могили. І це той аспект, який сприяє посиленню відчуття співпереживання, усвідомленню масштабів трагедії, що її принесла війна. Знеособлених (безіменних) могил мало, а отже пам'ять про кожного, хто віддав життя у боротьбі, важлива. Радянська практика військових поховань представлена масовими знеособленими могилами, спеціально облаштованими у центральних частинах міст і сіл. Такий підхід зручний для формального мітингу під час офіційного святкування. Однак, для спомину і пам'ятання вбачається недоречним.

5. Польський інститут національної пам'яті формує перелік місць національної пам'яті – важливих для історії Польщі об'єктів (могили та кладовища, будівлі та інші), які мають визначати вектор конструювання польської національної ідентичності (Miejsca Pamięci pod opieką IPN).

6. Пам'ятки культурної спадщини інтерпретовані в руслі національної історії. Використані для інтерпретації пам'яток інструменти взаємодії з відвідувачем демонструють втрати, яких зазнала Польща у війні, звірства окупаційної влади, а також звитяжну та послідовну боротьбу поляків із окупантами. Заслуга радянської армії у визволенні держави від нацистської окупації згадується, але побіжно. Період «спільної» з радянським союзом історії був, але він не є органічною частиною національної історії.

7. Комплексний підхід до конструювання пам'яті про події війни демонструє організація пам'ятного простору в історичному районі Казімеж м. Краків – території колишнього єврейського гетто із меморіальною площею, аптекою Т. Панкевича, залишками мурів гетта, музеєм фабрики О. Шиндлера та територією концентраційного табору Плашув. Даний досвід може бути хорошим прикладом для організації просторів пам'яті на базі пам'яток культурної спадщини.

Отже, практики пам'ятання Другої світової війни у вимірі національного внеску у Перемогу над нацизмом є умовою стійкості українського суспільства перед гібридними інформа-

ційними загрозами з боку росії. Досвід Республіки Польща у даному питанні може бути корисним для побудови Україною власної візії пам'яті про війну.

Література

1. Cmentarz żołnierzy radzieckich. Adres: Czersk. *Narodowy Instytut Dziedzictwa. Zabytek.pl*. Website. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/cmentarz-zolnierzy-radzi-694163>.
2. Cmentarz wojenny Armii Radzieckiej. Adres: Opole. *Narodowy Instytut Dziedzictwa. Zabytek.pl*. Website. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/opole-cmentarz-wojenny-armii-radzieckiej>.
3. Miejsca Pamięci pod opieką IPN. *Mapy Pamięci. Instytut Pamięci Narodowej*. Website. <https://mapypamieci.ipn.gov.pl/mp/mapy/255,Miejsca-Pamieci-pod-opieka-IPN.html>.
4. Mogiła ofiar Oświęcimia wraz z więźniami KL Auschwitz z II wojny światowej. Adres: Suszec. *Narodowy Instytut Dziedzictwa. Zabytek.pl*. Website. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/mogila-ofiar-oswiecimia-927099>.

ОПОВІДІ ПРО РОСІЙСЬКУ АГРЕСІЮ: ДОСВІД ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Ольга Волянюк

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-1606-7416>

NARRATIVES OF RUSSIAN AGGRESSION: EXPERIENCE OF PARTNER COLLABORATION

Olha Volianiuk

Dragomanov Ukrainian State University Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-1606-7416>

Narratives of Russian aggression are treated as a subject of interdisciplinary analysis. The narrative turn in research, legitimizing knowledge through storytelling, is a relevant and both theoretical and applied theme. War narratives are contradictory, sensitive, and fragmented. Documenting the crimes of Russian aggression and their representation involve working with communicative memory, a constant search for sources, themes, experts in storytelling, oral history research, law, web design, (cyber)security, and more. Such work requires the responsible engagement of the academic community.

Політика пам'яті в сучасному світі може набувати різних означень, моделей і форм. Вона потенційно спроможна залучати значний перелік стейкхолдерів або ж навпаки – монополізуватись, посилювати вплив держави. Це сфера політики, яку можуть штучно абсолютизувати, увиразнювати на

фоні інших політичних відносин і процесів, або ж зводити до протилежної крайності – цілковитого приховування з порядку денного суспільства. На прикладі російсько-української війни зарубіжні вчені доводять, що уряди досі проєктують стратегічні наративи в надії сконструювати «потрібне» сприйняття та поведінку цільової аудиторії, однак коли люди стикаються з несумісними наративами, створеними різними державами, все більшої значимості набуває підтримка соціальних і комунікативних зв'язків між самими людьми, їхні ідеї, що перетинають кордони і можуть мати неоднозначні наслідки для подальшого розвитку суспільно-політичних процесів (Szostek, 2017, 379). Тож, незалежно від тенденцій і трендів, які наслідують політичні еліти, в житті окремих людей і спільнот спогади складають значиму основу, а їх оповідування є певним способом самозбереження, практичним виявом ідентичності.

«Віртуальний музей російської агресії» став одним із таких способів збереження та поширення оповідей про російську агресію. Це створення та підтримка сучасного веб-порталу про події російської військової операції, хронологія яких ведеться зі захоплення Криму та подальшого збройного конфлікту на Сході країни, а відтак і повномасштабного вторгнення («Віртуальний музей...», 2023) Започаткований у 2019 р., це наразі двоетапний проєкт під егідою Українського інституту національної пам'яті (УІНП), за участі незалежних аналітиків, громадських активістів, представників медіа, фахівців із ІТ. Меморандум про співпрацю над таким порталом уклали УІНП, Офіс Генерального прокурора, Представництво Президента України в АРК, Міжнародний фонд «Відродження», ГО «Центр дослідження безпекового середовища «Прометей»», невдовзі партнерами проєкту також стали Міністерство юстиції України, Міністерство закордонних справ України, ГО «Регіональний центр прав людини».

Партнерська взаємодія у цьому напрямку оприявила як переваги, так і ризики подібної роботи. Це «музей», у якому

експонатами стають оповіді – складні історії з документів, фото- і відео-доказів, усних історій тощо. Роботу авторів і редакторів над відкритими джерелами верифікують правоохоронці, які мають доступ до заритих відомостей про злочини російської агресії в Україні. Відтак оповіді одразу кількома мовами оприлюднюються на порталі. Тематично оповіді стосуються різних аспектів агресії та окупації, йдеться про порушення міжнародного права, національного законодавства України, зокрема про воєнні злочини, геноцидні практики, злочини щодо дітей, екології, культурної спадщини, релігії, національної ідентичності, економіки та власності, свободи слова, руху спротиву, соціальної сфери. Це також інші практики насильства, репресії, штучна зміна демографічного складу тимчасово окупованих територій, нав'язане громадянство, ворожа пропаганда, застосування забороненої зброї, мілітаризація, морська агресія. Ці історії не відірвані від географічного та хронологічного контекстів – вони наносяться на віртуальні карту та лінійку часу.

Наукове тлумачення поняття оповіді видається повнішим у міждисциплінарній візії, водночас його політологічне осмислення може вказувати на конкретніші проблеми у цих дослідженнях. Зафіксуємо поширені наукові підходи до поняття «нарратив» – це 1) репрезентація дійсних або вигаданих подій; 2) феномен актуальних для сучасника сенсів; 3) акт і об'єкт повідомлення; 4) «інструкція» з означення й розуміння людей; 5) персональний чи/та інституційний впливовий дискурс (Сінна, 2022, 146–147). Нерідко у сучасній науковій літературі нарративи безпосередньо зв'язують із пропагандою, політикою дезінтеграції, медіа-маніпуляціями (Лозниця, 2023, 59). Війни / конфлікти / битви нарративів «з непередбачуваними виграшами та програшами» стали об'єктом вивчення ширших проблем – стратегічних комунікацій, національної та міжнародної безпеки (Ожеван, 2016, 30–32). Загалом нарративний поворот у дослідженнях – акту-

альна і теоретична, і прикладна тема, що потребує значного кадрового потенціалу. Такі теми, наприклад, для майбутніх політологів пропонуються у рамках вибіркового спецкурсу «Політика пам'яті» в НН інституті права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова.

Досвід співпраці з різними оповідачами війни в рамках згаданого раніше «Музею» дозволяє узагальнити: спроби укласти наративи про конфлікт, особливо той, що триває, не можуть бути безконфліктними за своєю сутністю. Тож наративи про війну суперечливі, сенситивні, фрагментарні, нерідко еклектичні, конфліктогенні. Загалом *за змістом*, значною мірою саме від стійкої співпраці різних зацікавлених акторів залежить, наскільки ці оповіді будуть верифіковані, інклюзивні, конкурентоспроможні, образні. *За результатами* поширення важливо розуміти також, чи зможуть такі наративи консолідувати, розвивати критичне мислення, прогностичні навички, підтримувати людиноцентризм і демократизм в суспільстві. Чи навпаки – будуть у спрощених формах глорифікувати та/або демонізувати, відштовхувати штучністю чи моралізаторством. *За своєю стратегічною перспективою* також значимо з'ясувати, чи продовжаться ці історії у переходному правосудді, меморіальних практиках, культурних проектах, освітніх програмах, кіновиробництві, підприємстві, туристичній галузі тощо, зрештою, чи достатньою мірою відобразатимуть вони родинні історії.

Документування злочинів російської агресії – це робота з «живою» пам'яттю, що потребує професійного підходу, зокрема у роботі з т.зв. «професійними» свідками, ворожою пропагандою, власною вразливістю, викликами (кібер)безпеки тощо. Це постійний пошук джерел, тем, фахівців зі сторітелінгу, усно історичних досліджень, права, веб-дизайну тощо. Багатостороннє партнерство, міждисциплінарна методологія, наукова рефлексія та об'єднанні академічні зусилля довкола подій війни може суттєво посилити національну стійкість і міжнародні позиції України у цьому процесі.

Література

1. Віртуальний музей російської агресії. (2023). Website. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/events.html>
2. Лозниця С. (2023). Історичні наративи: пропаганда, війна, політика примирення. *Філософська думка*, (3), С. 59–68. <https://doi.org/10.15407/fd2023.03.059>
3. Ожеван М. (2016). Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України. *Стратегічні пріоритети. Серія: Політика. № 4*. С. 30–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_4_6.
4. Сінна Л. (2022). Поліаспектність наукового осмислення терміна НАРАТИВ у гуманітарній парадигмі. *Матеріали II Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія, Харків, 18 трав. 2022 р. / Ін-т укр. мови НАН України [та ін.] ; [за заг. ред. О. О. Маленко]. Харків [та ін.] : ХІФТ. С. 145–149. URI: <https://dspace.hnu.edu.ua/handle/123456789/7818>*
5. Szostek J. (2017). The Power and Limits of Russia's Strategic Narrative in Ukraine: The Role of Linkage. *Perspectives on Politics*, 15(2), pp. 379–395. doi:10.1017/S153759271700007X

КОНЦЕПТ РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ І «ПОВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПИ» В ІСТОРИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ СУЧАСНОЇ ЛИТВИ

Сергій Ганус

Ужгород, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-4840-953X>

THE SOVIET OCCUPATION AND THE RETURN TO EUROPE CONCEPT IN HISTORICAL POLICIES OF MODERN LITHUANIA

Serhii Ganus

Uzhhorod, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-4840-953X>

At serious turns of political development, when there is a change in its trajectory in accordance with a new goal, reflections on previously acquired experience are especially necessary. For this reason, in our report and proposed theses, we considered the concept of «Soviet occupation» in the context of the «return to Europe» policy implemented in post-communist Lithuania. Having studied this problem, we came to the conclusion that the implementation of the concept of «Soviet occupation» in the public consciousness by means of historical policy was quite logical. Firstly, Lithuania's stay as part of the USSR was relatively short-lived; secondly, in the interwar period, the country had the experience of sovereign statehood, the loss of which was never recognized by the world community; thirdly, in the founding documents of 1990–1992, attention was focused on restoring the independence lost in 1939–1940s.

Заклики залишити історію історикам є нездійсненними і звучать вони у разі дразливості певних історичних сюжетів, при їхньому ще невичерпаному конфліктному потенціалі.

Але в інших випадках на ці ж самі «історичні традиції» охоче посилаються. Так, рідко яка українсько-литовська зустріч обходиться без апелювання до досвіду спільного буття у складі середньовічного Великого князівства Литовського. Але питання про глибину нашого знайомства з досвідом литовської історіографії та історичної публіцистики, у тім числі для вироблення засад історичної політики в Україні в умовах сучасних викликів, залишається відкритим.

Вже на термінальній стадії існування СРСР у колишніх союзних республіках стартував масштабний, хоч далеко і не завжди скоординований процес «націоналізації минулого» – відсепарування власної історії від колишнього спільного історичного і політичного простору, пов'язаного з Росією / СРСР (Ganus, 2011, 236–237). Литва й Україна мали у цьому чимало спільного. В обох випадках історична легітимізація суверенних державницьких прагнень покоїлася на схемі національної історії, створеній значно раніше класиками національних історіографій. У випадку України – це історична концепція Михайла Грушевського, а щодо Литви – це схема національно-політичної історії Адольфаса Шапоки, професора Університету Вітаутаса Великого у тодішній столиці Каунасі.

Але у той самий момент історичне мислення провідних політиків України й Литви демонструвало очевидні відмінності, котрі знайшли вияв у концептах установчих актів новітнього періоду історії наших держав. Не дивлячись на апелювання до тисячолітньої традиції української державності, у нашому випадку 24 серпня 1991 р. був прийнятий Акт **проголошення незалежності** України, у той час як у Литві 11 березня 1990 р. було ухвалено Акт **відновлення незалежності** Литви. Цим у суспільну свідомість імплементавався концепт «радянської окупації», котра перервала природний розвиток литовської державності, етапами якої були Велике князівство Литовське, федерація з Польщею у вигляді Речі Посполитої, Акт Литовської Таріби 16 люто-

го 1918 р. та Литовська республіка міжвоєнних часів. Це одразу ж усунуло загрозу невизначеності як онтологічного, так і дефінітивного характеру, (Balandie, 2001, 9–10) та стало засновком курсу на «повернення до Європи», котрий був чітко вербалізований та здійснювався Литвою за усіх каденцій державно-політичного керівництва. Суперечки з позицій абсолютно різних наративів – литовського, єврейського, західного та радянського щодо підваженого комплексу питань не скасовують головного – консенсусу щодо трактування радянського періоду в історії Литви як окупації і державою на офіційному рівні, і литовським суспільством у ментальному відношенні. Пошуковою роботою та формулюванням обґрунтованих висновків щодо цього займається Міжнародна комісія з оцінки злочинів нацистського та радянського окупаційних режимів у Литві, котру представив американський вчений С. Сужеделіс (Sužiedėlis, 2018, 103–116).

Відповідно, конструкції історичного мислення, концепти історичної політики у Литві, чітке розуміння політичних цілей та унікальності моменту при тимчасовій слабкості РФ у 1990-х рр. сприяли безкомпромісним формулюванням Конституційного Акту про неприєднання до пострадянських східних союзів від 8 червня 1992 р. Будь-які спроби по втягненню Литви до таких союзів кваліфікувалися як ворожі по відношенню до незалежності і підлягали відповідальності згідно законам. Це лише скріпило ментальну основу «повернення до Європи», котре з абстрактної ідеї швидко перетворилось у реалії політичного курсу європейської та євроатлантичної інтеграції, шляхом котрого країна прямувала швидкою і неухильною ходою, без відхилень, коливань і компромісів.

Компліментарний «поверненню до Європи» аспект історичної політики пострадянських країн, відомий як «повернення до себе», названий професором Вільнюського ун-ту А. Бумблаускасом «методологічним націоналізмом» (Syruk,

2015) включав викриття злочинів окупаційного комуністичного режиму, пойменування конкретних винуватців, реабілітацію репресованих та незаконно засуджених, у тім числі учасників націоналістичного руху опору. Наочним втіленням пам'яті про машину комуністичного терору у Литві став Музей жертв геноциду на столичному проспекті Гедімінаса, перейменованій у 2018 р. у Музей окупації та боротьби за свободу (будівля колишнього республіканського управління КДБ СРСР). Установа одночасно є дослідницьким та просвітницьким Центром дослідження цієї проблематики. Останні ж монументальні релікти радянської доби – виконані у стилі соцреалізму пафосні скульптури на Зеленому мосту у Вільнюсі, до речі, визнані об'єктами культурної спадщини Литви, були демонтовані влітку 2015 р. Як ми бачимо по хронології, в Україні процес декомунізації на офіційному рівні лише почався із прийняттям 9 квітня 2015 р. відповідного закону. У Литві ж у 2015 р. він вже практично добігав кінця.

Підсумовуючи, акцентуємо увагу на потребі не тільки мати кращу обізнаність з досвідом наших друзів і партнерів у царині історичної політики, але й широкого використання апробованого та успішного досвіду посткомуністичного транзиту у напрямі європейської та євроатлантичної спільноти, шлях до котрих Україна повинна виборювати зараз у значно складніших умовах, аніж це було зроблено країнами Балтії тоді, коли було відчинене «вікно можливостей» реалізувати цей курс з найменшими втратами.

Література

1. Balandie Zh. (2001) *Politicheskaya antropologiya*. Moskva: Nauchnyy mir. 204. [In Russian].
2. Ganus S. (2011) *Politika pamyati v Ukraine v kontekste otnosheniy s Rossiye (1990–2000-e gg.)*. *Rossiya i Vostochno-Tsentrlnaya Evropa: v poiske novoy formuly otnosheniy*. Sb. st. uchastnikov VIII mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii «Rossiya i Tsentrlnaya Evropa v novyih

geopoliticheskikh realnostyah. Moskva. 3–4 dekabrya 2010 g. Moskva: Institut Evropy RAN. 231–254. [In Russian].

3. Sužiedėlis Saulius (2018) The International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania: successes, challenges, perspectives, *Journal of Baltic Studies*, 49:1, 103–116, DOI: 10.1080/01629778.2014.937906. [In English].
4. Syruk M. (2015) *Ukraina i Litva: obschiy «evropeyskiy znamenatel» istorii*. Den. 18. 09. Retrieved from: <https://day.kyiv.ua/ru/article/ukraina-incognita/ukraina-i-litva-obshchiy-evropeyskiy-znamenatel-istorii>. [In Russian].

МОВЧАННЯ ЯК СИМВОЛ ТРАВМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ПРО ГОЛОКОСТ

Наталія Горбач,

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-7743-9845>

SILENCE AS A SYMBOL OF TRAUMA IN UKRAINIAN HOLOCAUST FICTION

Natalia Horbach,

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0001-7743-9845>

The aim of investigation is silence as a communicative feature of characters in novels by T. Cherednychenko, R. Ivanychuk, T. Pakhomova. The discovering of mentioned aspect is connected with studies of trauma, which are at the very beginning in Ukrainian literature criticism. The main criteria of choosing texts is psychogenic silence of characters as a result of traumatic influence of totalitarian reality.

Минуле століття, утвердивши в історії людства трагічне світовідчуття й засвідчивши кризу гуманістичних ідеалів, потребу вивчення колективних переживань, необхідність їхньої номінації та артикуляції, активізувало розвиток Trauma studies як галузі соціогуманітарних знань. Універсальною моделлю культурної травми сьогодні виступає травма Голокосту, котра підкреслює особливу значимість колективного страждання. Це стало можливим завдяки фор-

муванню специфічного трагічного нарративу в культурній індустрії, який допоміг уявній психологічній ідентифікації сучасників із жертвами Голокосту. Спостереження за присвяченими Катастрофі творами мистецтва свідчить, що часто символом травмованої свідомості окремої людини або суспільства виступає мовчання.

Мовчання у зв'язку з Голокостом може прочитуватися і як замовчування – небажання з певних причин і з певною метою говорити про нього, розповідати, згадувати, і як замовкання – припинення, переривання процесу говоріння як психофізіологічного акту. Метою нашого аналізу є мовчання персонажів художніх творів про Голокост «Я – щаслива Валентина» (1946) В. Чередниченко, «Оферми з тридцять шостого реґіменту» (2006) Р. Іваничука та «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» (2016) Т. Пахомової як деструктивної реакції, пов'язаної з неможливістю передати досвід травми за допомогою мови.

Персонажі названих творів – Рахіль, Муца і Мірочка – належать, згідно з визначенням А. Асман, до категорії свідків-жертв. На відміну від звичайних свідків, котрі не співвідносяться з жодною стороною дихотомії «злочинець – жертва», вони підтримують позицію жертви, але, на відміну від неї, рятуються. «Завдяки їхній близькості до загибелі і самих загиблих, – вважає дослідниця, – їхнє свідчення не тільки звинувачує, але й оплакує, тому воно включає в себе і мовчання...» (Assmann, 2006, 54).

Аналізовані твори демонструють різні форми репрезентації теми мовчання / замовкання героїв, але всі вони є реакцією на сильну психологічну травму, після якої людина втрачає здатність говорити. Такий розлад мовлення отримав назву «мутизм» від латинського слова «mutus» – мовчання. У цьому стані людина мовчить, але функції мовленнєвого апарату й здатність чути, сприймати мовлення в неї залишаються. Мутизм як поведінковий і емоційний розлад найчастіше властивий дітям, але й чутливі дорослі можуть

опинитися в групі ризику. Тривати таке порушення мовленнєвої діяльності може від кількох секунд до кількох місяців і років. Мутизм може також мати вибіркового характеру – людина може не говорити за певних обставин або з певними людьми тощо.

В оповіданні В. Чередниченко «Я – щаслива Валентина» в Рахілі через смерть рідних людей за надзвичайних обставин відбувається зміна мовленнєвої поведінки. Від переживання втрати цілої родини в Бабиному Яру («Вона сиділа у розідраному своєму синьому (парадному) шевіотовому платті, в самих панчохах, з попелом на волоссі... Біла кулаками по обличчю й голові... Білася головою об стіну» (Чередниченко, 1946, 118) у жінки трапляється вибіркоче витіснення мов: «... вона розмовляє і розуміє зараз лише рідну свою, єврейську мову» (Чередниченко, 1946, 120).

Замовкання юної героїні роману Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» відбувається через пережиті травми – втрату дідуся, батька і бабусі. Вбивство останньої, власне, і завдає психіці дитини найбільшої шкоди. Дитина разом із матір'ю та братом проходить тривалий шлях випробувань – через гетто, трудовий табір – до порятунку в родині Марії і Степана Врублевських. Психологічний стан Міри спершу далекий від норми, бо «табірне тваринне існування закопало всі-всі людські емоції десь на самісіньке дно душі» (Пахомова, 2016, 116), проте турбота рятівників, буденні клопоти, скромні родинні свята повертають дівчинку до життя. Поступово з'являється зацікавлення в її очах, перша посмішка, а згодом – довгоочікуване перше слово. Не випадково ним стає назва єврейської ритуальної страви монелі, яка асоціюється з мирним життям родини до німецької окупації. Зцілення дівчинки підкреслює життєствердні мотиви роману, адже порятунок родини, яка 832 дні перебувала в спеціально спорудженому сховку, став сим-

волом перемоги Людини над несприятливими обставинами доби.

Повість Р. Іваничука «Оферми з тридцять шостого реґіменту» вирізняється з-поміж названих творів тим, що до її героя дар мови так і не повертається. Втрата Муцою здатності говорити сприймається в контексті колективної травми, якої зазнало єврейське населення України в роки Другої світової війни: на очах чоловіка відбувається страта мешканців коломиїського гетто, гине дружина. Намагання врятувати своє вціліле дитя, «єдине, що залишилося з усього сімейного кагалу» (Іваничук, 2006, 64), закінчується невдачею: переховувані в місцевого священника євреї не погоджуються впустити чоловіка з маленькою дитиною, яка плачем може виказати місце їхнього перебування. Через кілька днів Муца повернеться до помешкання целібса, але без немовляти. Що саме трапилося з дитиною – залишається поза рамками твору, але відтоді Муца втрачає дар мовлення і зв'язок з реальністю.

Як бачимо, розуміння травми в творах українських письменників будується навколо подій, які характеризують війну і Голокост як катастрофу, що виходить за мислимі межі життєвого досвіду, спричиняє перевантаження психологічних та адаптаційних можливостей організму і виражається в психічній травмі персонажів. Герої цих творів не німі від народження, але внаслідок пережитого стресу втрачають дар мовлення. Вони зберігають здатність чути й сприймати мовлення інших, тому їхнє мовчання виконує комунікативну роль. Із-поміж персонажів назавжди втрачає дар мовлення лише Муца, до двох інших воно повертається за сприятливих умов, тим самим утверджуючи думку про можливість відродження пам'яті й історії. Автори творів демонструють вразливість людської психіки перед глобальними історичними катаклізмами, а у випадку з Мірою – ще й віру в незнищенність народу, який продовжить себе в молодому поколінні.

Література

1. Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München : C. H. Beck.
 2. Іваничук Р. (2006). Оферми з тридцять шостого реґіменту. В кн.: *І земля, і зело, і пісня* : короткі повісті. Львів : Срібне слово, С. 34–85.
 3. Пахомова, Т. (2016). *Я, ти і наш мальований і немальований Бог* : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля».
 4. Чередниченко, В. (1946). Я – щаслива Валентина. *Вітчизна*. № 2. С. 110–127.
-

**КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ
ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ 2022: ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ****Алла Кравченко,**

Державний торговельно-економічний університет, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-8429-2183>

Ірина Кизименко,

Державний торговельно-економічний університет, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-2148-9488>

Наталія Гусєва,

Державний торговельно-економічний університет, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-6062-6406>

Олена Красільнікова,

Державний торговельно-економічний університет, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3346-7566>

**CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE
DURING RUSSIAN AGGRESSION 2022: MEMORY POLITICS****Alla Kravchenko,**

State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-8429-2183>

Iryna Kyzymenko,

State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2148-9488>

Nataliia Husieva,

State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-6062-6406>

Olena Krasilnikova,

State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-3346-7566>

Культурні надбання – це архіви пам'яті, завдяки яким формується колективна пам'ять спільноти – основа ідентичності. Їхнє знищення – атака на культурну спадщину українців. Удари по спорудах, призначених для цілей релігії, освіти, мистецтва, науки або благодійності, історичним пам'ятникам без воєнної необхідності є воєнними злочинами. Злочини проти культурних цінностей є злочинами проти особи.

Cultural heritage is the archives of memory that form the collective memory of a community, the basis of identity. Their destruction is an attack on the cultural heritage of Ukrainians. Attacks on buildings intended for the purposes of religion, education, art, science or charity, historical monuments without military necessity are war crimes. Crimes against cultural property are crimes against the person.

Важливу роль у збереженні минулого, формуванні історичної пам'яті і національної свідомості народу відіграє історико-культурна спадщина. З територією України пов'язано відкриття всесвітньовідомих культур і давніх цивілізацій – трипільської культури, античних міст, пам'яток слов'янської культури, унікальної спадщини Київської Русі. Саме в пам'ятках

архітектури і видатних ансамблях минулого знайшли втілення культурні особливості українського народу, його ставлення до формування середовища міст і сіл.

Від початку російської агресії на території України 24 лютого 2022 р. пам'ятки культурної спадщини потерпають від вандалізму загарбників та постійно знаходяться під загрозою знищення. Варварські обстріли та бомбардування з боку російських військових зруйнували повністю або частково пошкодили безліч музеїв, релігійних та унікальних архітектурних споруд, театрів, бібліотек та інших установ культури. У цьому контексті виникає питання про роль політики пам'яті у збереженні та відновленні культурних цінностей в умовах військової агресії. [Kyzymenko, Kravchenko, Husieva, Krasilnikova, 2022, p. 208]

Війна завдає незворотних наслідків для культурної спадщини України. Бойові дії, безлад та відсутність ефективного контролю можуть призвести до руйнування та втрати цінних об'єктів культури та історії. Зокрема, церкви, музеї, археологічні знахідки та архітектурні пам'ятки можуть стати жертвами воєнного хаосу. У воєнний час політика пам'яті визначає шляхи збереження та відновлення культурної спадщини. Державні органи, міжнародні організації та громадські ініціативи відіграють ключову роль у розробці та реалізації стратегій збереження культурних цінностей. Важливою є також роль громадян у виявленні та документуванні зруйнованих або пошкоджених об'єктів, оперативне реагування на екстрені ситуації. Це включає в себе евакуацію цінних експонатів, проведення археологічних рятувальних робіт та встановлення міжнародних партнерств для надання допомоги у збереженні культурних цінностей. Залучення міжнародних організацій, експертів та фахівців у галузі культурної охорони може сприяти відновленню та збереженню цінних об'єктів.

Основними джерелами дослідження, що присвячені проблемам збереження культурної спадщини України в умовах військової агресії 2022 р. стали бази Офіційних веб-сайтів Сві-

тової спадщини ЮНЕСКО, Українського державного інституту культурної спадщини, інтернет-представництва Президента України, Міністерства культури та інформаційної політики України, Національного інституту стратегічних досліджень. Особливий інтерес викликають сучасні зарубіжні та вітчизняні наукові статті, в яких досліджується руйнування культурної спадщини як акт геноциду проти нації.

Останнім часом у науковому середовищі шириться думка, що руйнування культурної спадщини сприймається не лише як порушення прав людини, яке підлягає під юрисдикцію міжнародного кримінального права, як злочину проти людства та військового злочину, а й трактується як акт геноциду, який породжує нові назви «культурний геноцид», «етноцид». [Lemkin, R., 1944].

Від моменту повномасштабного вторгнення російські окупанти вчинили щонайменше 534 злочини проти об'єктів української культурної спадщини [В Україні зафіксували понад 530 епізодів злочинів рф, 2023]. Під злочинами мається на увазі переміщення культурних цінностей з окупованих територій, привласнення культурних пам'яток, використання культурних цінностей у воєнних цілях, пограбування музеїв, незаконні археологічні роботи, модифікація та реконструкція пам'яток, а також позбавлення історичних місць їх контексту. У Мінкульті оцінили збитки культурній спадщині від підриву Каховської ГЕС, що сягають десятків мільйонів гривень У березні 2023 р. США повернули Україні пам'ятки археології, скіфські мечі та половецьку шаблю, які з окупованих територій вивезли росіяни. Раніше стало відомо, що окупанти вивезли з херсонських музеїв майже 15 тис картин. [В Україні зафіксували понад 530 епізодів злочинів рф, 2023].

Уже нині потрібно розуміти, як можна відбудувувати державу, обмірковано обрати найкращий вектор дій і створити конкретний план завчасно, щоб після перемоги якомога швидше втілювати його в життя. Шляхи відновлення країн у повоєнний період були різними, пріоритети визначалися потребами та

особливостями конкретних міст. Нині, формуючи план відбудови України, важливо враховувати економічні, геополітичні, соціальні, культурні особливості держави та вимоги сучасної урбаністики. Тому сьогодні для України європейський досвід та співпраця з ЮНЕСКО – це яскравий приклад вирішення проблеми збереження історико-культурної спадщини. До цієї справи активно долучаються європейські партнери.

Таким чином, воєнні дії ставлять під загрозу існування культурної спадщини України, але завдяки ретельній політиці пам'яті можливо зберегти та відновити цінності, які формують національну ідентичність. Міжнародна співпраця та активна участь громадськості є ключовими чинниками у забезпеченні збереження культурної спадщини в умовах воєнного конфлікту.

Література

1. Kyzymenko, I., Kravchenko, A., Husieva, N., Krasilnikova, O. (2022). Crime against memory or cultural genocide? On the destruction of the cultural heritage of ukraine during russian aggression in the xxi century. *European Journal of Transformation Studies*. V. 120, No. 2. P. 206–234.
2. Lemkin, R. (1944). *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. New York: Columbia University Press. https://www.academia.edu/attachments/32859336/download_file?st=MTY1Njc5MjY4NSwxOTQuNjluMTM4LjI2&s=swp-splash-paper-cover
3. *В Україні зафіксували понад 530 епізодів злочинів рф проти культурної спадщини*. (2023, вересень, 28). Слово і діло. Аналітичний портал. <https://www.slovoidilo.ua/2023/09/28/novyna/bezpeka/ukrayini-zafiksuvaly-530-epizodiv-voyennyx-zlochyniv-rf-proty-kulturnoyi-spadshhyny>

КОНФЛІКТИ ПАМ'ЯТЕЙ ЯК ВИКЛИКИ ПРОЦЕСАМ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ПІВДНЯ ОДЕЩИНИ)

Віктор Дроздов,

Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Ізмаїл, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-1381-8878>

CONFLICTS OF MEMORIES AS CHALLENGES TO THE PROCESSES OF DECOLONIZATION OF THE SYMBOLIC SPACE OF UKRAINE (IN THE EXAMPLE OF THE SOUTHERN ODESA REGION)

Viktor Drozdov,

Izmail State University of Humanities, Izmail, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-1381-8878>

The reasons for conflicts of memories in the context of the decolonization of the symbolic space of Ukraine have been identified, focusing on regions where local identity competes with national one. The initial stage of decolonization in the Southern Odesa region has been described, and contradictions and problems that hinder cleansing the region's symbolic space from the markers of the Russian and Soviet past have been revealed.

Деколонізація символічного простору стала закономірною реакцією українського суспільства на російське повномасштабне вторгнення, яке розпочалося 24 лютого 2022 р. З одного боку, воєнна агресія РФ з ознаками геноциду викликала в части-

ни української спільноти бажання позбутися будь-яких зв'язків із російською історико-культурною спадщиною, а з іншого – наявність російських імперських і радянських символічних маркерів неодноразово використовувалася російською пропагандою для обґрунтування власних експансіоністських цілей. Зазначимо, що деколонізація не лише передбачає очищення символічного простору від пам'ятників і топонімів, що пропагують або символізують державу-окупанта. Цей процес включає переосмислення історичного минулого, оновлення історичної освіти, трансформації в музейній, архівній, бібліотечній та пам'яткоохоронній сфері, а також позбавлення слідів колоніальності в культурі й ментальності (Бажан, 2022, с. 110).

Декомунізацію, що розпочалася зі стихійного «ленінопаду» під час Революції Гідності й оформилася в державну політику позбавлення від наслідків комуністичної ідеології, варто розглядати як складову частину процесу деколонізації. На думку М. Рябчука «декомунізаційні закони», ухвалені у квітні 2016 р., мали б орієнтуватися на деколонізацію, оскільки реальну загрозу становила російсько-імперська спадщина, продовженням якої була радянська, що за природою була антиукраїнською та спрямованою на символічне пригноблення і психологічне поневолення (Рябчук, 2016, с. 113). Водночас процеси декомунізації і деколонізації відбувалися за схожими сценаріями, коли державна й місцева влади із запізненням реагували на запити громадських активістів, які не лише вимагали очищення символічного простору від російських пам'ятників, а й діяли поза правовим полем, незаконно їх демонтуючи, руйнуючи або пошкоджуючи.

Затягування рішень центральними й місцевими органами влади про вилучення або зняття з обліку й переміщення пам'ятників на честь російських та радянських діячів, затримка перейменування назв населених пунктів, вулиць та інших топонімів посилюють суперечності всередині суспільства, які нерідко переходять у політичну площину. Як наслідок, конфлікти пам'ятей, які, за визначенням О. Воля-

нюк, є різновидами соціально-політичних конфліктів і предметом яких є минуле та його репрезентації в дійсному часі різними суспільними групами (Волянчук, 2013, с. 44–45), є тими викликами, на які держава має оперативно реагувати, сприяючи збереженню консолідації української нації в умовах російсько-української війни.

Водночас існує інший бік процесу деколонізації, коли на локальному рівні відбувається його гальмування через несприйняття як місцевою політичною елітою, так і громадою загалом. Причина цього криється в наявних суперечностях між локальною і національною ідентичністю, які є характерними для просторів пограниччя (Верменич, 2012, с. 81). Колективна пам'ять є фундаментальним стрижнем існування певної ідентичності, як національної, так і локальної. Тому деколонізація, яку варто розглядати як політику забування, у цьому випадку має інший контекст. Застосовуючи типологію забування П. Коннертона, деколонізація є різновидом наказового (прескриптивного) забування, яке на відміну від репресивного стирання відрізняється тим, що відповідає інтересам усіх сторін, і тому може бути визнане публічно (Connerton, 2008, р. 61). Зі свого боку локальні ідентичності, для яких деколонізаційні процеси загрожують збереженню колективної пам'яті, можуть ідентифікувати їх як тип репресивного стирання, свідомо їм опираючись. Зазначимо, що конфлікти пам'яті, що виникають на цьому ґрунті, не можна аналізувати у відриві від конфліктів, які породжують інші трансформаційні процеси (дерусифікація, розірвання залежності від РПЦ тощо).

Одним із регіонів, де наявний опір процесам деколонізації, є південь Одещини (Українське Подунав'я, Буджак або Південна Бессарабія). Хоча його можна розглядати в контексті деколонізації українського Півдня (Кабачій, 2023), проте він має свої особливості. Локальна ідентичність («бессарабська») склалася на основі строкатого поліетнічного складу, проте вона перебувала під впливом радянської політики

пам'яті, яка, з одного боку, спрямувала зусилля на соціальну амнезію, де все минуле, крім російської імперської спадщини, піддавалося забуттю або викривленню, а з іншого – насаджувала імперсько-радянські міфи, що лягли в основу нової офіційної пам'яті регіону. Крім того, російська стала мовою міжетнічного спілкування, що дало змогу з легкістю просувати історичні наративи. Після розпаду Радянського Союзу ностальгійні настрої домінували в регіоні, а просування українських національних наративів та формування національної ідентичності відбувалося дуже повільно. Це відобразалося в електоральній підтримці проросійських партій, які спекулювали на ностальгійних почуттях і протиставленні «українському Заходу». З початком декомунізаційних процесів місцева влада затягувала виконання законодавства, формально підходила до зміни топоніміки, продовжувала популяризувати імперські та радянські міфи, зберігала радянські комеморативні традиції та неохоче впроваджувала нові українські, проявляла незацікавленість у переосмисленні радянського минулого регіону та поширенні українських історичних наративів.

Початок деколонізаційних процесів, що розпочався після повномасштабного вторгнення, не оминув південь Одещини. Зокрема, уже в травні 2022 р. Ізмаїльська міська рада ухвалила рішення про перейменування проспекту Суворова на проспект Незалежності й розпочала процес дерусифікації міської топоніміки. Упродовж 2022 р. тривало очищення символічного простору від місць пам'яті, пов'язаних із суворівським культом: демонтовано пам'ятники Суворову, с. Суворове перейменовано на Бессарабське, Історичний музей О. Суворова перейменовано на Ізмаїльський військово-історичний музейний комплекс. Проте через відсутність нормативно-правових актів та рекомендацій, які б врегульовували процеси деколонізації, інші питання, пов'язані з демонтажем пам'ятників, що символізують російську колоніальну політику (пам'ятники Пушкіну, Тучкову, Інзову,obelіски на честь переправи російських військ через Дунай у 1829 р. тощо), були проігноровані.

Невирішеною на рівні громади регіону залишається доля місць пам'яті, пов'язаних із радянськими міфами про «Татарбунарське повстання» 1924 р. та «Велику Вітчизняну війну», оскільки ці наративи й далі ретранслюються місцевою політичною елітою і підтримуються спільнотою (наприклад, нещодавнє святкування 79-ї річниці «визволення міста Ізмаїла від нацистських окупантів» та звернення татарбунарського міського голови з нагоди 99-річчя «Татарбунарського повстання»). Поширення відповідних наративів не узгоджується із загальнонаціональними процесами деколонізації. Крім того, такі дії створюють передумови для виникнення нових конфліктів пам'ятей, зокрема щодо румунського періоду в історії, який за радянськими офіційними канонами ідентифікувався виключно як «соціальне та національне гноблення населення». Зберігаючи в символічному просторі пам'ятники на честь «визволителів» Ізмаїльської області, місцева влада водночас уникає актуалізації питань про вшанування пам'яті жертв голоду 1946–1947 рр., репресій і депортацій сталінського режиму в 1940-х рр., що створює несприятливі умови для переосмислення минулого краю та консервує радянські міфи в локальному середовищі.

Ще одним чинником, що спричиняє виникнення конфліктів пам'ятей у регіоні, є протидія з боку представників деяких громад процесам повернення історичної пам'яті. Зокрема, це проявляється в небажанні повертати історичні назви населених пунктів замість радянських топонімів. Такими прикладами є відмова органами місцевого самоврядування розглядати питання про повернення назви Камчик (суч. с. Зоря Білгород-Дністровського району), а також позов мешканців с. Виноградівка Болградського району про визнання незаконним та скасування рішення Болградської міської ради про його перейменування на Курчу. Подібні процеси свідчать про наростання протиріч всередині місцевих спільнот щодо питань історичного минулого.

Ухвалення Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії», який набув чинності 27 липня 2023 р., врегулює питання деколонізації символічного простору України, проте не згладжує «лінії розлому» між національною та локальною ідентичностями. Поширення наративів, які сприятимуть узгодженню локальних колективних пам'ятей із національною, потребуватиме нових місць пам'яті. Вони мають зайняти місце символічних пустот (просторів демонтованих пам'ятників, які також зберігають пам'ять про них), проте обов'язковою умовою їхнього встановлення має бути розуміння з боку громади значущості нових символічних просторів для збереження спільних спогадів про минуле.

Література

1. Connerton, P. (2008). Seven types of forgetting. *Memory Studies*, 1(1), 59–71. <https://doi.org/10.1177/1750698007083889>
2. Бажан, О. Г. (2022). У чому полягає деколонізація в українському публічному просторі в умовах російсько-української війни? У В. Смолій (відп. ред.), *Перелом: війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками: у 2-х кн.* (Книга 1, Розділ 1, с. 109–111). Київ: Інститут історії України НАН України.
3. Верменич, Я. (2012). Пограниччя як соціокультурний феномен: просторовий вимір. *Регіональна історія України*, 6, 67–90.
4. Воляннюк, О. Я. (2013). Конфлікти пам'ятей у політичному просторі: теоретичні аспекти. *Національна та історична пам'ять*, 6, 41–54.
5. Кабачій, Р. (2023, вересень, 19). Деколонізація українського Півдня: не мета, а засіб. Українська правда. *Життя*. <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/09/19/256618/>
6. Рябчук, М. (2016). Декомунізація чи деколонізація? Що показали політичні дискусії з приводу «декомунізаційних» законів? *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2, 104–117.

МІСЦЯ ГОЛОКОСТУ У СТОЛИЦЯХ: БАБИН ЯР, ПАНЯРЯЙ ТА РУМБУЛА У ПОЛІТИКАХ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНИ, ЛИТВИ ТА ЛАТВІЇ

Ярослав Журавльов

*Інститут історії України НАН України, Київ, Україна.
Білефельдський університет, Німеччина.
<https://orcid.org/0000-0003-2483-3712>*

HOLOCAUST SITES IN THE CAPITALS: BABYN YAR, PANERIAI, AND RUMBULA IN THE MEMORY POLICIES OF UKRAINE, LITHUANIA, AND LATVIA

Yaroslav Zhuravlov

*NASU Institute of History of Ukraine, Kyiv, Ukraine
Bielefeld University, Germany
<https://orcid.org/0000-0003-2483-3712>*

Після Другої світової війни відбувається процес фізичного «перекриття» і смислового «переписування» місць Голокосту, які були інструменталізовані різними акторами у проєктах з конструкції національних ідентичностей. Єврейські активісти та радянська влада конкурували за право маркувати цей символічний простір у 1960–1980-ті роки. Незалежні Україна та Литва прагнуть вмонтувати Бабин Яр та Паняряй у свої власні політики пам'яті, натомість Румбула є важливим місцем Голокосту, проте, з низки причин, там подібної інструменталізації не відбулося.

The Second World War and the tragedy of the Holocaust changed thousands of ravines, forests, villages and cities on the European continent and beyond. Often, the changes that began during the war have continued over the past 80 years

and are still ongoing. First of all, of course, we should talk about physical changes. That is, there is a kind of «overlapping» of space. Such changes are visible; sometimes, they are natural, but often, the Holocaust sites are changed on purpose.

However, for my research, it is crucial to trace the changes in the semantic load of the Holocaust sites. In addition to the physical «overlap,» there was also a kind of «overwriting» of these locations, and they were given new/different/additional meanings. Both physical and meaning changes are interconnected; the first ones reflect the second.

This can be clearly seen in the Holocaust sites located in the capitals of Ukraine, Lithuania, and Latvia. Local researchers in these countries have paid considerable attention to Babyn Yar (Нахманович В., Евстафьева Т., 2004), Paneriai (Vitkus, 2022), and Rumbula (Bērziņš D., Oppermann P., 2016). However, no works still attempt to compare these sites with each other to find intersections, similarities, and differences.

Babyn Yar, Paneriai, and Rumbula have a lot in common. After World War II, these places «changed» their previous functional significance and were instrumentalized by different actors to achieve their goals. These actors were similar; they interacted and competed with each other. My *hypothesis* is that all of these actors have used and are still using Holocaust sites in their own *national identity construction* projects. The main *analytical category* for me is «*contested memory landscape.*»

As for the actors, these are, first of all, Jewish activists, often «refuseniks,» who demanded not only to honour the memory of those who died in the Holocaust but also fought for the rights of Jews in the USSR, including the right to emigrate. Often, these people were Russified atheists, but through such commemorative actions and Holocaust sites, they returned to their Jewish national identity. In fact, they fought for the right to be Jews. It is important to mention that there were cases of coordination between Jewish activists in Riga, Vilnius, and Kyiv in the 1960s–1980s, but this topic requires further research.

Secondly, the Soviet government, under pressure from Jewish activists and Western countries, decided in the 1960s to pay attention to Holocaust sites. Still, communists did so in their own way and with specific goals. At the sites where tens of thousands of Jews were murdered, not even the slightest reference to their ethnicity appeared. The memorial stones or monuments read about the dead «Soviet citizens,» and thus, by the hands of local officials in *Soviet Ukraine, Lithuania, and Latvia*, the Holocaust sites were instrumentalized and integrated into the general system of constructing a single «Soviet people.»

The collapse of the USSR meant an actual symbolic victory for the Jewish «project,» the Jewish vision of these sites, and the memory of the Holocaust. A visible physical change was the «Menorahs» that were erected at the sites of Jewish murder in all three capitals.

Third, governments and various public organizations in *independent Ukraine, Lithuania, and Latvia*. Significant changes occurred in the independent countries after 1991. Babyn Yar and Paneriai became sites that different groups tried to «mark» with their own signs. In Babyn Yar, memorials appeared honouring Ukrainian nationalists, Orthodox priests, Roma, and others. The same thing happened in Paneriai, where the Holocaust site was also marked with memorials in honour of the fallen Poles, soldiers of the Lithuanian territorial defense, Roma, etc. The «competition of monuments» was compounded by these sites becoming venues for official state mourning events and international delegations. All of this has made it necessary for Ukraine and Lithuania to reconsider their respective attitudes toward Babyn Yar and Paneriai. Both sites still need full-fledged museums, and both countries declare their intentions to build them. Also, Ukraine and Lithuania seek to incorporate these sites into their own policies of memory and use them in the construction of national identities.

Unlike Kyiv and Vilnius, Riga has several sites of mass murder of Jews. Each of them has its own history, and all of them together

should be considered in their entirety. For Jewish activists in Riga during the Soviet era, Rumbula was the site where they fought for the right to be Jews, and they won. Rumbula is an essential place of Holocaust memory, but for several reasons, it has not been so instrumentalized and used in constructing Latvian national identity as Babyn Yar and Paneriai are for Ukraine and Lithuania.

Література

1. Нахманович В., Евстафьева Т. (сост.) (2004) Бабий Яр: человек, власть, история. Документы и материалы. В 5 книгах. Книга 1. *Историческая топография. Хронология событий*. Внешторгиздат. ISBN 966-8274-04-9.
2. Bērziņš D., Oppermann P. (2016) Latvia. The Rumbula Memorial. History and Present. *Holocaust Commemoration in the Baltics. Methodical Materials*. pp. 20–31.
3. Vitkus, Z. (2022). *Atminties miškas: Paneriai Istorijoje, kultūroje Ir Politikoje*. Lapas. ISBN 978-609-8198-53-9.

ТРАВМАТИЧНИЙ ДОСВІД РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Олександр Зубченко,

Мариупольський державний університет, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-6748-3981>

THE TRAUMATIC EXPERIENCE OF THE RUSSIAN OCCUPATION OF SOUTHERN UKRAINE

Oleksandr Zubchenko,

Mariupol State University, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-6748-3981>

Доповідь присвячено аналізу травматичного досвіду жителів Південної України, які пережили російську окупацію у 2022 р. Беручи за основу теоретичну модель П. Штомпки та спираючись на результати емпіричних досліджень, що проведені у Херсонській області, автор аналізує особливості когнітивного, емоційного та поведінського досвіду людей у кожній із фаз травматизації, визначає перспективи детравматизації індивідуальної та групової свідомості.

Із перших днів повномасштабного російського вторгнення у лютому 2022 р. Південь України опинився в епіцентрі ворожого наступу. Протягом короткого часу загарбники окупували понад 75 % території Запорізької області та 90 % Херсонщини, де проживало майже 1,7 млн. людей. В їхньому житті починалася нова сторінка, сповнена болю і трагедій, мужності та самовідданості.

Повсякденний світ місцевих жителів розділився на війну та окупацію. Перша розпочалася із ракетними ударами по Мелітополю, Бердянську, Генічеську, нескінченними колонами російської техніки, жорстокими обстрілами Василівки, Токмака, Полог, Каховки, Херсона. Друга настала, коли бойові дії відсунулися на північ, а на зміну їм прийшли тотальний терор, залякування, пограбунок та викрадення людей. Страх війни змінився страхом миру під російською владою.

У цьому контексті значний інтерес становить концепція культурної травми П.Штомпки, яку засновано на однаково важливому значенні як самої травматичної події (вторгнення іноземних військ), так і її подальших наслідків та інтерпретацій (репресії, інформаційний вакуум, евакуація, псевдореферендум). Травматичний досвід мешканців прифронтового Оріхова, де росіяни не лишили жодного цілого будинку, та сусіднього окупованого Токмака, де були лише епізодичні бойові зіткнення, суттєво відрізняється. На думку Штомпки, травматизація проходить через кілька фаз: травматичний інцидент, пошук відповідних репрезентацій та створення травматичного дискурсу, поширення травматичних симптомів на певну соціальну спільноту, посттравматична адаптація та детравматизація (Sztopka, 2000: 453–454). Очевидно, що така послідовність буде різною для Ірпеня, Бучі, Гостомеля, де ворог був близько місяця, Ізюма та Високопілля, де триколори майоріли сім-вісім місяців, та Бердянська, де рашисти панують майже два роки. Описуючи свої почуття, люди фактично розповідають нову історію, сповнену особистим травматичним досвідом.

Спираючись на результати серії глибинних інтерв'ю, які було проведено у серпні 2023 р. у с. Костирка Бериславського району Херсонської області, що перебувало під російським контролем з квітня по листопад 2022 р., ми виокремили основні моменти цього досвіду. Із 9 респондентів – шестеро пробули в окупації весь час, а троє – виїхали на вільну територію до звільнення, що дає змогу повною мірою проаналізувати

почуття та емоції людей як на початку, так і в останні дні окупації.

Російські війська увійшли до села лише через певний час після взяття під контроль навколишньої території. Спочатку травматичним інцидентом стає блокада населеного пункту (««Было беспокойство, они нас окружили по краям села»), а вже згодом вступ російських солдат («бачу по вулиці їде «ТИГР»... і я не знаю що робити: і Сірьюжика (син респондентки – авт.) треба забрать... вдруг побіжу до Сірьюжика а мене тут розстріляють вместе з ним»). Люди знаходяться під гнітючими враженнями від чисельності («Коли вони зайшли в село, повзли, як саранча») та зухвалості (стала колона біля нас . оказується у сусідки Наташі вирили великий канал і там закопали це все» (військову техніку – авт.) ворога.

У подальшому травматичний дискурс розширюється за рахунок інтерпретацій: терору проти мирного населення («заїхала колона, начали провірять у нас документи, нашу тероборону бить»), репресій проти окремих соціальних груп («як зайшли в перший день, почали шукати сина, він був в АТО»), мілітаризації житлових кварталів («по пустим домам ховали техніку»), нових символів («Ми на ворота вішали білі ленточки, що тут живуть мирні люди») та правил (««наніч до тьоть Наташі ночувать, на день додому щоб ніхто не посилився») виживання.

Поширення травматичних симптомів відбувається за кількома напрямками: соціальне відчуження («дітей не то що з двору, з хати було страшно випускати. Страшно було ходити по селі, страшно було ходити в магазин»), незвичні ознаки небезпеки («рано утром... чуємо гавкіт собак, це приїхала проверка, бо собаки так не будуть гавкати на своїх»), звуження доступного простору («Ми не мали права вийти з двору, ми не мали права свободно передвигаться»), знищення меж приватності («вдома було лячно-вони без стуку заходили в двори, були постійні перевірки, вікна закривали»), вироблення нових соціальних практик («так дзвонили, щоб

вони не бачили. Телефони шуршали, якщо найдуть прапор України або десь написано Слава Україні – то таких получиш пиздячки, що почки виригувати будеш»).

Прихід українських визволителів стає потужним сигналом про необхідність адаптуватися до нових реалій та переосмислювати події окупації, розбиратися у своїх вчинках та морально-психологічному стані. Звуки запеклих боїв, що наближаються з півночі, замість страху та відчаю, привносять надію – наші йдуть (««Ооо, (радість) було чути обстріли, все блище-блище-блище, вибухи були і авіація літала»). Українські солдати на вулицях Костирки немов повертають частку мирного життя: «Жінки плакали, радість була, тягар, який висів на плечах, пута-вони злетіли, легше стало, і дишалося як при Україні, вроді як стало все на свої місця, ніби сон пройшов». Люди сприймають звільнення як повернення дотравматичного стану та водночас розуміють, що окупація ще довго нагадуватиме про себе соціальними конфліктами та розколами: «Не хочемо виходить з двору, не хочемо спілкуватися з тими людьми, які... тебе придали під час окупації... не хочеться, не чуть, не бачиться»).

Детравматизація передбачає як чітке усвідомлення своїх очікувань та реальності («Думали, що буде мир, не будуть стріляти, а вийшло по-іншому»), того, що рух до перемоги перетворюється зі спринту на марафон («Война не закончилась, все рівно ми знаходимось на грані), так бачення колективних («Одне бажання – щоб допомогли нам більше оружием, і літаками, щоб хлопці могли достойно зробити контрнаступ і відбити їх») та індивідуальних («Надіємся що все буде, все восстановим потихеньку») перспектив.

Таким чином, вивчення травматичного досвіду перебування у російській окупації знаходиться лише на початковій стадії/ На нас чекає поява багатьох цікавих вітчизняних концепцій, що описуватимуть життя після «русского мира». Разом з тим згадані вище особливості слід враховувати при відновленні суспільно-політичного життя на звільнених зем-

лях, зокрема, при формуванні місцевої влади та ухваленні рішень при можливість проведення виборів.

Література

1. Sztompka, P. (2000). Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory*. № 3(4), 449–466. DOI: 10.1177/136843100003004004.
-

ОСНОВНІ ВИМІРИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ У ПОСТФРАНКІВСЬКІЙ ІСПАНІЇ

Оксана Казакова

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3880-9684>

THE MAIN DIMENSIONS OF THE FORMATION OF MEMORY POLICY IN POST-FRANCO SPAIN

Oksana Kazakova

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-3880-9684>

The publication describes the main dimensions of the memorial policy in Spain after the overthrow of the authoritarian regime of F. Franco. The features and the main contradictions in the implementation of memorial practices in modern Spain are revealed. The emphasis is on ideological coloring and socio-political contradictions in the conditions of consolidation of legal norms.

Маніпулювання пам'яттю про минуле, викладання історії, створення символів і їх втілення були і залишаються місцем боротьби політичних сил. Політика пам'яті на даний час є нагальною потребою нашої держави, якій необхідно консолідувати суспільство, здатне в майбутньому забезпечити країні гідне місце у системі міжнародних відносин, а в умовах повномасштабної війни, загрози територіальній цілісності – змоги відстояти незалежність та суверенітет.

Проблема формування єдності щодо політики пам'яті відіграє особливу роль в житті сучасної Іспанії. Обумовлено це багатьма факторами, головними з яких є наслідки переходу від довготривалого диктаторського режиму до демократії. Відповідно від однієї системи цінностей до іншої. Актуальність дослідження політики пам'яті у постфранкістській Іспанії зумовлюється посиленням національної свідомості українців та наукового інтересу до минулих подій і досвід європейських країн є безумовно цікавим і корисним.

В основу «загальнонаціонального примирення» в іспанському варіанті щодо подій громадянської війни 1936–1939 рр., після переходу від авторитарного режиму Ф. Франко до демократичного устрою країни було покладено принцип «національної згоди», за визначенням О. П. Іваницької [3, с. 76]. Важливим в цьому процесі було досягнення політичного порозуміння та консенсусу на період демократичного транзиту між основними політичними силами в країні. А саме, між консервативними, лівими колами та представниками франкістів-реформістів. У іспанському суспільстві переважало бажання миру та стабільності перед страхом насильства та конфліктів. Феномен «загальнонаціональної злагоди» на етапі реформ став результатом свідомого підходу – відмови частини франкістської номенклатури від своїх ідеологічних уподобань та вимушеної згоди політичних сил різного спрямування. Відмінності в оцінках кривавих подій минувшини зберігають своє значення як елементи суспільної свідомості та боротьби політичних еліт.

В той же час це не було взаємним прощенням та «забуттям» трагічних подій минулого і не означало уніфікації оцінок історичного минулого. Аналіз реалізації політики пам'яті у постфранкістській Іспанії особливо щодо найдраматичнішої подій – громадянської війни та режиму Ф. Франка є дозволяє визначити непослідовний характер змін.

На початку процесів демократизації визначальною подією стало прийняття закону «Про політичну реформу» від

1977 року, який відповідно став взірцем політичного примирення. Відповідно до цього законопроекту, амністії підлягали всі політичні рішення, ухвалені до 15 грудня 1976 року. Також скасовувались покарання за акти інституційного насильства, вчинені в період диктатури Ф. Франко в Іспанії. В доповнення було зроблено декілька символічних акцій, наприклад до Іспанії було повернуто «Герніку» Пікассо, було розпочато процес змін назв вулиць тощо. Іспанське суспільство було охоплено станом амнезії стосовно франкістського минулого заради спільної мети національного примирення та закріплення демократичних інституцій. Відповідальність франківської еліти за злочини скоєні за часів режиму Ф. Франко отримала статус забуття та амнезії на десятиліття.

В той же час це був не перший закон щодо ідеї примирення іспанського суспільства. Ф. Франко ще 1 квітня 1959 року, на відкритті меморіалу у Долині загиблих, проголосив цей комплекс місцем перепоховання та останнього спочинку переможених й переможців у громадянській війні та частиною «політики примирення». Будівництво меморіального комплексу у «Долині полеглих» було розпочато невдовзі після Громадянської війни, за особистим розпорядженням Ф. Франко. До робіт на будівництві активно залучались ув'язнені республіканці, які за сумлінну роботу отримували скорочення термінів перебування під вартою.

Такі підходи до політики пам'яті про трагічні події викликали сумніви серед інтелектуальних кіл та представників громадськості щодо правильності та необхідності саме такого компромісу. В той же час лідер іспанських соціалістів Ф. Гонсалес, голова уряду Іспанії з 1982 по 1996 стверджував, що рішення не говорити про минуле – це найприйнятніша ціна саме іспанського варіанту демократизації [4].

Зміна в розумінні історичної пам'яті і її ролі в громадському житті Іспанії розпочалася в середині 1990-х років, каталізатором яких стала політична боротьба провідних політичних сил в країні, а саме консерваторів і соціалістів. Вплинули

також міжнародні ініціативи щодо критичного перегляду підходів до політики історичної пам'яті відносно авторитарних режимів. В Іспанії значно активізувався «Рух за відновлення історичної пам'яті» та заклики до відновлення справедливості щодо жертв громадянської війни та франкізму.

Розпочався процес від пошуку «зниклих» у колективних похованнях у формі низки ексгумацій до оприлюднення всіх документів і скасування помилкових судових рішень із метою відновлення історичної справедливості та реабілітації жертв політичних репресій.

Резонансною подією стало вшанування пам'яті жертв франкістського режиму в листопаді 2002 року депутатами іспанського парламенту. Необхідність ревізії офіційної політики історичної пам'яті почала впевнено лунати в лавах іспанських соціалістів і була включена в політичну програму ІСРП з якою вдалося перемогти на виборах 2004 року.

Важливим кроком у перегляді політики пам'яті стало ухвалення 31 жовтня 2007 року «закону про історичну пам'ять», та яким було оголошено про «дефранкізацію» Іспанії. Цей закон був спрямований на повну реабілітацію та визнання жертв громадянської війни та франкістської диктатури. Відповідно відбулося відкриття доступу до архівних документів, було запущено процес дефранкізації назв вулиць, пам'ятних місць та пам'яток пов'язаних з режимом. За ініціативи соціалістів розпочалася кампанія за перенесення праху каудильйо з Долини загиблих, що викликало конфлікт між урядом та родиною і тільки у жовтні 2019 року відбулося перепоховання Ф.Франко до сімейної усипальниці під Мадридом. В той же час, новий закон про історичну пам'ять, відразу почав позиціонуватись у суспільстві як останній етап зближення іспанського суспільства.

Апогеєм остаточної «дефранкізації» Іспанії, здійснюваної соціалістичними урядами, стало ухвалення 20 жовтня 2022 року «Закону про демократичну пам'ять». Новий закон був ухвалений в парламенті зусиллями правлячої коаліції –

соціалістів, комуністів та популістів без згоди опозиційної консервативної Народної партії. Згідно з новим законом, була введена заборона виправдування або вихвалання франкістської диктатури 1936–1975 років та її діячів. Згадувати та вивчати дозволено лише учасників та прихильників Народного фронту. За невиконання Закону передбачено покарання (штрафи) які можуть сягати до 150 тис. євро [6].

Іспанська спільнота «Закон про демократичну пам'ять» зустріла неоднозначно. Чимало іспанців вважають цей закон несправедливим. В юридичній площині також немає згоди, текст Закону трактується як незрозумілий, двозначний і навіть суперечливий щодо Конституції. Суперечливе ставлення іспанців до Закону про демократичну пам'ять призвело до політичної кризи в країні та дострокових парламентських виборів, які відбулись у липні 2023 року. Замість умиротворення країни, іспанці отримали нову дестабілізацію. Внесення змін до цього закону стане важливим завданням новоутвореного уряду країни.

Вітчизняний історик Я. Грицак, аналізуючи світовий досвід різних механізмів реалізації меморіальної політик, досить чітко визначився щодо іспанського варіанту. Пакт про забуття, реалізований в Іспанії після повалення режиму Ф. Франко має обмежений термін дії, і з часом суперечки про минуле розпалюються ще з більшою силою. [1, с. 73–74].

В сучасній Іспанії активно ідуть процеси переосмислення історичного минулого, особливо найдраматичніших подій громадянської війни та досвіду авторитаризму. Іспанія відповідно з загальноєвропейським вектором на рівні законів регламентує підходи до історичної пам'яті. Аналізуючи останні, хотілося би визначити, що перехід від політики «амнезії» та замовчувань до встановлення історичної справедливості супроводжується політичною боротьбою та кризами у суспільстві, значно дестабілізуючи ситуацію у країні. Розбудовуючи історичну пам'ять та політичну націю європейського зразка в Україні, дуже корисно враховувати досвід Іспанії.

Література

1. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї / Я. Грицак. Київ : Грані-Т, 2010. 232 с.
2. Іваницька О. П. Інститут монархії як гарант демократичного транзиту в Іспанії. Політичне життя. 2021. № 2. С. 16–25.
3. Іваницька О. П. Феномен історичної пам'яті в політичних процесах сучасної в Іспанії. Політичне життя. 2023. № 3. С. 74–79.
4. Кривонос Р. А. Гонсалес Філіпе Маркес // Українська енциклопедія. / Ред.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. 655 с. Т. 1. С. 259.
5. Толстов С. В. Досвід національного примирення в Іспанії. Європейська і світова практика досягнення консенсусу та національної єдності: алгоритм для України. Аналітична доповідь. 2017. С. 19–24.
6. Ley 20/2022, de 19 octubre, de Memoria Democrática. Boletín oficial del Estado. № 252 de 20 octubre de 2022 URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2022-17099>
7. Historia de España siglo XX. 1939–1996 / Coopd. Martinez Jesus A. Madrid : Catedra, 2003. 519 p.
8. The Spanish constitution *Boletín Oficial del Estado* URL: <https://www.boe.es/leg>

ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ СЕЛА НЕСТЕРЯНКА ОРИХІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ)

Каплун Катерина Русланівна

*Студентка 2 курсу магістратури факультету історії та міжнародних відносин ЗНУ, м. Запоріжжя, Україна
<https://orcid.org/0009-0007-1359-9568>*

PRESERVATION OF HISTORICAL MEMORY IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN OCCUPATION ON THE EXAMPLE OF THE VILLAGE OF NESTERYANKA OF THE ORIHIV URBAN TERRITORIAL COMMUNITY

Каплун Катерина

*2nd year master's student at the Faculty of History and International Relations. Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0007-1359-9568>*

The article analyzes the process of the formation of historical memory on the example of the village of Nesteryanka of the Orihiv urban territorial community during the Soviet era, in the conditions of the declaration of Ukraine's independence and during the full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine, the main features of the social development of the village of Nesteryanka are determined.

Дослідження питань, пов'язаних з поняттями «історичної пам'яті» та «політики пам'яті» залишаються актуальними, не дивлячись на велику кількість розвідок. Реконструкція істо-

ричної пам'яті невеликих населених пунктів, які були майже зруйнованими в ході сучасної війни на прикладі с. Нестерянка, є надзвичайно важливим, адже постає питання продовження існування чи їх зникнення назавжди, а відомості про них є потужною базою для майбутніх досліджень.

Під поняттям «історичної пам'яті» найчастіше розуміють колективні спогади про історичні події у двох аспектах: пам'ять про події, носіями яких є люди, що брали безпосередню участь в них, або ж пам'ять про події, що припали на долю попередніх поколінь [9, с. 197]. Протягом існування українського народу дослідники виділяють п'ять основних періодів формування української історичної пам'яті. Це: давньоруський, козацький, імперський, радянський, сучасний український [8, с. 30]. Якщо для деяких дослідників різних регіонів видається можливість розглянути процес формування історичної пам'яті саме в хронології основних періодів, то об'єкт нашого дослідження не має такого довгого історичного шляху і збільшує важливість наукової розвідки.

Село Нестерянка Оріхівської міської територіальної громади було утворене лише у ХХ ст. та у 2023 році відзначило свій 100-літній ювілей. Саме у 1923 році вперше в архівних джерелах з'являється згадка про наявність такого хутору у складі сільської ради сусіднього села Копані. Тоді у населеному пункті проживало 144 особи у 26 господарствах, на чолі із засновником – Левом Нестеренко[2]. Доля села під час Голодомору 1932–1933 рр. та Другої світової війни майже невідома, в окремих дослідженнях містяться згадки лише про сусідні с. Копані та м. Оріхів.

Наступні, після 20-х рр., майже три десятиліття не мають згадок про село ані в архівних, ані в публіцистичних матеріалах. Єдиним носієм історичної пам'яті є сучасники тих подій. У 2021 році нам пощастило опитати одну з жительок села, що приїхала туди ще дитиною у 1949 році. Вона пригадувала, що на той час в населеному пункті була лише невелика ферма та дві хати, а третя перебувала на стадії будівництва

[4, с 5]. Як бачимо, невідомим залишається причина різкого зменшення кількості населення, адже з 26 дворів лишилось всього два. Можемо лише припустити, що до таких жахливих наслідків призвели злочинні дії радянської влади у 30-х рр. та нацистської окупації.

Найбурхливішого розвитку Нестерянка зазнала за радянської доби у складі Мирненської сільської ради у 1967 році [3]. Чинником економічного зростання стала побудова птахофабрики на території села. Разом із нею постала необхідність у формуванні кадрового складу підприємства. Саме це спричинило досить різкий демографічний зріст. До села приїжджало багато молоді, що лишались і створювали тут свої сім'ї. Щорічно в Нестерянці з'являлось по понад 20 нових будинків [5, с. 10], у 70-х рр. ХХ ст. з'явився двоповерховий дитячий садок на 90 місць [6], у 80-х – другий такий же, а першого вересня 1984 році свої двері відчинила Нестерянська СРЗОШ I-III ст. [7].

Поруч із економічним розвитком тривало формування власних традицій села, особливостей організації повсякдення та дозвілля. Характерними для радянської доби були формування культу так званих вождів, розповсюдження комуністичної пропаганди, антирелігійна кампанія. Саме така тематика культмасової роботи була найрозповсюдженою на території села. Хоча і вона не змогла «перевиховати» народ – дітей і далі хрестили, на весіллях дотримувались українських звичаїв та традицій, а запеклих комуністів у селі не лишилось.

Сучасний український період характеризується для Нестерянки передусім важливими економічними змінами: підприємства, що за радянської доби знаходилися у власності радгоспу, перейшли у приватні руки. Ідеологічна робота зійшла нанівець, а школа стала україномовною. Після анексії Росією Криму у 2014 році та початком війни на Сході України до лав Збройних Сил України вступило декілька жителів села: Ігор Білий, Руслан Каплун, Ігор Барановський, Кирило

Галкін тощо. Мешканці Нестерянки в той же час заснували добру традицію – кошик для військових, куди нестерянці приносили консервацію та інші смаколики для передачі хлопцям на передову. Багато жителів Нестерянки долучилися і до волонтерського руху.

Але все змінило повномасштабне вторгнення Росії на територію України. З березня 2022 року розпочалася російська окупація, що триває і нині. Село опинилося на лінії бойового зіткнення та потерпає від щоденних обстрілів. На даний момент в населеному пункті не лишається жодного непошкодженого будинку, напів зруйнованими є освітні та культурні заклади. Одразу із входом до села російських військових зникла електроенергія та водопостачання, місяцем пізніше, у квітні, зникло і газопостачання, недоступною є стільникова мережа. При цьому російські загарбники застосовують репресії до мирних жителів, відбирають мобільні телефони задля обмеження передачі військової інформації українській стороні, грабують будинки, скоюють фізичне насилля.[1]

За час від початку бойових дій у 2022 році загинуло понад 10 жителів села. Через знаходження населеного пункту у зоні активних бойових дій, російською стороною не було створено окупаційних органів влади, через що родичі загиблих не можуть отримати документи, що засвідчують факт смерті. З-понад двох тисяч населення у 80-х рр. ХХ ст., та більше 1200 осіб на 2021 рік, у 2023 році залишається близько 40 людей. Війна змусила людей покинути рідні домівки та шукати безпечних умов для життя поза його межами. Головним завданням політики пам'яті – є її збереження. Завданням же мешканців села Нестерянка є – оберігання її від можливої втрати цілісного уявлення про розвиток села.

Таким чином, наукові розвідки про такі населені пункти, як Нестерянка Оріхівської міської територіальної громади, є важливими для реконструкції історичної пам'яті особливо в умо-

вах сучасної російсько-української війни, адже можуть бути джерелом і її збереження, і у разі втрати – відновлення.

Література

1. Будете нашим живим щитом: окупація с. Нестерянка / gre4ka.info; 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3X0txUFGZhw> (дата звернення: 26.10.2023)
2. Відомості обліку населення по віку, статі та виду занять по Оріхівському району. ДАЗО. Р-221 – Запорізьке окружне статистичне бюро окружного виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м. Запоріжжя Запорізького округу, УСРР, оп. 3, спр. 24, 148 арк.
3. Внесення змін в адміністративно-територіальний поділ району. Трудова слава. Оріхів. 1967. 17 січня. С. 1.
4. Інтерв'ю Каплун К. Р. з Дерновою Катериною Іванівною, 1940 р. н., с. Нестерянка Пологівського району Запорізької області, 02.06.2021 [Текст стенограми бесіди] Приватний архів Каплун К. Р. 15 с.
5. Інтерв'ю Каплун К. Р. з Суптеля Світланою Пантеліївною, 1949 р. н., с. Нестерянка Пологівського району Запорізької області, 04.06.2021 [Текст стенограми бесіди]. Приватний архів Каплун К. Р. 20 с.
6. Інтерв'ю Каплун К. Р. зі Шкарупило Яковом Васильовичем, 1936 р. н., с. Нестерянка Пологівського району Запорізької області, 03.06.2021 [Текст стенограми бесіди]. Приватний архів Каплун К. Р. 27 с.
7. Онацько Н. П. Нестерянській школі – 10 років. Трудова слава. Оріхів. 1994. 31 серпня. С. 2.
8. Світленко С. І. (2013) Відродження і збереження історичної пам'яті : загальнонаціональний та регіональний аспекти. Грані. № 8. С. 27–36.
9. Турченко Ф. Г. (2015) Історична пам'ять і політика пам'яті на Запоріжжі (1991–2015 рр.). Ч. 1. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. 42. С.196–208.

ВПЛИВ РАДЯНСЬКИХ СТРИЧОК ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ НА ІСТОРИЧНУ ПАМ'ЯТЬ МЕШКАНЦІВ МІСТА ЗАПОРІЖЖЯ

Олександр Кухтарєв,

Аспірант Запорізького національного університету, Запоріжжя, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-2749-3370>

THE INFLUENCE OF SOVIET FILMS ABOUT THE SECOND WORLD WAR ON THE HISTORICAL MEMORY ON THE RESIDENTS OF ZAPORIZHZHIA

Oleksandr Kukhtariev,

PhD student, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-1606-7416>

The article, based on data on cinema attendance, identifies the most popular Soviet movies about the Second World War. The examples of historical myths in our study allow us to consider two tasks of state propaganda: firstly, to understand how the Soviet Union tried to present the official point of view, and secondly, to show on the screen the main character, who acts as a behavioral model, which had to raise a Soviet citizen.

Говорячи про історичну пам'ять, необхідно окреслити її співвідношення з історичними міфами, які також по-своєму відтворюють образи минулого [5].

Воєнні міфи, що були остаточно сформовані у період застою, з самого початку формувались «згори», інакше кажучи, мали офіційне походження. Дієвим інструментом формування міфів «про Велику Вітчизняну війну» і, як наслідок, значної частини історичної пам'яті виступає кінематограф.

Згідно з переписами населення м. Запоріжжя у 1926 р. складало 55 тис., то в 1970 р. вже 658 тис. чоловік. Населення збільшилось в 12 разів за 44 роки. Причина такого стрибка у міграції від села до міста, а отже культура та традиції, що є складовою частиною національної ідентичності, яка раніше передавалась від батьків до дітей, в значній частині була перервана. Саме на такий «благодатний ґрунт» впало насіння масової радянської культури. Заповнювати цю порожнечу мали обов'язкова середня освіта, радіо, телебачення, преса, кінематограф тощо.

Згідно з науковими дослідженнями, саме фільми мають здатність впливати на формування політичної свідомості, часто маніпулюючи фактами, використовуючи художні образи та утворюючи у підсумку нову, видозмінену реальність. Наприклад, коли людина переглядає фільм чи телевізійну програму, то в неї з'являється пам'ять про події, які відбулися у розповіді, які насправді вона ніколи не переживала[2].

За часів «застою» 9 травня перетворилось в одне з найвизначніших свят у державі. Відбулося створення образу, що міг об'єднати багатонаціональний радянський народ. Саме кінофільми були обрані, як один з найзначніших інструментів, які здатні сформувати потрібну радянській владі історичну пам'ять. Тому кінематографу приділялась величезна увага.

Ми проаналізували першу сотню лідерів кінопрокату СРСР, згідно з даними результатів ми виявили, що фільмів про Другу світову війну є 18, тобто більше ніж кожен шостий фільм. Серед них, дві були відзняті за період правління Сталіна, дві за Хрущова й 14 за Брежньєва [6]. Після правління Леоніда Ілліча жоден фільм про Другу світову війну не потрапив до сотні найкасовіших.

У більшості фільмів ми маємо пряме, неприкрите транслювання радянських історичних міфів про війну. Особливо слід відзначити фільм Є. Матвєєва «Доля», знятий за

мотивами однойменного роману П. Проскуріна. Перелічемо міфи які там зустрічаються: Німці називаються фашистами, а не нацистами, тим самим проголошуючи міф, про «Німецько-фашистських загарбників»; «Комуністична партія – керівна сила та творець великої перемоги»; «червоні партизани – народні месники» [1]. Найбільш показовий епізод, де головний герой з криками «За Родину! За Сталина!» [3] особисто знищує два німецькі танки. Вищезгадані моменти є виключенням на війні, але у фільмі вони подаються, як правило.

Цикл з п'яти фільмів «Освобождение», який є одним з найдорожчих за всю історію радянського кіно. Він позиціонує себе як художня реконструкція реальних подій. Задля отримання більш достовірного ефекту, у кінокартинах застосовується військова хроніка. Цілком логічним виглядає той факт, що фільм рясніє від кількості історичних міфів, які в ньому зустрічаються. Червоною ниткою через усі частини проходить тема, яка по своїй суті повторює радянські міфи, «Жуков – «Маршал Перемоги» і «Комуністична партія – керівна сила, творець Великої Перемоги», інші міфи які ми зустрічаємо це «Прапор над Райхстагом підняли Єгоров та Кантарія» і «Німецько-фашистські загарбники» [1]. Й. Сталін, вище військове керівництво показані тільки з позитивної сторони, як мудрі керівники, що беззупинно думають про свою батьківщину. Особливої уваги заслуговує епізод, де Й. Сталіну пропонують обміняти свого сина на фельдмаршала Паулюса. «Я, солдат на фельдмаршала не меняю» [4], – відповів генералісімус. Цей момент показує відданість керівника держави своїй Батьківщині, оскільки він заради неї готовий пожертвувати власним сином. Не дивлячись на те, що це є вигадка, багато поколінь радянських людей свято у неї вірили.

На відміну від решти стрічок, на «Освобождение» вчителі шкіл водили в кінотеатри учнів впродовж багатьох років

цілими класами. Відносно часто фільм демонстрували по радянському телебаченню.

Кіноіндустрія мала пряму залежність від радянської влади, так як саме держава була єдиним замовником, який і визначав правила гри.

Після здобуття незалежності у 1991 році інформаційна монополія на кінострічки з боку держави зникла. І тепер кінофільми, ми класифікуємо за географічно-політичним поділом, а саме: 1) радянські; 2) українські; 3) російські та білоруські; 4) американські; 5) європейські.

Автором було проведено соціопитування у місті Запоріжжя. На запитання: «Напишіть перші три фільми про Другу світову війну, які ви згадали:», у 69 % випадках були названі саме радянські воєнні фільми. Решта результатів виглядає наступним чином: Американські – 17 %, Російські та білоруські – 7 %, Європейські – 5 %, Інші (серед яких і українські) отримали лише 2 %, від усіх названих респондентами стрічок.

За період незалежності в Україні не знято таких кінофільмів, які б спромоглися бути актором, що формують історичну та культурну пам'ять. Тому станом на зараз ми відчуваємо вплив радянської пропанди у ставленні до війни. Таким чином, навіть після тридцяти років Незалежності ми можемо константувати, програш українського кіновиробництва, радянському та російському в царині формування історичної пам'яті про Другу світову війну.

Література

1. Зінченко О., 2016, Війна і міф. Невідома друга світова, Харків: «Клуб сімейного дозвілля», 272 с.
2. Кацуба М. Художнє кіно як засіб формування масової політичної свідомості. Політичний менеджмент, 2013, 1–2: 136–144 с.
3. Матвеев Є. (Режисер) 1977. Доля [Художній фільм] СРСР: Кіностудія Мосфільм

4. Озеров Ю. (Режисер) 1970–1971. Визволення [Міні серіал] СРСР, Югославія, Італія, Польща, НДР: Кіностудії Мосфільм, Авала-фільм, De Laurentiis Cinematografica S.P.A., PRF-ZF, DEFA
5. Турченко Ф. Г. Історична пам'ять і політика пам'яті на Запоріжжі (1991–2015 рр.) (ч.1). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. Вип. 42. С. 196–208.
6. Федоров А. В. Тысяча и один самый кассовый советский фильм: мнения кинокритиков и зрителей. М.: ОД «Информация для всех», 2023. 1250 с.

КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНИЙ ВИМІР МЕМОРІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ (ДО ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ/ ПОВЕРНЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ)

Ольга Маклюк,

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-8740-2402>

CULTURAL AND VALUABLE DIMENSION OF THE MEMORIAL SPACE OF THE OCCUPIED TERRITORIES (TO THE QUESTION OF PRESERVATION/RETURN OF THE HISTORICAL HERITAGE)

OIha Makliuk,

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-8740-2402>

Сьогодні історія відіграє ключову роль у російсько – української війні та використовується Росією для обґрунтування власної зовнішньої політики, яка заперечує належність України, як самостійної держави. Путінська пропаганда розглядає українські землі як частину «русского мира», до євразійського цивілізаційного простору. Для академічної та політичної еліти світу вже аксіоматичним стало твердження, що феномен історичної пам'яті сьогодні є важливішим засобом національної самоідентифікації. Тому не дивно, що інструментами впливу в умовах російсько-української війни, став

- дискурс минулого, з поверненням до неорадянської, проросійської концепції української історії,

- знищення національних культурних, історичних пам'яток

- побудова «нового» меморіального простору, а точніше повернення старі радянські/імперські коммеморативних практик на окуповану територію.

Будь яка війна завжди пов'язана з руйнуванням та втраченою культурних, історичних цінностей. За матеріалами Міністерства культури та інформаційної політики України втрати зазнали майже всі регіони. В Україні тільки за перші чотири місяці війни було зафіксовано пошкодження 664 об'єктів. Із них 84 – національного значення. Ця статистика змінюється кожного дня. Важливим питання сьогодні є фіксація втрат. Державна установа, Український культурний фонд запустив інтерактивну «Мапу культурних втрат». Протягом перших трьох місяців понад 150 різних пам'яток та об'єктів культури були частково пошкоджені або повністю знищені внаслідок повномасштабного військового вторгнення. Протягом повномасштабної війни від російської навали постраждали 248 об'єктів культурної спадщини України, серед них 21 музей було пошкоджено.

Метою нашої наукової розвідки стало визначення основних історичних наративів й ідеологем та їх реалізація як інструментарію російської пропаганди в умовах російської-української війни, крізь призму аналізу культурно-ціннісного виміру меморіального простору окупованих територій. Завданнями дослідження є (1) аналіз наявності нових/старих символів/маркерів історичної пам'яті (2) проблема збереження/повернення національної історичної спадщини в умовах війни.

Історична політика Росії так чи інакше тісно пов'язана з цілою серією концептів: існування «великої російської цивілізації»; повернення статусу наддержави, місія опіки над «русским миром», під яким розуміється мережа людей і спільнот за межами держави, включених до російського культурного та мовного простору. Як наслідок, «історична

політика Росії – це нав'язування українському суспільству своїх цінностей». Починаючи з 2014 року (Окупація Криму, Донбасу, Луганщини) та з початком повномасштабної війни Росії проти України відбувається цілеспрямоване знищення історичних пам'яток /монументів, викрадення творів культури, мистецтва, історичних артефактів, вивезення/знищення архівів та бібліотек. Ми бачимо зараз зміну меморіального простору окупованих територій у новому/старому культурно-ціннісному вимірі. У цьому контексті актуальним питанням стає наявність реальних механізмів захисту пам'яток культури, історії тощо.

Визначимо основні форми впливу на окупованих територіях. По-перше це *контроль інформаційного контенту ТБ та у медіа*. Обстріли українських телевізійних веж, вимкнення або захоплення українських телеканалів і радіостанцій, запуск пропагандистського мовлення стали ознаками російської окупації у містах Запоріжжя та Херсонщини: Мелітополі, Бердянську, Енергодарі, Новій Каховці, Таврійську, Херсоні, Каховці тощо. По-друге це *освіта (історія/мова)*. На окупованих територіях зафіксовано величезну кількість фактів лінгвоциду.

Науковці справедливо зазначають, що об'єкти культурної спадщини є матеріальними свідченнями історії/традицій, та як наслідок джерелом державності та патріотизму, саме тому більшість воєнних конфліктів, спрямованих на окупацію земель, насадження іншої ідеології та стирання історичної пам'яті завжди супроводжуються їх нищенням або присвоєнням. Головним завданням у конструюванні меморіального простору росіянами на окупованих територіях є повернення до радянської історичної матриці.

Визначимо окремі інструменти конструювання: «глорифікація, дегероїзація, демонізація, культурне» пограбування/знищення. Як наслідок формування нового меморіального простору з акцентами на тезах: (1) герої-антигерої. (2) «свої-вороги».

Глорифікація

Культ Великої Перемоги та герої «Великої вітчизняної війни» топова тема всіх комеморативних практик на тимчасово-окупованих територіях. **Елементом політики привласнення росіянами перемоги над нацистською Німеччиною вважають вчені активну руйнацію пам'ятників, що увічнюють подвиг громадян України у Другій світовій війні. Знищено десятки братських могил воїнів та жертв Другої світової війни.**

Дегероїзація

Наступним інструментом зміни меморіального простору є дегероїзація. В захоплених містах України окупанти демонтують і знищують національну символіку, українські банери, меморіальні дошки загиблим українським воїнам, вже зруйновано десятки монументів, і, на жаль, їх кількість надалі збільшується. Національний інститут стратегічних досліджень формує актуальну аналітику щодо пам'ятників України, зруйнованих та пошкоджених окупантами під час російсько-української війни. Це щодо питання знищення осередків/місць пам'яті. Руйнують навіть цвинтарі, таким чином зникає пам'ять про минуле (наприклад родинне минуло) і місця активізації пам'яті. Носії «руського міра» повертають топоніми радянських/імперський часів. Наприклад у місті Мелітополь, Запорізька область з'явилась вулиця російської імператриці Катерини Великої. У Маріуполі площу Воїнів-Визволителів загарбники знов називають площею «Ленінського комсомолу». Носії «руського міра» повертають топоніми радянських/імперський часів. Стрижнем радянського антуражу є культ засновника СРСР – Володимира Леніна. У місцях, наприклад Нова Каховка, Генічеськ загарбники поновили де комунізовані пам'ятники Леніну. У захоплених містах поруч з російськими прапорами часто вивішують червоні радянські. Не випадково окупанти експлуатують випадковий сюжет – образ української пенсіонерки з червоним прапором, що вийшла нібито вітати російських «освободітелів». Цей образ розтиражували у

пам'ятниках, муралах і графіті – як у Росії, так і на тимчасово окупованих наших землях. І от уже в Бердянську з'явився відповідний мурал, а в Маріуполі біля скульптурного зображення жінки навіть виставили були «почотний караул». У «бабці з прапором» є прототип – реальна жінка Ганна Іванівна з-під Харкова. Насправді вона зукстрічала українських військовиків – саме вони й запустили в інтернет відео з її вчинком як певний курйоз.

Демонізація

Поряд з дегероїзацією відбувається демонізація. Монументи українським АТО-вцям російські окупанти нищили всюди. На фото Ви бачите, як російські окупанти знищили на Донеччині меморіальну стелу Герою України Василю Сліпаку. Обдарований чудовим голосом, співак був солістом Паризької національної опери, брав також активну участь у громадському житті України. Після Революції Гідності В. Сліпак воював за Україну на Донеччині, де й загинув у 2016 р.

Культурне» пограбування як зброя. Мародерство, замасковане під «евакуацію»

Ще один напрям корегування меморіального простору: Культурне» пограбування як зброя сучасної війни. ЮНЕСКО завдані російською агресією збитки українській культурній спадщині оцінила (станом на 24 лютого 2023 року) у 2,6 мільярда доларів. Видання The New York Times називає розграбування українських музеїв найбільшим із часів Другої світової. Однією основних проблем окупації, стало вивезення, привласнення фактично пограбування. Мародерство є складовою кожної війни, для російських солдатів це не випадок, це норма поведінки, продовження історичної традиції яка заклалась ще з радянських часів. Відоме більшовицьке гасло «Грабуй нагробоване!» Загалом за період 1918–1923 рр. московськими більшовиками з контрольованих територій було вилучено не менш як 10 мільйонів пам'яток історії та культури, предметів побуту на суму в 10 мільярдів рублів за курсом 1913 р. Мародерство було одним із найпоширеніших

воєнних злочинів, які скоїла Червона армія у Другій світовій війні. У січні 1948 року за наказом Сталіна розпочалося слідство у «трофейній справі». У доповіді міністру держбезпеки СРСР Віктор Абакумов зазначалось: «Що у Жукова під час обшуку виявили44 килими та великі гобелени старовинної роботи, вивезені із Потсдама й інших палаців Німеччини; 55 цінних картин класичного живопису в художніх рамках, 7 великих ящиків із порцеляновим та кришталевим посудом; 2 ящики зі срібними столовими та чайними сервізами». Для висмокування історичної спадщини з колонізованих територій у Російській імперії діяли спеціальні укази й розпорядження. Пізніше таку практику продовжили в Радянському Союзі. В онлайн-колекціях Ермітажу та Державного історичного музею Росії виявили 110 тис. археологічних знахідок, які в різні історичні періоди було вивезено з території сучасної України до Росії.

Розглянемо приклади того що відбувається з історичною спадщиною та культурними цінностями на окупованій території України. Після того, як Збройні сили України повернули під контроль Херсон, то у фондосховищах Херсонського художнього музею виявилась нестача у 16 тисяч предметів. І це лише один музей. З 31 жовтня по 4 листопада 2022 року Херсонський художній музей був розграбований російськими окупантами. З майже 14 тисяч творів мистецтва, які налічувала музейна колекція до повномасштабного вторгнення, викрадено більше 11 тисяч найцінніших експонатів. Мародерство, замасковане під «евакуацію». Тільки з Херсонського художнього музею окупанти незаконно вивезли колекції творів Олексія Шевкуненка, картини Тетяни Яблонської, Миколи Глуценка, Зінаїди Серебрякової, Петра Лели, Івана Айвазовського, Михайла Врубеля. Вартість тільки однієї картини, «Червоний захід» найвидатнішого пейзажиста другої половини XIX століття – Архіпа Куїнджі, за попередніми оцінками експертів досягає півтора мільйона доларів. Одним з найбільших культурних злочи-

нів окупантів в Мелітополі є крадіжка скіфського золота з Мелітопольського краєзнавчого музею. Археологи виявили старовинні реліквії скіфському кургані ще в 1954 році. Тоді його намагалися вивезти до Ермітажу, але українські археологи домоглися того, щоб знахідку зберігали в Україні. Ще один приклад, скіфський акінак знайдений у 2019 р. на розкопках на Мамай Горі (розташований біля с. Велика Знам'янка Запорізької обл., на лівому березі Каховського водосховища). До війни (до 24 лютого 2022 р.) він зберігався у Кам'янсько-Дніпровському краєзнавчому музеї. З початком окупації директор музею Аліна Чернявська (випускниця історичного факультету ЗНУ) була під загрозою арешту змушена була його віддати. На заміну тому що вкрадено та має цінність, Росія презентує інше – модерний пропагандистський меморіальний комплекс «Росія — моя історія», в окупованому Мелітополі (вересень 2023 року).

Якщо говорити про нормативну складову проблеми порушення проти культурних цінностей, то тут є декілька аспектів. По-перше, За час окупації російські музейники вносять наші об'єкти до своїх російських державних реєстрів. Друге порушення – відбуваються незаконні археологічні дослідження (Наприклад Крим). Третє порушення – переміщення музейних предметів з окупованих територій на територію Росії. Четверта проблема: Перебудова, модифікація об'єктів нерухомих культурної спадщини, так звану «реставрацію», (втрата автентичності).

Актуальні питання: Деокупація. Повернення культурно-ціннісного виміру, меморіального простору звільнених територій. Повертаючись до дискусії про колоніальне та постколоніальне, звернемо увагу, що Україна — не єдина країна, що стикається з подібними проблемами, але на відміну від інших колоніальних прикладів Росія декларує, що вона повертає свій історичний спадок. Останнім часом слово «реституція» все більш упевнено звучить на культурних майданчиках в Україні та поза її межами. Важливими

для нас зараз є відповіді на питання: Як Україні повернути втрачені культурні цінності? Що може робити держава? Яку роль у поверненні культурної спадщини може зіграти громадське суспільство? Участь міжнародних інституцій, культурна дипломатія? І чого ми можемо навчитися з досвіду інших країн, які повертали об'єкти свого викраденого культурного спадку? Уніфікованого способу повернути вкрадений культурний спадок не існує, Україна могла б перейняти деякі дієві інструменти з іноземного досвіду. Однією з наймасштабніших практик реституції культурних цінностей за останнє століття вважають повернення країнами свого надбання після Другої світової війни. Наприклад у Польщі, яка за останні тридцять років Польща успішно повернула собі десятки історичних і мистецьких цінностей, викрадених окупаційними режимами.

Чи можливо покарати Росію за злочини проти нашої культури? Одним заждивіших завдань є створення повної бази даних предметів мистецтва, історичних артефактів викрадених з українських не тільки державних колекцій, але і приватних колекцій, з метою їх ідентифікації та повернення в Україну. Нашим чи не єдиним інструментом на сьогодні є саме міжнародні договори, міжнародні конвенції та міжнародне право.

Today, history plays a key role in the Russo-Ukrainian war and is used by Russia to justify its own foreign policy, which denies the right of Ukraine as an independent state. Putin's propaganda considers Ukrainian territory as a part of the «Russian world», the Eurasian civilizational space. For the academic and political elite of the world, the statement that the phenomenon of historical memory is an essential means of national self-identification has become axiomatic.

Therefore, it is not surprising that the following aspects became instruments of influence in the conditions of the Russian-Ukrainian war:

- 1) the discourse of the past, with a return to the neo-Soviet, pro-Russian concept of Ukrainian history,
- 2) destruction of national cultural and historical monuments
- 3) the construction of a «new» memorial space, or rather the return of old Soviet/imperial commemorative practices to the occupied territory.

Any war is always associated with the destruction and loss of cultural and historical values. On the screen you can see the infographic based on the materials of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, as you can see on the map that almost all regions suffered losses.

In Ukraine, only in the first four months of the war, 664 objects were damaged. 84 of them are objects of national importance. These statistics are changing every day.

Ukraine accuses Russia of violating the 1954 Hague Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, adopted after World War II. It prohibits the parties that signed it (Ukraine and Russia – signatories) from «any form of theft» of cultural values. An important issue today is the track of losses. The Ukrainian Cultural Foundation launched an interactive «Map of Cultural Losses». In the first three months, more than 150 different monuments and cultural sites were partially damaged or completely destroyed by the full-scale military invasion. During the full-scale war, 248 objects of cultural heritage of Ukraine were damaged by the Russian invasion, among them 21 museums were damaged.

Manipulation of the past has become an important tool of propaganda today, and new, or rather old Soviet/imperial commemorative practices are an important tool of influence on the territory occupied by Russia. The goals of the research are (1) the analysis of the presence of new/old symbols/markers of historical memory (2) the problem of preserving/returning the national historical heritage in the conditions of war.

The historical policy of Russia in one way or another is closely related to a whole series of concepts: the existence of a «great

Russian civilization»; return of the status of a superpower, which should participate in the formation of the foundations of the world order; the great mission of guardianship over the «Russian world», which is understood as a network of people and communities outside the Russian Federation, included in the Russian cultural and linguistic space.

As a result, «Russia's historical policy is the imposition of its values on Ukrainian society.» Since 2014 (Occupation of Crimea, Donbass, Luhansk Oblast) and with the beginning of Russia's full-scale war against Ukraine, there has been a targeted destruction of historical monuments/monuments, theft of cultural works, art, historical artifacts, removal/destruction of archives and libraries. As a result, a change in the memorial space of the occupied territories in the new/old cultural and value dimension is evident. In this context, the availability of real mechanisms for the protection of monuments of culture, history, etc. becomes an urgent issue. Let's identify the main forms of Russian influence. Firstly, it is the control of propaganda content on television and in the media. Attacks on Ukrainian television towers, turning off or seizing Ukrainian TV channels and radio stations, launching propaganda broadcasts became signs of the Russian occupation in the cities of Zaporizhzhia and Kherson region: Melitopol, Berdyansk, Energodar, Novaya Kakhovka, Tavriysk, Kherson. The second is education (history/language). A huge number of facts of linguicide have been recorded in the occupied territories.

Scientists rightly point out that objects of cultural heritage are material evidence of history/traditions, and as a result, a source of statehood and patriotism, which is why most military conflicts aimed at occupying lands, imposing a different ideology, and erasing historical memory are always accompanied by their destruction or assignment. The main task in the construction of the memorial space by the Russians in the occupied territories is to return to the Soviet historical matrix. Let's define particular tools of memorial construction. They fit into the same scheme:

HEROES-ANTI-HEROES. «OUR ENEMIES» As a result, the following processes take place: glorification, deglorification, demonization, etc.

Glorification

On the one hand, the Cult of the Great Victory and the heroes of the «Great Patriotic War» are the top theme of all commemorative practices in the temporarily occupied territories. In the photo above, you can see a sculpture of three figures in the city of Mariupol (a Red Army soldier, a soldier of the Great Patriotic War and a Soviet cosmonaut). On the other hand, scientists consider the active destruction of monuments commemorating the feat of Ukrainian citizens in the Second World War to be an element of the policy of appropriation of the victory over Nazi Germany by the Russians. Dozens of mass graves of soldiers and victims of the Second World War were destroyed. At the same time, the modern war in Ukraine is considered as a component of the Victory over Nazism in general. On the screen you can see a medal/ This is a material symbol not of the Second World War, as it seems at first glance, but of a modern war, with a St. George ribbon. Anticipating a blitzkrieg in Ukraine, Russia pre-stamped victory medals «For the capture» of Ukrainian cities: Kyiv, Lviv, and Odesa to its servicemen.

The next instrument for changing the memorial space is deglorification.

In the occupied cities of Ukraine, the occupiers are dismantling and destroying national symbols, Ukrainian banners, memorial plaques to Ukrainian soldiers, dozens of monuments have already been destroyed, and, unfortunately, their number will continue to increase. The National Institute of Strategic Studies forms an up-to-date analysis of the monuments of Ukraine destroyed and damaged by the invaders during the Russian-Ukrainian war.

For example, in the city of Melitopol, which is in our region, Zaporizhzhia region, a street was named after Russian empress Catherine the Great. In Mariupol, the invaders renamed the

Square of the Liberation Warriors as the Square of the Lenin Komsomol. Speakers of the «Russian world» bring back toponyms from Soviet/imperial times.

The core of the Soviet entourage is the cult of the founder of the USSR – Vladimir Lenin. In cities such as Nova Kakhovka, Henichesk, the invaders restored the decommunized monuments to Lenin. Red Soviet flags are often hung next to Russian flags in occupied cities. It is no accident that the occupiers willingly exploit a completely random plot – for example, the image of a Ukrainian elderly lady with a red flag who allegedly came out to greet the Russian «liberators». This image was reproduced in monuments, murals and graffiti – both in Russia and in our temporarily occupied cities. The mural appeared in Berdiansk, and in Mariupol, a «guard of honor» was even displayed near the sculptural image of a woman. There is a prototype in the «grandmother with a flag» – it was a real woman Hanna Ivanovna from Kharkov. In fact, she met the Ukrainian military servants – they were the ones who posted a video of her act in the Internet. Demonization occurs along with deglorification.

Russian occupiers destroyed monuments to Ukrainian heroes everywhere. In the photo you can see how the Russian invaders destroyed the memorial stele of the Hero of Ukraine Vasyl Slipak in Donetsk region. Gifted with a wonderful voice, the singer was a soloist of the Paris National Opera, and also took an active part in the public life of Ukraine. After the Revolution of Dignity, V. Slipak fought for Ukraine in Donetsk region, where he died in 2016.

Another direction of correction of the memorial space: «Cultural» robbery as a weapon of modern war. Ukraine clearly notes that Russia has violated the 1954 Hague Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, adopted after the Second World War, and prohibits its signatories (and Ukraine and Russia are signatories of this document) from «any form of theft» of cultural property. According

to UNESCO, the damage to Ukrainian cultural heritage caused by Russian aggression was estimated at 2,6 billion dollars only at the beginning of February 2023. The New York Times called the looting of Ukrainian museums the largest since World War II. Appropriation of historical heritage is an ancient tradition of Russia. In order to drain the historical heritage from the colonized territories in the Russian Empire, special decrees were in force. Later, this practice was continued in the Soviet Union. In the online collections of the Hermitage and the State Historical Museum of Russia, 110 000 archaeological finds were discovered, which were transported from the territory of modern Ukraine to Russia in different historical periods.

One of the main problems of the occupation was the removal, appropriation, in fact, of robbery. Looting is a component of every war, for Russian soldiers it is not an accident, it is a norm of behavior, a continuation of a historical tradition that has been established since Soviet times. The famous Bolshevik slogan «Robber the looted!». (Painting by Ivan Vladimirov). In general, during the period 1918–1923, the Moscow Bolsheviks seized at least 10 million monuments of history and culture, household items worth 10 billion rubles at the exchange rate of 1913, from the occupied territories. Looting was one of the most common war crimes committed by the Red Army in World War II. In January 1948, by order of Stalin, an investigation of the «trophy case» began. In a report to the Minister of State Security of the USSR, Viktor Abakumov, it was noted that «during the search at Marshal Zhukov's place the following was found ...44 carpets and large tapestries of ancient work, taken from Potsdam and other palaces in Germany; 55 valuable classical paintings in artistic frames, 7 large boxes with porcelain and crystal dishes; 2 boxes with silver tableware and tea sets»

Let's consider examples of what is happening to historical heritage and cultural values in the occupied territory of Ukraine. After the Armed Forces of Ukraine returned control of Kherson, a shortage of 16 000 items was discovered in the warehouses

of the Kherson Art Museum. And this is only one museum. The occupiers illegally took out the collections of works by Oleksiy Shevkunenko, Tetiana Yablonska, Mykola Hlushchenko, Ivan Aivazovsky, Mykhailo Vrubel from the Kherson Art Museum. Looting was disguised as «evacuation». Arkhip Kuindzhi was one of the most outstanding landscape painters of the second half of the 19th century. He was called the «artist of light», he knew how to convey light streams so that they «came to life» on the canvas. The museum director handed over the originals of Kuindzhi's three paintings «Red West», «Autumn», «Elbrus» and also the original of Aivazovsky's painting «By the Shores of the Caucasus» to the invaders.

One of the biggest cultural crimes of the occupiers in Melitopol is the theft of Scythian gold from the Melitopol Local History Museum. Archaeologists discovered relics in the Scythian mound back in 1954, then they defended and did not allow them to be taken to the Hermitage, but the invaders did it now. Scythian akinak was found in 2019 at the excavations on Mamay Gora (Located near the village of Velyka Znamenka, Zaporozhzhia region, on the left bank of the Kakhovka reservoir.). Before the war (until February 24, 2022), it was exposed at the Kam'yansk-Dniprovsk Regional Museum. At the beginning of the occupation, the director of the museum Alina Chernyavska (a graduate of our faculty) was under the threat of arrest because of the sword. Preservation of cultural values now sometimes takes place spontaneously, by the efforts of individual institutions, scientists, volunteers. Instead of what was stolen, Russia presents a modern propaganda memorial complex. In September 2023, the occupiers opened a propaganda museum «Russia is my history» in captured Melitopol

Talking about the normative component of the problem of violations against cultural values, there are several aspects. First of all, during the occupation, Russian museum workers enter our objects into the Russian state registers. Secondly,

illegal archaeological research is being conducted (For example, in Crimea). The third, the transfer of museum objects from the occupied territories to the territory of Russia is being conducted. The fourth problem: Reconstruction, modification of immovable objects of cultural heritage, the so-called «restoration» (loss of authenticity).

Recently, the word «restitution» sounds more and more confidently on cultural platforms in Ukraine and beyond. Answers to the following questions are important for us now:

What can the state do? What role can civil society play in the return of cultural heritage? Participation of international institutions, cultural diplomacy? Over the past 30 years, Poland has successfully recovered dozens of historical and artistic values stolen by the occupation regimes.

Current issues: Deoccupation. Return of the cultural value dimension, the memorial space of the occupied territories. Returning to the debate about the colonial and the post-colonial. Ukraine is not the only country facing similar problems, but unlike other colonial examples, Russia declares that it is returning its own, a part of their historical heritage.

Restitution. How to return lost cultural values to Ukraine? Is it possible to punish Russia for crimes against our culture? And what can we learn from the experience of other countries that returned objects of their stolen cultural heritage? There is no unified way to return stolen cultural heritage, Ukraine could adopt some effective tools from foreign experience. One of the most extensive practices of restitution of cultural values over the last century is considered to be the return by countries of their property after the Second World War.

Task: Creation of a database of art objects stolen from Ukrainian private and state collections, with the aim of their identification and return to Ukraine. International treaties, international conventions and international law are almost our only tool today.

Література

1. Бергсон, Анрі Луї Матерія і пам'ять URL: https://royallib.com/read/bergson_anri/materiya_i_pamyat.html#987749
2. Махортих М. С. Київські топоніми як елемент історичної пам'яті про звільнення міста від німецької окупації за доби незалежності (1991–2013). Гілея: науковий вісник. 2014. № 86. С. 82–87.
3. Медіаспоживання українців в умовах повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ
4. Каприцин І. І. Ресурсний підхід в подоланні культурної травми військового протистояння на Сході України. Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: політика подолання травми в процесі миротворення : матеріали XI Міжнар. наук. конф. (м. Запоріжжя, 12 березня 2021 р.) / голов. ред. І. О. Кудінов. Запоріжжя, 2021. С. 106–107. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi65/0048120.pdf>.
5. Ковтюх С. Л. Українська топонімія: віхи історичної пам'яті, патріотично-культурні маркери сьогодення, символи майбутнього. Перейменовальні процеси в топоніміці як ціннісний вибір українського суспільства : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 11 червня 2015 р.). Миколаїв, 2015. С. 67–71
6. Лановюк Л. П. Історія сіл як суб'єкт суспільної пам'яті про Другу світову війну. Гілея: науковий вісник. 2018. № 130(3). С. 69–71. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi54/gileya2018v130/19.pdf>.
7. Лановюк Л. П. Радянський міф про українське село: інструменти маніпуляції історичною пам'яттю. Сторінки історії. 2018. № 46. С. 158–163. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/2021/SI/SI2018n46/10.pdf>.
8. Лановюк Л. П. Тематичні села, як місця пам'яті та чинники політики пам'яті: еволюція зарубіжного і вітчизняного історичного досвіду (1990–2000-і роки). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету / редкол.: Ф. Г. Турченко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя, 2016. Вип. 46. С. 213–216. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Fakhovivydannya/historySciWorks/2015v46/44.pdf>.
9. Набок С. Пам'ятник як маркер: особливості функціонування в публічному просторі в контексті політики декомунізації в Україні. Наукові запис-

- ки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2018. № 3–4. С. 193–214.
10. Хітрова Т. В. Дискурс «декомунізації» в конструюванні нового символічного та топонімічного простору України: масмедійна репрезентація. Поліграфія і видавнича справа. 2021. № 1(81). С. 100–112. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/2020/scachano/PiVS/PiVS2021n1/100.pdf>.
20. Гранчак Т. Ю. Конструювання історичної пам'яті в бібліотеках непідконтрольних територій Донбасу як технологія трансформації регіональної ідентичності. Сторінки історії. 2020. № 51. С. 234–257. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/2021/SI/SI2020n51/234-257.pdf>.
21. Долганов П. Конкуруючі наративи: пам'ять про Другу світову війну в меморіальному просторі м. Рівне. Проблеми історії Голокосту: український вимір. 2019. Вип. 11. С. 61–85. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/2021/HS/HS2019n11/61.pdf>.
22. Пам'ятники України, зруйновані та пошкоджені окупантами у перебігу російсько-української війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pamyatnyku-ukrayiny-zruynovani-ta-poshkodzheni-okupantamy-u-perebihu>
23. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища. Київ : НІСД, 2022. 456 с.
24. Розумний О. М. Російська політика пам'яті як складова гібридної агресії проти України: технологія, результативність, способи протидії. Стратегічні пріоритети. 2017. № 3. С. 67–77
25. Михайлова О. Ю. Пам'ятники України, зруйновані та пошкоджені окупантами у перебігу російсько-української війни URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/vtratiks_pamyatniki_mikhaylova_270422.pdf
26. Індекс результативності російської пропаганди URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510>
27. Інтерпретації історії у політиці Російської Федерації як загроза національній безпеці України». Аналітична записка URL: <https://niss.gov.ua/en/node/1659>
28. Розумюк В. М. Ідеологічна індоктринація історичною освітою : політична доцільність vs історичної науки. Гуманітарні науки. 2009. № 1. С. 170–174.

29. Роїк Н. Місця пам'яті та комеморативні практики як елементи та інструменти політики історичної пам'яті України та Польщі 1991–2013 рр. Гілея: науковий вісник. 2020. № 155 (4). С. 259–263. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/lnshi54/gileya2020v155/259.pdf>.
30. Семчинський К. В. Культурно-ціннісний вимір пост-конфліктного примирення на Донбасі. Культура і мистецтво у сучасному світі. 2018. Вип. 19. С. 154–164. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/2020/scachano/KMSC/KMSC2018v19/154.pdf>.
31. Суховерська І. І. Комеморативні практики як ефективна стратегія державної політики пам'яті сучасної Росії : (приклад німецько-радянської війни). По той бік Дніпра: вплив контраверсійних образів «іншого українця» на формування ментальних кордонів : наук. зб. / за заг. ред. М. О. Фролова. Запоріжжя, 2015. С. 61–68.
32. Розумний О. М. Російська політика пам'яті як складова гібридної агресії проти України: технологія, результативність, способи протидії. Стратегічні пріоритети. 2017. № 3. С. 67–77.
33. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та українська дійсність. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/187261/13-Rishniak.pdf?sequence=1>

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ АФРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВ У МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Інга Мусіюк,

*Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, Україна,
0009-0009-1899-4203*

THE HISTORICAL MEMORY OF AFRICAN STATES IN MEDIA DISCOURSE

Inha Musiiuk,

*Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine,
0009-0009-1899-4203*

У тезах розглянуто відображення колоніального минулого африканських держав у засобах масової інформації. Висвітлено позиції ЗМІ щодо позитивних та негативних наслідків колоніалізму, представлення подій з різних точок зору. Аналіз медіа-джерел показав різноманіття підходів та відтінків у сприйнятті минулого. Вказано на можливість маніпуляцій з історичною пам'яттю через медіа та використання цього феномену для політичних цілей.

The thesis explores the representation of African states' colonial past in the media. It highlights media positions on both the positive and negative repercussions of colonialism, presenting events from various perspectives. An analysis of media sources revealed a diversity of approaches and nuances in the perception of the past. It indicates the potential for manipulation of historical memory through the media and its utilization for political purposes.

Історична спадщина африканських держав, пов'язана з їх колоніальним минулим, є складним питанням, яке знаходить відображення у засобах масової інформації. Колоніальна епоха стала важливою частиною історії багатьох африканських країн, принісши з собою як позитивні, так негативні наслідки. Даний період в Африці почався з поширенням впливу європейських колонізаторів на континент у 15–16 століттях. Цей етап залишив величезний слід для країн Африки, оскільки європейські держави здійснювали колоніальне завоювання, утворюючи колоніальні імперії. Країни, які виявилися під європейськими колонізаторами, з одного боку, спостерігали на своїх теренах появу цивілізації, західної освіти, релігії та інших благ, а з іншого – втратили свою політичну, економічну та культурну незалежність.

У медіа африканських держав історія колоніалізму здебільшого представляється як період експлуатації та підпорядкування, підкреслюючи негативні наслідки цього процесу на суспільство та культуру. При цьому, медіа розглядають дану тему з різних позицій. Деякі публікації та дописи намагаються наголошувати на перетворенні та розвитку, який наступив після колоніального періоду, підкреслюючи бажання змін та покращень у сучасних суспільствах.

В статті нігерійської газети Daily Trust зазначено, що колоніалізм перетворив Африку з грубої, нецивілізованої, неосвіченої на просту, більш організовану та механізовану модель виробництва, яка допомогла типовому африканцю, основним заняттям якого вважалося рибальство та землеробство (Michael, 2023). Серед матеріалів джерела African News Agency (ANA) згадано, що причиною стримування розвитку Нігерії є, насамперед, менталітет держави, а не колоніалізм, на який полюбляють посилатися африканські країни для пояснення гальмувань у розвитку (ANA, 2023).

Деякі медіа, навпаки, прагнуть висвітлити події з огляду на несправедливість та жорстокість європейців щодо африканського населення та вимагають вибачень. В статті AfricaNews

автори здійснили спробу висвітлити чи шкодують європейські лідери за складні історичні події, включаючи німецьку різню в Намібії, зловживання французьких військ під час війни за незалежність Алжиру в 1950-х роках та колоніальне минуле Великої Британії (Agence France Presse, 2023). Стаття містить інформацію про те, що британські монархи досі не перепросили в африканських держав, зокрема, за акти насилля стосовно кенійців.

У медіа можна помітити й інші підходи до цієї теми. Деякі видання обговорюють вплив колоніального минулого на сучасний розвиток та політичні реалії, досліджуючи, які аспекти колоніалізму залишилися у суспільстві та як це впливає на його розвиток. У цьому контексті гарним прикладом є публікація нігерійського видання Daily Trust, де вказано, що колоніалізм погано відобразився на африканській культурі, скасувавши її надбання (Michael, 2023). Було зазначено що визнання англійської мови лінгва франка фактично вбиває її.

З огляду на різноманітне відображення подій минулого у медіа африканських держав, даний феномен надає змогу іншим державам використовувати це у своїх цілях для маніпулювання свідомістю африканського та міжнародного середовища. До таких держав відноситься Російська Федерація, яка використовує історичне минуле африканських держав для досягнення своїх зовнішньополітичних інтересів. Під час виступу Путіна на конференції під назвою «Росія та Африка в багатополлярному світі» президент РФ вкотре підкреслив традиційні для обох народів моральні та суспільні основи, які протистоять «нав'язуванню» неокolonіальних ідеологій (Державна дума Федеральних зборів Російської Федерації, 2023).

Дані заяви відгукуються у представників африканських держав, оскільки в їхній свідомості часто виникають асоціації про важкий колоніальний період. На підсвідомому рівні держави Африки пам'ятають, що не мали з РФ складної історії

епохи колоніалізму та рабовласництва як це відбулось з західними державами. Негативні спогади про колоніальний період сформували неприязнь до домінування західної ідеології та природне прагнення до балансу в міжнародних відносинах. У матеріалах AfricaNews спостерігається тенденція до частих згадувань виступів В. Путіна, який розповідає про опір «неоколоніальній ідеології» та «пропагування традиційних моральних цінностей», на що досить часто звертається увага у статтях (AfricaNews, 2023).

При цьому, потрібно усвідомлювати, що сучасний стан міжнародних відносин відрізняється від того, що було у минулому, і керуватися лише історичними наративами, не враховуючи сучасні зміни та геополітичну ситуацію, є некоректним методом і часто призводить до проблеми ахісторичизму – помилкового сприйняття історії – через свідоме перебільшення або викривлення подій, які інтерпретуються суб'єктами.

Загалом, медіа африканських країн представляють історичну пам'ять про колоніальне минуле через призму багатогранних думок та підходів. Вони допомагають аудиторії зрозуміти важливість теми для сучасного суспільства та культури, але з критичного погляду це не рідко використовується як інструмент для досягнення зовнішньополітичних цілей та створює простір маніпулювання для держав.

Література

1. Державна дума Федеральних зборів Російської Федерації. (2023, березень 20). Виступ Президента РФ на Міжнародній парламентській конференції «Росія – Африка в багатополарному світі». Website. <http://duma.gov.ru/news/56652/>.
2. AfricaNews. (2023, March 20). Putin: Relations with Africa are a «priority» for Moscow. Africanews. Website. <https://cutt.ly/SwUg6mlq>.
3. African News Agency. (2022, December 5). Mindset, Not Colonialism Holding Nigeria Back – Fashola. ANA. Website. <https://cutt.ly/6wUhiJT8>.

4. Agence France Presse. (2023, November 11). Prior to Germany's apologies, instances when former colonial powers expressed 'regrets'. AfricaNews. Website. <https://cutt.ly/dwUhuoVB>.
5. Michael, J. (2018, July 17). Negative impact of colonialism on African culture. Daily Trust. Website. <https://cutt.ly/3wUhr5XB>.

**РОМАН Т. П'ЯНКОВОЇ «ВІК ЧЕРВОНИХ МУРАХ»:
ТРАВМАТИЧНИЙ ЖІНОЧИЙ ДОСВІД 1932–1933 РОКІВ**

Валентина Ніколаєнко,

*Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна,
<https://orcid.org/0000-0003-0493-3425>*

**T. PIANKOVA'S NOVEL «THE AGE OF RED ANTS»:
WOMEN'S TRAUMATIC EXPERIENCE OF 1932–1933**

Valentyna Nikolaienko,

*Zaporizhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-0493-3425>*

The article examines the issue of traumatic women's experience of 1932–1933, represented by T. Piankova in her novel «The Age of Red Ants». The author focuses on both individual experience, which had different forms and consequences, and on the common feelings and concerns of women in the context of the Great Famine.

Трагічний досвід жінки в роки Голодомору – питання, на яке літературознавча наука поки готує вичерпну відповідь. Хоча в численних розвідках дослідники принагідно його порушують як складник глобальної теми травматичного досвіду українського суспільства (А. Гурбанська, Г. Драненко, В. Марко, І. Набитович, В. Ніколаєнко, О. Проценко, В. Пахаренко, В. Пушко, Л. Романенко, О. Стадніченко, М. Стасик, О. Томчук, Т. Хом'як та ін.). Запропонована розвідка стане однією з тих, що осмислює жіночий «досвід» Голодомору на прикладі роману Тані П'янкової «Вік червоних мурах», який

літературознавці ще не встигли належно осмислити, тож актуальність заявленої теми очевидна.

Мета роботи полягає в осмисленні травматичного жіночого досвіду 1932–1933 років у романі Т. П'янкової «Вік червоних мурах».

Відзначений III премією літературного конкурсу «Коронація слова» 2021 року, роман Т. П'янкової «Вік червоних мурах» з'явився друком наступного року. Це художня версія реальної історії, що трапилася за кілька кілометрів від Полтави в селі Мачухи, у якому радянська влада заклад для недієздатних людей переобладнала під санаторій для лікування ожиріння в представників партійної верхівки та членів їхніх родин. Поряд із людьми, котрі страждали від надмірної ваги, масово мерли люди від голоду: «Уявіть, як ми, голодні, знедолені, доведені до краю, ходили дивитися через паркан на тих вгодованих, рожевощоких пацієнтів санаторію. Здавалося, якби Господь на мить відвернувся, могли б з'їсти усіх тих людей» (Столярчук, 2022), – згадувала жінка, якій пощастило пережити 1932–1933 роки.

Дуся, Тамара, Ганна так само, як і переважна більшість мачухівців, страждають від голоду. Цей стан постійно докучає й Солі, але її голод спровоковано не відсутністю їжі, а неспроможністю жінки, яка заїдає своє горе (втрату дитини) й самотність, насититися.

Кожна героїня має власну травму, спричинену переживанням голоду, й він не завжди пасивним. Наприклад, Тамара, набувши принизливого досвіду, обравши статус коханки Свирида, аби врятуватися з матір'ю від голодної смерті, помирає зневажена, виснажена голодом і важкими пологами.

Ганна, висушена голодом, морально розчавлена втратами чоловіка, матері й п'ятирічної Мелашки, яку в скрутну годину прихистила, усвідомленням того, що однією дитиною (Дусею) заплатила за порятунок іншої (Мирося), гине так і не прийнявши пропозиції порятунку віддавна закоханого в неї Свирида, відчуваючи половинчасту душу цього чоловіка.

Голодомор змушує Дусю не лише пережити й сприйняти (чи змиритися) втрати: батька, якого репресували, бабусі, Мелашки, котра потрапила до рук канібалів, матері, що згасла від недоїдання, виснажливої важкої роботи в колгоспі й втрати рідних; а й зважитися на порятунок брата, заплативши за нього власним тілом; довірити життя незнайомій жінці, імітувавши свою й братову смерті в підпаленій Солею бабусиній хаті, що стала їхнім домом упродовж страшного голодного року. Й, урешті, сприйняти й прийняти свою дитину, народжену від ґвалтівника.

Досвід Дусі проявляється в стрімкому дорослішанні (спочатку дівчина перебирає на себе частину материних обов'язків: пошук і приготування їжі, догляд за Мелашкою, нагляд за молодшим братом тощо, а зі смертю матері на її плечі лягає відповідальність за себе й брата повністю), несприйнятті себе, власного тіла, яке їй видається гидким після порятунку Мирося («Запущена я, страшна, брудна така, що ну... У хаті ні теплої води, ні мила. Одколи під Башу за Мирося свого лягла – майже не милася, не чесалася. Жінкою називатися не хочу. Сама себе гижуся» (П'янкova, 2022, 175–176)). Та попри все, вона не втрачає сили духу, знаходить у собі емоційні резерви для відновлення життєвої енергії.

Солині життєві «набутки» – це наслідки посттравматично-го стресового розладу, котрі, як зазначалося вище, зумовлені втратою двомісячної донечки. Жінка лише тоді виринає з вакууму свого горя, коли зникає її песик. Втрата улюбленця – відправна точка на шляху до одужання, котре починається з усвідомлення того, що відбувається в соціумі, від якого жінка відгородилася своїм душевним болем, а також причетності свого чоловіка Олексія Баші до вимирання мешканців села Мачухи.

Мачухівський віз смерті, селяни із запаленими очима, чорними обличчями й пухлими животами стають тими чинни-

ками, що остаточно повертають інфантильну психологічно травмовану Соломію до реалій буття й спричиняються до кардинальних змін її життя: «Більше я ніколи не житиму так, як жила досі. Після Мачух, після тієї страшної гарби, на колеса якої замоталося вогняно-руде волосся мертвої жінки, після... агонуючих людей,... кістлявих дітей з опухлими животами, Олексієвої зради... я не зможу бути... зосередженою на особистому горі, на порухах лише власної душі» (П'янкova, 2022, 246).

Не претендуючи на вичерпність порушеної, теми все ж можемо констатувати, що в романі Т. П'янкovoї «Вік червоних мурах» чітко прочитується індивідуалізація травматичного жіночого досвіду, яка проглядається в романі С. Талан «Розколоте небо» в образі Ольги Черножукової. Проте Т. П'янкova в цій індивідуалізації йде далі своєї колеги, зводячи в одному просторі, хоч до часу й у різних його локаціях, різних жінок (маємо на увазі двох головних персонажів Дусю й Солю) за віком, соціальним статусом, умовами й способом життя; жінок, які переживають різний тип голоду, їхній травматичний досвід якщо й не докорінно, то принаймні суттєво відрізняється. Голод Дусі фізіологічний, Солі – психоемоційний. Однак трагічний досвід жінок має й спільні вияви, що в художніх творах на теми геноцидного минулого демонструють його деструктивний вплив на особистість, її самосприйняття й самооцінку, – порушення, часто й цілковита відсутність основоположних прав і свобод людини.

Змалювання двох сильних жіночих особистостей, здатних перемогти себе, опиратися системі й організованому нею голоду, авторка відтінює образами героїнь, історія яких не така вітаїстична: Тамари, Ганни, котрим у цій розвідці приділено увагу; й Дусиних баби Саньки, однокласниці Люськи, матері Тоська-трупаря Августи, божевільної Оленки, Ількової Оксани, які, залишившись поза оптикою цієї розвідки, можуть стати перспективним матеріалом для подальших наукових студій в заявленому аспекті.

Література

1. П'янкова, Т. (2022). Вік червоних мурах. Київ : Наш формат.
 2. Столярчук, І. (2022, листопад, 25). «Вік червоних мурах». Website. <https://kyivdaily.com.ua/vik-chervonyh-murah/t>
-

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ТРАВМИ В МІСЬКОМУ СИМВОЛІЧНОМУ ПРОСТОРІ (КЕЙС ХАРКОВА)

Ольга Ніколаєнко,

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди, Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-2294-4198>*

REPRESENTATION OF TRAUMA IN THE URBAN SYMBOLIC SPACE (CASE KHARKIV)

Olga Nikolaienko,

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2294-4198>*

The memorialization of the traumatic experience of the Soviet past witnessed the formation of civil society, which became its initiator, and became a component of the process of decolonization and nationalization of memory. Today there is an articulation of trauma in art initiatives, but this process is characterized by situationality, unplannedness. In addition, Ukrainian society did not get out of the trauma, but tried to comprehend it, being in the middle.

Коллективні травми є неодмінною складовою історії будь-якої спільноти, а переживання травми, її подолання й трансформація в пам'яті поколінь стали об'єктом досліджень в memory studies. Соціологи, політологи, історики намагаються теоретично обґрунтувати колективну травму, встановити її ознаки і «симптоми», етапи і діючих осіб, шляхи детравматизації і «оздоровлення» суспільства.

Вітчизняна історія містить величезний матеріал для досліджень травми, тому постає завдання хоча б визнати її та означити, надавши можливість суспільству усвідомити і осмислити її наслідки.

Травма, як частина колективного минулого, потребує свого оформлення в різних дискурсах, є складовою політики пам'яті. Визначення місць пам'яті, як просторів означення травми, їх естетичного вирішення, утвердження прийнятних комеморативних практик є вагомою частиною меморіальної політики, спрямованої на детравматизацію спільноти.

З утвердженням незалежності України і пошуком власної історії, науковці і громадські діячі звернулись до минулого власного народу, який був носієм глибоко прихованої, репресованої і викресленої пам'яті про травми ХХ ст. Найважливішими серед них є трагедія голодомору і тоталітарних репресій. Завдяки ініціативам громадськості вже в роки перебудови з'являються вимоги означення і вшанування місць масових розстрілів, проведення слідства й ексгумації поховань, збору усних свідчень очевидців жаклих злочинів радянського минулого. Так в місті були встановлені Хрест жертвам Голодомору (1989 р), Стела скорботи на місці бараків єврейського гетто (1992 р.) та ін.

Меморіал жертвам тоталітарного минулого в Харкові був відкритий за активного сприяння польської спільноти, що проводила на місці загибелі польських військових з 1991 р. розкопки і ексгумацію жертв радянських злочинів. В результаті було встановлено 75 місць масових поховань, а сам Меморіал був відкритий у 2000 р. Пізніше були влаштовані Меморіали жертвам Голокосту на місці масових розстрілів євреїв в урочищі Дробицький яр (2002 р.) та жертвам Голодомору (2008 р.) (Журженко Т., 2015).

Такі ініціативи свідчать про процеси деколонізації, які відбувались в українському суспільстві, а ініціативи громадськості слугують доказом, що переосмислення травматичного досвіду спочатку було пошуком власного минулого і прагнен-

ням повернути стерту пам'ять, встановити хоча б символічну справедливість, вшанувати жертв.

В 1990-х рр. відбувалось звернення і до травм пізнього радянського періоду – Чорнобильської катастрофи і війні в Афганістані. Меморіал воїнам, що загинули в Афганістані встановлено 1997 р., а пам'ятників жертвам та героям Чорнобиля в Харкові налічується декілька. Ініціативи облаштування цих пам'ятних місць належать громадським організаціям, які фінансували ці проекти, що стали місцем проведення окремих комеморативних ритуалів.

З 2014 р., після Революції гідності і початку АТО, виникла потреба вшанування пам'яті героїв сучасності. Загиблих харків'ян вшановують встановленням меморіальних дошок на вулицях, місцях їх навчання чи праці, перейменуванням вулиць. З 2017 р. на місті поховань воїнів була створена Алея Слави, що, однак є діючою частиною цвинтаря і знаходиться поза містом.

З початку повномасштабного вторгнення року в лютому 2023 р. Харків став містом, де більшість жителів пережили травматичний досвід. Травма позначається у оформленні окремих елементів міського простору як місць пам'яті. Про це свідчать чисельні артефакти – зображення, стиль яких вражає розмаїттям. Одним із засобів артикулювати травму є розповсюдження перформенсів: виконання пісні чи танцю на залишках будівель, що символізують перемогу життя, витривалість, мужність визнати нанесені ушкодження і готовність до відбудови. Невимовність травми, її глибина породжує прагнення мистецькими засобами виразити біль.

В місті також з'явилися два пам'ятника – місту-герою Харкову та пам'ятник загиблим дітям. Перший був встановлений за ініціативою військових, які хотіли на цьому місці влаштувати меморіал своїм загиблим побратимам, а другий виник за ініціативою народного депутата-харківянина, який на кошти меценатів замовив скульптуру, що встановили біля головної площі міста. Викликав резонанс надпис на останньо-

му: «Маленьким янголам, що так рано зустрілись з людською жорстокістю та, на жаль, ніколи не стануть дорослими». Відсутність у написі контексту призначення пам'ятника – вшанування дітей – жертв російської агресії, від якої потерпає Україна з 2014 р., чіткого окреслення винуватця – росії і жертви – українських дітей, переносить травму в аполітичну, скоріше метафізичну площину, розмиває її політичний зміст (Alexander J., P. 103–104).

Створення місць пам'яті, які б символічно позначали колективну травму, надає процесу меморіалізації політичного смислу. На прикладі міста Харкова можна свідчити, що меморіальна політика в ньому не є виваженою і комплексною, а скоріш – ситуативною і хаотичною. Встановлення пам'ятників відбувається під тиском окремих сил і є, швидше, реакцією на відповідні запити. Представлені пам'ятники тільки фрагментарно позначають травму, акцентуючи увагу лише на окремих складових травматичного впливу на суспільство. Процедура вибору проекту пам'ятника, утвердження місця його розташування, відбору виконавців здійснюється без участі громади. Прагнення символічно осмислити травму, представити її у вигляді мистецьких ініціатив або матеріальних об'єктів має відбиток незавершеності. І не тільки тому, що будь-яка травма не припиняється, а лише трансформується і переосмислюється, а тому, що українське суспільство ще не перейшло до посттравматичного періоду, а тим більше до детравматизації (Sztompka P., 2012). Ми знаходимось в ситуації травми і вона продовжує пускати своє коріння, а меморіалізація є лише реакцією на біль і намаганням прикрити рану, приховати пустоту втрати.

Література

1. Alexander J. (2003) *The Meaning of Social Life. A Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press. 296 p
2. Sztompka P. *Sociologia. Analiza społeczeństwa*. Krakow, 2012, 656 s.

3. Журженко Т. (26.11.2015) Вшановуючи голод як геноцид: суперечливі значення меморіалів жертвам голодомору. <http://uamoderna.com/md/zhurzhenko-holodomor-memorials/>

**ВІРШ «ТАКА ВІЙНА, БРАТИКУ...» С. ПОВАЛЯЄВОЇ:
ПСИХОСЕМАНТИЧНІ ТА СЕМІОТИЧНІ ПАРАМЕТРИ МЕЖОВОЇ СВІДОМОСТІ**
Овсяницька Ганна Володимирівна,

Запорізький національний університет, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1057-1539>

**S. POVALYAEVA'S POEM «THAT'S WAR, BRO»:
BORDER PSYCHE PSYCHOSEMANTIC AND SEMIOTIC PARAMETERS**
Ovsyanytska Hanna Volodymyrivna

Zaporizhzhia National University Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-1057-1539>

The psychosemantic concepts, and the semiotic parameters by S. Povaliaieva's poetry were concentrated in the optic of the paper. The poetics features of borderline existing, and borderline consciousness were described on the ground of appropriate poetic images functioning in the text of the author.

Німецький філософ М. Гайдеґґера в одній зі своїх праць зазначив, що жоден із віршів, не здатен сказати все, проте кожен окремо взятий вірш промовляє із цілості поезії (Гайдеґґера, 2007, с. 42). Погоджуючись із його думкою, ми вважаємо доречним приділити увагу одній поезії, яка промовляє із цілісності теперішньої воєнної ситуації, коли онтологічні підвалини руйнуються і сам факт перебування тут-і-зараз, висвітлюваний концептом «присутності» М. Гайдеґґера, залишається крихким і мінливим.

Поезія як вид творчості є суб'єктивною, позаяк спонтанність її створення залежить від психічних змістів автора, що передбачає взаємозумовленість інтелектуального, емоційного, інтуїтивного, сугестивного, синестезійного, когнітивного тощо як безпосередніх складників того, що впливає на психоемоційний стан автора і становить передумови для наповнення його свідомості необхідними сенсами у момент творчості. Свідомість народжується в бутті, створює буття, відображає буття (Савенюк, 2008, цит. за: Тимош). Саме тому є ключовою роль роботи авторської свідомості у процесі створення тексту, у межах якої відбувається оперування автором властивою йому мовою як сукупністю унікальних поетикально-стильових особливостей і психічних змістів. У зв'язку з цим слушною є думка М. Гайдеґґера про те, що мова—оселя буття та увиразник присутності (Гайдеґґера, 2007, с. 226).

Категорію свідомості з перспектив психології, літературознавства, мовознавства, філософії, соціології, екології досліджували О. Гапченко, М. Гірняк, О. Дробот, Л. Дротянко, Д. Кардаш, М. Кодак, Н. Козаченко, Л. Кулішенко, Ю. Табачук, А. Фурман, А. Чантурія, Ю. Швалб, Н. Шевченко, Г. Щедрова та ін.. На особливу увагу заслуговують спроби висвітлення специфіки функціонування свідомості у межовій ситуації, зокрема—авторської, яка корелює із символічною свідомістю ліричного суб'єкта. У літературознавстві до відповідної проблематики звернулася Л. Тарнашинська.

Ю. Тимош зазначила, що свідомість має категорійну структуру, що дозволяє індивідові усвідомлювати дійсність, розділяти її на елементи, встановлювати зв'язки (Тимош). Одним із увиразників цієї структури є система індивідуальних образів, значень і знань, які досліджує психосемантика. У розвідках із відповідної царини приділяється увага різним формам існування значення в індивідуальній свідомості (образи, символи, комунікативні й ритуальні дії, словесні поняття)—у такий спосіб через психосемантику відбувається реконструкція індивідуальної системи значень, внаслідок чого відбувається

сприйняття суб'єкта світу, інших, себе (Тимош). Отже, психо-семантика, на відміну від семантики й семіотики, націлена на висвітлення того індивідуального, що є у свідомості індивіда, у той момент, як семантика оперує поняттями і категоріями на більш високому рівні узагальнення (у значенні—тими, які склалися в суспільстві протягом його соціокультурного онтогенезу). У той же час ці галузі досліджень корелюються одна з одною, позаяк система індивідуальних знань і значень у свідомості індивіда формується безпосередньо у зв'язку із семантичним та семіотичним дискурсом суспільства певного темпорального відрізка.

Система індивідуальних значень в авторському тексті може слугувати засобом вираження змістів, позначених впливом афекту, фобії та травми, і ці змісти можуть реалізовуватися у текстах як маркери дискурсу, корелюватися на рівнях ідіолекту та ідіостилю, соціокультурному та історичному. Ю. Крістева зазначила, що мова є способом поводження з травмою, а не шляхом її подолання: «Травма виявляє «брак мовлення» і «відновлення того, що передувало травмі, передбачає певне символічне «блокування» того, що згодом буде зруйновано» (Крістева, 2005, с. 358).

Приділяли увагу дослідженням семантики і семіотики з кутів зору мовознавства, літературознавства, мистецтвознавства О. Бачишина, К. Кіндер, О. Кузьміна, Т. Сорока, Х. Тимінська, А. Титаренко, Г. Яворська та ін., і психосемантики з перспективи психології, етнології, соціології В. Горбунова, О. Грицук, О. Дробот, В. Жовтянська, М. Лозова, М. Пуляєвська, Н. Савелюк, Ю. Тимош та ін..

Творчий доробок С. Поваляєвої є вдячним матеріалом для спроби аналізу функціонування системи індивідуальних авторських значень у художньому тексті, зважаючи на те, що тема авторської/символічної (з позицій ліричного суб'єкта/персонажа твору) свідомості є однією із найсуперечливіших у літературознавстві. Як зазначила М. Гірняк, автор і його взаємини з текстом і читачем, авторська свідомість, яка

актуалізується на різних рівнях тексту, можливість експлікації автора у власних творах і його роль у конструюванні віртуальних світів, значення твору й авторська інтенція — це найважливіші і найсуперечливіші проблеми сучасного літературознавства, які ще потребують ґрунтовного вивчення й адекватного тлумачення (Гірняк, 2004, с. 122). Мета розвідки—проаналізувати особливості реалізації психо-семантичних та семіотичних параметрів межової свідомості ліричної героїні (як увиразників авторської системи індивідуальних значень) у вірші «Така війна, братику...» С. Поваляєвої.

Ідіостильовим особливостям художніх текстів С. Поваляєвої у різних оптиках (лінгвістичних, літературознавчих, культурологічних тощо) приділяли увагу такі науковці як С. Бузько, Я. Голобородько, І. Кропивко, О. Лапінська, С. Марчук, Н. Лебединцева, Н. Трач, Г. Улюра, Ф. Штейнбук.

Цікавим у запропонованому вірші є авторське/ліричне сприйняття образу війни, який у творі персоніфікується і набуває конотацій архетипу проститутки: «*Така війна, братику, як чужа невірна жона: Заманить, розпалить, розірве і кине. Час на війні геть інакше плине—Слідом лишається незасіяна борозна*» (Поваляєва, 2018, с. 7). Таким способом маємо семантичний асоціативний ланцюжок: «*війна—чужа—руйнівна—невірна*», що увиразнює в авторській оптиці смислову парадигму щодо руйнування базових ціннісних підвалин як онтологічну й ціннісну перверзію. Останній рядок, у якому говориться про «незасіяну борозну», натякає на безплідність, безпосередньо пов'язану з реалізацією згаданого архетипу (Зборовська, 2006). Він є антиподом фігурі Великої Матері, зокрема, змісти якого в міфологічній свідомості пов'язуються із земною стихією, плідність якої натякає на процес неперервності життя. Асоціативно образ війни—«невірної жони» може натякати на символічну фігуру Вавилонської Блудниці як однієї із предтечі есхатологічних процесів у біблійному дискурсі.

У вірші С. Поваляєвої цей образ корелює із персоніфікованим образом смерті, який, за структурним принципом функціонування свідомості, доповнює психосемантичний ланцюг: *«Смерть на війні живе, не ховаючись, Швендяє по бліндажах, пригощається, не питаючись, Чаєм, супом, нашими снами і нашими бесідами, Голосніше за всіх сміється, коли нам весело»* (Поваляєва, 2018, с. 7). У такий спосіб, у смисловій структурі згаданого образу переважає номадичний комплекс, який створює ефект асоціативної сугестії щодо концепту безплідності як увиразника винищення і руйнування ціннісних основ, що реалізується насамперед в етичних принципах. Зокрема, маємо такі рядки: *«Така війна, братику, – оре аби не виростло, Місить глину, з якої нічого не виліпиш. А пам'ятаєш, як в грудях тисло: Боявся, війна закінчиться, доки виростеш»* (Поваляєва, 2018, с. 7). Образ братика, до якого символічно звертається лірична героїня, позначений конотаціями екзистенційної «закинутості» (концепт М. Гайдеґґера) в онтологічній реалії, а тому із самої смислової парадигми вірша вичитуємо, що танатичні процеси, які відбуваються у вимірі картини світу вірша, торкнулися сутностей символічного слухача/співрозмовника ліричної героїні/авторки, позаяк *«встигли ми. До хвойд не запізняються. Хвойди завжди самі знаходять гостину, То нехай пригощаються, яка різниця—З ними час геть інакше плине»*.

У наведених рядках психосемантика згаданого образу корелюється із концептом межовості, який передбачає дифузю первинних значень через концептуалізацію інтенцій викривлення, зокрема, символічної змінності темпоральної послідовності як одного з увиразників онтологічного «вивиху», згідно з принципами функціонування свідомості у межовій ситуації (концепція К. Ясперса).

Отже, в аналізованому вірші С. Поваляєвої психосемантичні та семіотичні параметри авторської/ліричної свідомості реалізовані через призму межовості, яка є специфічним увиразником авторського мислення стосовно онтологічної ситу-

ації, що склалася в межах смислової архітектоніки твору та його художньої світобудови на основі реалій, які підштовхнули до написання адекватної часу поезії.

Література

1. Гайдеґґер М. 2007. Дорогою до мови. Літопис.
2. Гірняк М. 2004. Авторська свідомість як метатекстуальна категорія. Вісник Житомирського державного педагогічного університету ім. І. Франка. Вип. 15. С. 122–126.
3. Зборовська Н. 2006. Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури. Академвидав.
4. Крістева Ю. 2005. Сили жаху. Есей про відразу. Ї. № 37. С. 38–52.
5. Поваляєва С. 2018. Після Криму. Видавництво Старого Лева.
6. Тимош Ю. Психосемантичні дослідження свідомості особистості. Inforum. URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/16/25/169>

**«ЕВОЛЮЦІЯ ІСТОРИЧНИХ НАРАТИВІВ У МУЗЕЙНІЙ ВИСТАВКОВІЙ РОБОТІ
(НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМ. Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО) В 1991–2021 рр.»**

Панков Сергій Віталійович

*Дніпропетровський національний історичний музей
ім. Д. І. Яворницького. Місто Дніпро. Україна
<https://orcid.org/0009-0004-7821-8672>*

**«THE EVOLUTION OF HISTORICAL NARRATIVES IN MUSEUM EXHIBITION
WORK (A CASE STUDY OF THE DMYTRO YAVORNYTSKY NATIONAL
HISTORICAL MUSEUM OF DNIPROPETROVSK) FROM 1991 TO 2021»**

Pankov Serhii

*Dmytro Yavornytsky National Historical Museum
of Dnipropetrovsk. Dnipro. Ukraine
<https://orcid.org/0009-0004-7821-8672>*

The relevance of the topic lies in the fact that contemporary science has not yet conducted an analysis of the evolution of historical narratives in museum exhibition work, covering the period from Ukraine's independence to the present day. This is significant considering that museums, as cultural institutions, should contribute to the formation of a holistic conscious personality. The goal is to trace the evolution of historical narratives in the museum exhibitions of the Dmytro Yavornytsky National Historical Museum of Dnipropetrovsk from 1991 to 2021.

Основними історіографічними джерелами для дослідження напрямів і тематики у науковій роботі Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького (далі – ДНІМ) упродовж 1991–2021 рр. є напрацювання його наукових співробітників (В. М. Бекетова, С. В. Абросимова, В. І. Лазебник та ін.) та істориків, які у своїх дослідженнях використовують матеріали музейних фондів (Г. К. Швидько, О. І. Журба та ін.). (Бекетова В., 1999, с. 38–39)

Великий масив інформації містять також щорічні звіти про роботу ДНІМ, фотоматеріали з виставок, згадки про музей і його роботу в періодиці, інтернет-джерела з інформацією про виставки тощо. У звітах зокрема можна знайти інформацію щодо тематики виставок та їхньої кількості, формату (стаціонарні, міні-виставки, пам'ятні, «святкові», виїзні, привозні та ін.), тривалості (але далеко не завжди), відвідуваності окремих виставок і структурних одиниць музею (ДНІМ, музей «Літературне Придніпров'я», Музейний центр О. П. Блаватської та її родини, діорама «Битва за Дніпро», «Меморіальний будинок-музей Д. І. Яворницького», Музей історії і розвитку місцевого самоврядування Дніпропетровської області, Музей «Громадянський подвиг Дніпропетровщини в подіях АТО»), виставкової географії (де проводились виїзні виставки і звідки були привозні) тощо. Варто зауважити, що на інформаційне багатство звітів про роботу ДНІМ звертали увагу ще в середині 1990-х рр. (Бекетова В., 1995, с. 160)

Згідно звітів про роботу ДНІМ, за період 1991–2021 рр. (31 рік) відбулася 2 121 виставка; середньорічний показник – 68,4. У 1991–1998 рр. на рік проводилось від 24 (1995 р.) до 35 (1994 р.) виставок; у 1999–2003 рр. – від 42 (2003 р.) до 59 (2002 р.); у 2004–2007 рр. – від 62 (2007 р.) до 85 (2005 р.); у 2008–2018 рр. – від 86 (2014 р.) до 153 (2011 р.); у 2019–2021 рр. – від 51 (2020 р.) до 58 (2019 р., 2021 р.). Максимальна кількість виставок на рік – 153 (2011 р.), мінімальна – 24 (1995 р.). Помітні зміни кількості виставок у суміжні роки викликані різними причинами. Так, наприклад,

у 2007 і 2009 рр. співробітниками ДНІМ було організовано 62 і 90 виставок відповідно, а в 2008 рр. їхня чисельність несподівано зросла до 126. Подібна ситуація склалася в 2010 і 2012 рр., коли було відкрито 102 і 95 виставок відповідно, а в 2011 р. – 153. У цих випадках такий великий розбіг у цифрах пояснюється тим, що в 2008 р. на базі ДНІМ проводився II Всеукраїнський музейний фестиваль, а в 2011 р. – III Всеукраїнський музейний фестиваль. (Звіт про роботу..., 2009, с. 27–31; Звіт про роботу..., 2012). Крім того, в 2019, 2020 та 2021 рр. кількість виставок знизилася до 58, 51 та 58 відповідно, що пов'язане, в першу чергу, із всесвітньою пандемією коронавірусу (COVID-19), введенням карантину та обмежень на відвідування місць, де відбувається скупчення людей.

У звітах про роботу ДНІМ початку 1990-х рр. відразу впадає в око те, що практично відразу почали зникати прояви радянської ідеології у назвах виставок. Однак говорити про те, що процес очищення музейного простору від кліше часів СРСР уже закінчився не можна – об'єктивно він триває й зараз. (Шейміна Н. М., 1998, с. 24–28) Так, наприклад, у назвах виставок тривалий час зустрічалося словосполучення «Велика Вітчизняна війна», а загально прийняте «Друга світова війна» фактично з'явилося у 2015 р. (Звіт про роботу..., 2016). Однак найбільшим поштовхом до запуску трансформації діяльності ДНІМ стали Революція гідності та російсько-українська війна, яка розпочалася ще у 2014 р. У 2016 р. відкрили вуличну експозицію «Шляхами Донбасу» Музею «Громадський подвиг Дніпропетровщини в подіях АТО» (далі – Музей АТО), а внутрішню – у 2017 р. З 2018 р. у Музеї АТО також почали проводити тематичні та фотовиставки (2021 [перелік виставок...], 2021).

Принагідно зазначимо, що у 2010-х – на початку 2020-х рр. значно збільшилася кількість виставок, що присвячені людям або подіям пов'язаним з державотворчими процесами, історією Дніпропетровщини, розвитку народних ремесел, гендерним і віковим проблемам тощо.

Джерела та література

1. Бекетова, В. (1995). Джерелознавчі аспекти дослідження історії музейної справи (звіти про роботу музеїв як джерело). Регіональне та загальне в історії: зб. тез допов. та повід. Міжнарод. наук. конф., присвяченої 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду в Катеринославі. Дніпропетровськ, с. 159–161.
2. Бекетова В. М. (1999). Науково-дослідна робота музею як головний чинник його подальшого розвитку. Музей на межі тисячоліть: минуле, сьогодення, перспективи: зб. тез допов. та повід. Міжнарод. наук. конф., присвяченої 150-літтю від дня заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького. Дніпропетровськ, с. 37–39.
3. Звіт про роботу Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького за 2008 рік. (2009). Архів ДНІМ.
4. Звіт про роботу Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького за 2011 рік. (2012). Архів ДНІМ.
5. Звіт про роботу Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького за 2015 рік. (2016). Архів ДНІМ.
6. Шейміна Н. М. (1998). Деякі проблемні аспекти перебудови музейних експозицій. Музей і майбутнє (доповіді та повідомлення наукової конференції до Міжнародного дня музеїв, травень 1997 р.). Дніпропетровськ, с. 24–28.
7. 2021 [перелік виставок, проведених у Дніпропетровському національному історичному музею ім. Д. І. Яворницького]. (2021). Архів ДНІМ.

ВИКЛАДАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН МАЙБУТНІМ ЛІКАРЯМ В КОНТЕКСТІ «ВІЙН ПАМ'ЯТІ»

Подкупко Тетяна Леонідівна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук
Одеського національного медичного університету, Одеса, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3947-9656>

TEACHING HISTORY SUBJECTS FOR MEDICAL STUDENTS IN THE CONTEXT OF «MEMORY WARS»

Podkupko Tetyana Leonidivna,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of
Social Sciences, Odesa National Medical University, Odesa, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-3947-9656>

In the wars of memory that are currently raging all over Ukraine, including in the South, in particular, Odesa, attention should be paid to the patriotic education of students. It is extremely important to attract young people to Ukrainian culture and history precisely from Ukrainian-centric positions. During the teaching of the history and culture of Ukraine, students must understand the question of what is «truth». Memory wars in Odessa often arise due to conflicting interpretations of historical events and social values. Slogans about multiculturalism and multinationality are aimed at leveling the achievements of each specific nation and people in the development and formation of a modern city.

У війнах пам'яті які зараз точаться по всій Україні, в тому числі на Півдні, зокрема, й Одесі, потрібно приділяти увагу патріотичному вихованню здобувачів освіти. Надзвичайно

важливо залучити молодь до української культури та історії саме з україноцентричних позицій. Цикл історичних дисциплін в Одеському національному медичному університеті (далі ОНМедУ) включені до вибіркового предметів. Тому здобувачі які потрапляють на вивчення того чи іншого історичного курсу усвідомлюють вагу і цінність вивчення минулого. Під час викладання є можливість не нав'язливо допомогти зробити певні висновки, розібратись в питаннях чия ж «правда», і як сприймати себе, оточення в сучасності крізь минулі події та їх наслідки.

Війна пам'яті в Одесі часто виникає через суперечливі тлумачення історичних подій та суспільних цінностей. Гасла про мультикультурність та багатонаціональність спрямовані на нівелювання досягнень кожної конкретної нації та народу в розбудові й становленні сучасного міста.

Найзапекліша суперечка про дату заснування міста вийшла далеко за межі наукових конференцій, академічних аудиторій. Імперські міфи мають кілька складових для впливу на суспільство: перше – про «справжність Одеси з ХІХ століття», друге висміювання як попередніх назв міста, так і самого факту його існування до приходу Російської імперії.

Для здобувачів не професійних історичних спеціальностей тема датування швидше сприймається як родинні міфилегенди, а також нав'язливі стереотипи ЗМІ.

Оточення яке формує світогляд дитини зі школи й надалі часто імперське. Саме таке оточення вустами вчителів пропагують свою версію історії та культурних цінностей. Коли окремі твердження входять в конфлікти невідповідності історичній істині, починаються інтерпретації подій та фактів. Саме навчання дітей в імперському дусі формує свідомість майбутнього здобувача вищої освіти, а згодом фахівця. Важливо переконати молодих людей критично оцінювати інформацію, звертатись до різноманітних джерел, аналізувати, перевіряти, шукати підтвердження. Дивитись на події минулого важливо з точки зору України як держави, навіть в недержавні періоди.

Таким чином можна впливати на колективну пам'ять, яка нарешті буде україноцентричною.

Для вивчення дисциплін гуманітарного циклу, зокрема, історії України та української культури, Народної психології, історії медицини, історії Вітчизняної медицини тощо елементи гейміфікації стали невід'ємною складовою [2; С. 64–66].

За можливості зустрічей офлайн, в поза-аудиторний час, студентам пропонується пройти квест про визначні місця Одеси в «медичному» контексті. Для активностей обираються споруди, архітектурні ансамблі які відомі широкому загалу, зазвичай відвідувались багато разів. Проте найпривабливіші в історично-туристичному значенні місця часто приховують свою «українськість». Там жили чи працювали видатні медики-українці, або архітектори, чи будівничі були українцями.

Останні кілька років підвищений інтерес у студентства викликають українські традиційна промисли. Майстер-класи з писанкарства проводяться як оффлайн так й онлайн [1; С. 297–301]. Прослухавши коротку інформацію про смислові значення і навантаження як писанок, Чистого Четверга, здобувачі намагаються відтворити найзаповітніші побажання у великодніх писанках.

Особливості молодіжних українських народних традицій, зокрема вечорниць, вже традиційно вивчається студентами на історичних та культурологічних дисциплінах ОНМедУ. Щоразу розробляється сценарій, є і для віртуальних вечорниць. Але дуже популярними є очні інсталяції автентичних розваг української молоді в традиційній культурі під час зимового циклу свят. Із завершенням сільських господарських робіт на вулиці, наставав час хатньої роботи, активного спілкування молоді, знайомства і вибору майбутньої пари. В добу коли не було не тільки інтернету, а й навіть світла, довгі зимові вечори об'єднували за спільною працею, жартами, піснями, танцями частуваннями... Один із студентів заздалегідь готує «чарівний глечик» з аркушами на яких написані імена

«майбутніх наречених». Матеріальна культура – це вікове, інколи тисячолітнє надбання народу. Ментальність, традиції віддзеркалені в одязі, кухні, архітектурі, музиці, літературі, фольклорі тощо. Під час святкування вечорниць склалась традиція своєрідного фестивалю одягу та національної кухні [3; С. 610–612].

Традиційними стали святкування Дня вишиванки. Студенти знайомляться з історією власне української вишиванки, інколи розбираються у візерунках саме родинних сорочок та рушників. Переконаються щодо доцільності збереження українських традицій для нащадків. Розмірковують про збереження родинних зв'язків, обрядів та їх відтворення у сучасному світі. Розглянувши карту поширення вишиванок та їх кольорове різнобарв'я, студенти отримали відповіді щодо буденного та святкового одягу, про відмінність та спільність колористики в різних регіонах України, техніки вишивання і майстерність вишивальниць. Жваво й активно обговорюють питання про цінність української вишиванки не тільки для українського народу, а й для світової спільноти [3; С. 610–612].

У контексті війни пам'яті можна розглядати суперництво різних поглядів на патріотизм, українську історію та культуру. З одного боку є ідеологія імперська, з іншого радянська, і з третього – українська. При допомозі історичних прикладів, особливо акцентуючи на родинні традиції, варто розкривати цінність набутих знань та умінь наших пращурів. З використанням елементів гейміфікації в навчанні та організації різноманітних заходів можна поглибити розуміння студентами-медиками різноманітних аспектів історії та культури. Одним з головних завдань викладача є спрямування студентів на пошук об'єктивної правди, розуміння різноманітних точок зору. При цьому толерантно ставитись до різних інтерпретацій. Дуже важливо дотримуватися об'єктивності, незалежності та відкритості до різноманітних підходів до історії та культурних цінностей, щоб уникнути подальших конфліктів та розбіжностей як в окремій академічній групі,

так згодом і в суспільстві. Такий підхід сприятиме підтримці і розвитку національної свідомості та культурного спадку!

Література

1. Дистанційне викладання під час карантину «Історії України та української культури» в Одеському національному медичному університеті // Екстрене дистанційне навчання в Україні: Монографія / За ред. В. М. Кухаренка, В. В. Бондаренка – Харків: Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. – 409 с. – С. 297–301. URL: https://duan.edu.ua/images/News/UA/Departments/Management/2020/monograph_ekstr_dyst_navch.pdf
2. Подкупко Т. Л. Використання елементів геймефікації у викладанні гуманітарних дисциплін в Одеському національному медичному університеті // Матеріали IV науково-методичного Всеукраїнського Круглого Столу «Інновації у гуманітаристиці», (7 червня 2019 р.) / Відп. за випуск професор Жарких В. Ю., доц. Рибка Н. М. – Одеса: ОНПУ, 2019. – с. 137. – С. 64–66.
3. Подкупко Т. Л. Інноваційні підхід та досвід розвитку творчих здібностей майбутніх лікарів під час викладання історичних дисциплін в умовах змішаного й дистанційного навчання // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 6–7 липня 2022 р.) / за ред. Н. О. Пахальчук; О. П. Демченко; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної. Вінниця: ТОВ Меркьюрі-Поділля, 2022. Вип. 11. 675 с. (в рамках проекту програми Еразмус+ Модуль Jean Monnet 620252-EPP-1-2020-1-UA- EPPJMO-MODULE). С. 610–612.

ШКІЛЬНИЙ КУРС ІСТОРІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Катерина Попова,

Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-9060-0330>

SCHOOL COURSE OF HISTORY AS AN INSTRUMENT OF COLLECTIVE MEMORY: THE EXPERIENCE OF UKRAINE

Popova Kateryna,

Rivne State University of the Humanities
<https://orcid.org/0000-0001-9060-0330>

Науковці вже давно досягли компромісу в питанні про те, що колективна пам'ять є продуктом штучним, створеним символічними елітами. Це твердження сповна пояснює те, що цей конструкт використовується із конкретною політичною метою.

Не вдаючись у подробиці питання, можна визначити суть цього явища таким твердженням: колективна пам'ять має консолідувати суспільство завдяки нуртуванню в ньому певних цінностей, оцінок історичних подій та діячів тощо.

Враховуючи таку реальність, власне – «кодування» громадян певним світоглядним маркером, зрозуміло, що найбільш оптимальні умови для реалізації цієї мети має школа. Передусім тому, що її «реципієнтами» є молодші школярі та підлітки, котрих не треба спонукати до зміни світоглядного, ціннісного «коду». А ще й тому, що школа як соціальний інститут сповна використовує ресурс держави, є, сказати б, її безпосереднім

продуктом. Адже саме держава, завдяки запровадженню навчальних програм, визначає систему координат у кожному з предметів, що вивчаються, історії – зокрема. Відбір історичних героїв, подій із широченного грона імовірних сюжетів чи навпаки (їх забуття) визначаються навчальними програмами, які оприлюднюються Міністерством освіти та науки України.

Таким чином, навчальна програма з будь-якого предмету, спільно з іншими нормативними документами, котрі запроваджуються державою, окреслюють кордони «правильного» й «неправильного», того, що має знати / пам'ятати молода паросль громадян держави.

Зауважимо, що цей алгоритм дієвий як у тоталітарних, так і демократичних державах. Адже як в одних, так і в других колективна пам'ять є предметом зацікавлення політичного класу. Зрештою, й тій таки ж громадськості вона є необхідною: бо ж є засобом, що консолідує її, мінімізує ризики конфліктів на ґрунті інтерпретації минулого.

Те, що шкільний курс історії є інструментом колективної пам'яті сповна демонструє ракурс представлення кримських татар у курсі історії України. Завдяки відповідним ініціативам, школа звернулася до цієї теми тільки тоді, коли виникла загроза територіальній цілісності України в умовах неоголошеної Російською Федерацією «гібридної війни». Так, відповідно програмі 2016 р., у 9 класі з'явилися нові пункти змістового наповнення шкільного історичного курсу. Зокрема, «національне відродження кримських татар. І. Гаспринський», «Курултай та Кримська Народна Республіка» тощо.

Вищенаведений приклад спонукає запитання із очевидною відповіддю: чому держава, власне – її профільний інститут (Міністерство освіти та науки) актуалізували тему кримських татар у шкільному курсі історії саме в 2016 р.? Чому вона не була інтегрована в курс шкільної історичної освіти раніше: в часи, коли кримські татари почали масово повертатися на свою історичну Батьківщину?

На тлі цих питань легко знайти відповідь на інші: чому трагедія Голодомору зайняла чільне місце в історії з часу постання України як суверенної держави?; чому тоді ж стрижнем шкільної (як і вищої) освіти стали Центральна Рада, Директорія, Гетьманат П. Скоропадського?

Ці, як і інші імовірні питання, мають спільний знаменник. Такий, що підтверджує обстоюване твердження: шкільний курс історії є засобом формування колективної пам'яті.

**СПЕЦИФІКА ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ ГЕНОЦИДУ РОМСЬКОГО
ТА ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПРАВОЗАХИСНОМУ
ВИДАННІ «ZMINA»**

Радченко Яна Дмитрівна,

*Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна.
<https://orcid.org/0009-0007-1158-4258>*

**SPECIFICS OF COVERAGE OF THE GENOCIDE OF THE ROMA
AND JEWISH POPULATION OF UKRAINE IN THE HUMAN RIGHTS
MEDIA «ZMINA»**

Radchenko Yana,

*Zaporozhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine.
<https://orcid.org/0009-0007-1158-4258>*

Досліджується вплив медіа на формування політики пам'яті з погляду на висвітлення геноциду ромського та єврейського населення в Україні. Особлива увага приділяється концепції «медіаверсій пам'яті» та її ролі у створенні «популярної історії». Проаналізовано приклади текстів у правозахисному виданні ZMINA, де людиноцентричний підхід до висвітлення історичних трагедій сприяє глибшому розумінню минулого та визначає колективну свідомість. Робота демонструє важливість формування інформаційного простору, який дає оцінку історичним подіям у сучасному соціокультурному контексті.

The problem of genocide always leaves a deep mark in the history of mankind, marking the most tragic aspects of inter-ethnic conflicts and persecutions. Ukraine, which witnessed a number of important historical events, including the 20th century, is no exception. Among the many pages of its history, the tragedies related to the genocide of the Roma and Jewish population occupy a particularly important place.

The media, as a key tool for shaping public opinion and perception of history, plays an important role in defining collective memory and defining historical events. The study of the relationship between the information space and the genocide of the Roma and Jewish population will provide an opportunity to better understand how modern media shape society's perception of the tragedies of the past, as well as how they influence the formation of historical memory.

The greatest example of large-scale genocide, which became the motive for the formation of relevant standards of international law, is the extermination of the Jewish population of Europe by the Nazis during the Second World War. However, many scientists (N. Barabash, M. Tyagly, N. Zinevych and others) also consider the policy pursued by Germany towards the Roma to be genocide. Since 2004, Ukraine has designated August 2 as the International Roma Holocaust Memorial Day.

As researcher Zinevych N. notes, quite often the Roma were exterminated together with the Jews. The forms and methods of the «final solution of the Jewish and Roma issues» in occupied Ukraine depended on the time and features of the regions' entry into the occupation administrative entities, territorial proximity to the front line, the presence of punitive structures, the role of the local auxiliary administration in the implementation of the occupation policy (Зіневич Н., 2009, р. 162).

It should be noted that the German Nazis did not limit themselves to executions (one of the largest of them, where both Jews and Roma were killed, took place in Babyn Yar on September 29–30, 1941). They also took Jews and Roma to

concentration and labor camps, as well as «death camps», where they were exterminated in gas chambers.

The detention and in many cases the extermination of Roma and Jews took place not only on the basis of ethnicity, but also because of their social status (in the occupation directives they were referred to as an «anti-social element»). According to Nazi ideology, in order to avoid conflicts, each race had to occupy a certain niche – those who could potentially provoke conflicts, primarily Roma and Jews, were considered outsiders (Зіневич Н., 2009, p. 152).

After all, during the Second World War, at the hands of the Germans and their allies died, according to various estimates, from 5 to 6 million (United States Holocaust Memorial Museum). As for the Roma, about 220 000 of them died. In the part of the Soviet Union temporarily occupied by the Nazis, 30 000 Roma were exterminated. The vast majority are in Ukraine (Бєліков О., 2020).

There is another obvious commonality in the memorial policy of the genocide of Jews and Roma in Ukraine – their long-term silencing by the state. During the existence of the USSR, the memory of them functioned only at the individual level, as the authorities consistently banned the coverage of these tragedies (Гон М., 2020, p. 63).

After the collapse of the USSR, active development of Ukrainian media began. In connection with the dynamic informatization of society, the development of independent and social media, such a phenomenon as the mediatization of memory appears – this is the process of creating a public zone of intersection of mass media and memory, in which there is a place for all socio-communication manifestations of memory, as well as social and cultural phenomena that it produces (for example, media education, media culture) (Хітрова Т., 2017, p. 165).

An example of such mediatization of memory is the #WeRemember flash mob, which takes place every year around the world on International Holocaust Remembrance Day. People

take pictures with these words and post pictures on social networks to remind that neither the Holocaust, as one of the greatest crimes against humanity, nor its victims are forgotten (Погребна А., 2023).

Also, in our opinion, such an aspect of historical memory as its popularization in mass media should be noted. The media often perform an educational function, so it is important to investigate such a concept as «media versions of memory». This is a journalistic interpretation of the narratives of historical, cultural and social memory in the media, which can be manifested both in the form of journalistic genres and in the form of expert comments. The popularization of certain historical moments is aimed at the formation of so-called «popular history» (Хітрова Т., 2017, p. 166).

We propose to consider the phenomenon of «media version of memory» using the example of the human rights media «ZMINA». Among the topics that the journalists of this online publication constantly work with are the politics of memory, the fight against anti-Semitism, and hate crimes.

Thus, one of the materials on this site is dedicated to the history of Jewish life in Kyiv. It is called «Jews in Kyiv: discriminatory policy, Babyn Yar and forced labor» (published on 09.29.2022). The text is built on the basis of information obtained during the interactive tour Iwalk, conducted by the guide Kateryna Osypchuk.

The text is divided into subtopics – the peculiarities of the life of the Jewish community in Kyiv, the discriminatory and xenophobic policy of the Russian Empire, and finally the tragedy of Babyn Yar. The peculiarity of this material is that it is human-centered – it is not just well-known facts that can be found on Wikipedia, but the stories of real people – with names and surnames, dates of birth and death, address of residence.

Another material we would like to draw attention to is entitled «Past and Present: What Happened to the Roma During the Second World War and What Happens Now» (published on

08.09.2022). The article talks about what Roma activists are doing today and how it is related to the destruction of the Roma ethnic group during the Second World War. The text is based on the stories of historians, human rights defenders and representatives of public organizations.

Therefore, the analysis of the materials of the human rights media «ZMINA» emphasizes the importance of systematic coverage of the issues of memory policy and the fight against anti-Semitism. A human-centered approach to stories about historical tragedies, which use real names and fates, makes these events closer and more understandable for the modern reader. This way of presenting history contributes to the formation of «popular history», which influences the formation of collective consciousness and understanding of the past.

It is important that the media shape the politics of memory, as they influence the collective perception of history, creating «media versions of memory» that determine the way historical events are perceived and interpreted in the modern light.

Література

1. Беліков О. (4 серпня 2020 рік). Роми. Ті, що пройшли крізь Голокост. Історична правда. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/08/4/157918/>
2. Гон М. (2020). Голодомор, Голокост і геноцид ромів у політиці пам'яті України. Суспільно-політична активність та історична пам'ять єврейської спільноти в контексті євроінтеграції України. С. 63–84. <https://irpend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/suspilno-politychna-aktyvnist.pdf>
3. Зіневич Н. (2009). До питання про специфіку геноциду ромів на українських землях у роки Другої світової війни. Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. № 2 (6). С. 148–163. <http://romagenocide.com.ua/data/files/bibliography/ZINEVICH.pdf>
4. Погребна А. (27 січня, 2023). Табори смерті, гетто та мільйони загиблих. 10 фактів про Голокост. Суспільне Культура. <https://suspilne.media/culture/99836-tabori-smerti-getto-ta-miljoni-zagiblih10-faktiv-pro-golokost/>

<https://suspilne.media/culture/99836-tabori-smerti-getto-ta-miljoni-zagiblih10-faktiv-pro-golokost/>

5. Хітрова Т. (2017) Медіатизація пам'яті в концепції соціокомунікаційного підходу. Поліграфія і видавнича справа. Українська академія друкарства, № 1(73). С. 163–172.

<http://pvs.uad.lviv.ua/static/media/1-73/19.pdf>

6. United States Holocaust Memorial Museum. Introduction to the Holocaust. Holocaust Encyclopedia. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/introduction-to-the-holocaust>

МЕДІАТИЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ЕТАПИ ТА ДИСКУРСИВНІ ЧИННИКИ КОНФЛІКТОГЕННОСТІ

Ірина Рибак,

Університет «КРОК», докторант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького, Київ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-4165-8154>

MEDIATIZATION OF THE POLITICS OF MEMORY IN UKRAINE: MAIN STAGES AND DISCURSIVE FACTORS OF CONFLICTOGENICITY

Iryna Rybak,

KROK University, doctorate student of the Department of political and legal problems of political science of the V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-4165-8154>

The essence of the phenomenon of mediatization of memory policy in Ukraine is considered. Key empirical and discursive markers are identified. It has been established that the politics of memory is an important resource and security basis for political identification and ensuring national stability. It was determined that in the context of Ukrainian realities, this political process was reduced to confrontation and «wars of memory», politicization of history and historicization of politics.

Медіатизація політики пам'яті в Україні – це перманентний процес, динаміка якого визначається рівнем медіаполітичних взаємозалежностей і, як наслідок, системним відтворенням феномену т.зв. «спіралі медіатизації» в політиці (Esser F., Strömbäck J., 2014, с. 22). Серед індикаторів цього

явища: «інтерналізація» «медіа логіки» (Averbeck-Lietz S., 2014, 117); адаптація «популістського стилю комунікації» в політиці» (Brubaker R., 2017, 371); політична інструменталізація медіа тощо.

У площині даної розвідки слушною є констатація, що епоха мас-медіа концептуально та емпірично ідентифікується як епоха колективної пам'яті (Hoskins A., 2011, 282). Тобто медіа відіграють ключову роль у конструюванні колективної пам'яті через інформаційно-комунікативний, символічний, дискурсивний простір. Відповідно медіа опосередковують реалізацію політики пам'яті як сукупності «... механізмів, процедур та форм взаємодії суб'єктів політичного процесу, спрямованих на управління колективною пам'яттю» (Бабка В., 2014, 202).

Політика пам'яті – це визначальний ресурс та безпекова засада для політичної ідентифікації й забезпечення національної стійкості. Натомість, у контексті українських реалій цей політичний процес часто було зведено до протистояння й «війн пам'яті», політизації історії та історизації політики. Відтак, як слушно зазначає українська науковиця Л. Нагорна, можна лише спробувати «пофантазувати на тему «політика пам'яті в ідеалі» (Нагорна Л. П., 2012, 119), «оскільки на пострадянському просторі домінують прикладні, «обслуговуючі» владу функції» (Нагорна Л. П., 2012, 119). Саме тому співвідносно із стратегіями ставлення політичних суб'єктів до минулого у концептуальному вимірі розрізняють поняття політичний «режим пам'яті» (Kubik J., Bernhard M., 2014, 6), а також концепт «мнемонічний діяч» (Kubik J., Bernhard M., 2014, 9). В українських реаліях досить продовжуваний час переважав такий тип мнемонічного діяча як «мнемонічний воїн», політична легітимність якого будується на конфронтаційних стратегіях, контраверсійній історії, апробацію технологій «війн пам'яті».

Персоналізований політикум в Україні та відсутність потужної мережі дієвих інституцій громадянського суспіль-

ства (ефективних політичних партій, громадських організацій, незалежних медіа) підсилювали перетворення історичних наративів, ідентичнісних концептів на ключовий чинник політичного позиціонування. Відтак, упродовж доби незалежності України політична ідентифікація відбувалася, у першу чергу, на основі регіональних, мовних розмежувань, що ставали чинниками системної кризи ідентичності, електоральних війн ідентичностей, які із символічного комунікативного простору втілювались у реальність.

Упродовж становлення української державності після 1991 року Україна стала плацдармом впровадження технологій гібридної війни саме через використання конфліктогенного потенціалу пам'яттєвого дискурсу Маніпулювання ідентичностями (особливо у галузі політики пам'яті), в комунікативному, медійному просторі зумовили ідентифікаційний розкол України, формування псевдоідентичностей та псевдодержав (ЛНР, ДНР), поширення російських наративів («руській мір»), значну дискредитацію українського в певних регіонах України. Україна повною мірою відчула наслідки подібних впливів від 2014 року й особливо після 24 лютого 2022 року в умовах повномасштабної війни російського агресора.

Водночас у часи найбільших випробувань відбувається національна консолідація. Саме політика пам'яті є нині найбільш потужним чинником утвердження національної стійкості. Переломним моментом стала Революція гідності. Опитування 2015 року засвідчили, що «72,2 відсотка опитаних – знову підтримали б незалежність України на референдумі. Це був найвищий показник від 2001 року» (11). Системно зменшується кількість українців, які жалкують про розпад СРСР: «якщо у 2010 році таких було 46 %, то вже у 2013 – 41 %, у 2014 – 33 %, а у 2015 – 31 %» (9). З 2015 року відбувається впровадження заходів декомунізації та подолання колоніальної спадщини та змінюється ставлення до контраверсійних історичних постатей: «за останні 10 років в Україні повністю змінилося ставлення до Степана Банде-

ри. Якщо 2012-го року про позитивне ставлення заявляли тільки 22 % українців, то зараз – 74 %. Зокрема, поступово покращувалося ставлення до Івана Мазепи (2012 – 44 %, 2022 – 76 %), Симона Петлюри (2012 – 26 %, 2022 – 49 %)» (10). **Відсоток опитаних українців, для яких українська є рідною мовою, досяг рекордних 78 % за останні 15 років** (Мельничук Р., 2023).

Література

1. Averbek-Lietz S. (2014) Understanding mediatization in «first modernity»: sociological classics and their perspectives on mediated and mediatized societies. *Mediatization of Communication: Handbooks of Communication Science*, Vol. 21. Ed. by K. Lundby, Berlin: Mouton de Gruyter. c.109–130. <https://doi.org/10.1515/9783110272215>
2. Brubaker R. (2017). Why populism? *Theory and Society*. Vol. 46. 357–385. <https://doi.org/10.1007/s11186-017-9301-7>
3. Esser F., Strömbäck J. (2014) Mediatization of Politics Understanding the Transformation of Western Democracies Ed. by F.Esser, J.Strömbäck. Mid Sweden University, Sweden. <https://doi.org/10.1515/9783110272215.375>
4. Hoskins A. (2011). Anachronisms of Media, Anachronisms of Memory: From Collective Memory to a New Memory Ecology // *On Media Memory. Collective Memory in a New Media Age* Edited by Motti Neiger, Oren Meyers, and Eyal Zandberg. 278–287. <https://doi.org/10.1057/9780230307070>
5. Kubik J., Bernhard M. (2014) A Theory of the Politics of Memory. *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration* / J. Kubik, M. Bernhard (eds.). Oxford: Oxford University Press. P. 6–36. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199375134.001.0001>
6. Бабка В. (2014). Політика пам'яті: спроба теоретичного синтезу, моделі впровадження та роль у перехідному суспільстві. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 6 (74). 201–215.
7. Мельничук Р. 78 % українців вважають українську мову рідною, 74 % – престижною, – Центр Разумкова Вилучено із <https://detector.media/>

- infospace/article/213665/2023-07-03-78-ukraintsiv-vvazhayut-ukrainsku-movu-ridnoyu-74-prestyzhnoyu-tsentrazumkova/
8. Нагорна Л. П. (2012). Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 328 с.
 9. Соціологи: Українці стали пишатися своєю країною. Вилучено із <https://www.pravda.com.ua/inozmi/deutsche-welle/2015/08/23/7078759/>
 10. 74 відсотки українців позитивно ставляться до Степана Бандери. Вилучено із <https://www.nta.ua/74-vidsotky-ukrayincziv-rozytyvno-stavlyatsya-do-stepana-bandery/>
 11. Українці не жалкують про розпад СРСР. Вилучено із <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1910216-ukrajintsi-ne-jalkuyut-pro-rozpad-srsr.html>
-

ОДЕСЬКИЙ МІФ ТА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ

Віктор Савченко,

док. іст. н., професор кафедри Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Ушинського, Одеса, Україна.
<https://orcid.org/0000-0001-5949-2263>

ODESA MYTH AND POLITICS OF MEMORY

Viktor Savchenko,

Dr., professor of the department of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. Ushynskiyi, Odesa, Ukraine.
<https://orcid.org/0000-0001-5949-2263>

Ukrainian politics of memory forms a new historical reality, trends of decommunization and de-Russification. The Revolution of Dignity and the war against Russian aggression led to that. that historical politics has become Ukrainian-centric. The strategy of decolonization is connected with the dismantling of Soviet and imperial monuments. Monuments to figures who destroyed the freedom of the Ukrainian people: Catherine II, Suvorov have already been dismantled in Odesa. At the same time, mythology is formed around Primorsky Boulevard with monuments that shape the images of Odesa: the monument to de Richelieu, enhanced by the Potemkin Stairs, monuments to Pushkin and Vorontsov. Today in Odesa, there is a struggle around the monument to the revolutionary sailors of the cruiser «Potomkin», who started the uprising against the empire in 1905. The attempt to destroy this monument indicates a certain historical conjuncture and reflects the problems of the decommunization process.

В Україні формується нова політика пам'яті метою якої стало будівництво модерної державності, що спирається і на традиції боротьби за свободу. Відповідно, в рамках цього нарративу негативно сприймаються імперський та радянський періоди історії, глорифікується борці за незалежність України. Пантеон героїв, на початку незалежності, складався з гетьмана Мазепи та «президента УНР» М. Грушевського. За часи президентства В.Ющенко декомунізація і демонтаж радянських пам'ятників відбувалися в контексті указу «Про заходи у зв'язку з Днем пам'яті жертв голодоморів» (2008). Відповідно до указу до 2010 р. було перейменовано понад 3 тис. топографічних об'єктів, демонтовано бл. 400 пам'ятників радянського минулого. У відповідності до Закону України (Закон, 2015) «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» статус борців за незалежність отримували особи, які «брали участь у всіх формах політичної, збройної та іншої колективної чи індивідуальної боротьби за незалежність України у ХХ столітті». В той же час, комеморацією в Кремлі було обрано середньовічнотомонархічний дискус консервативної версії штучної історії (встановлення пам'ятників Сталіну, Катерині II, Грозному, Невському та таким-собі імператорам), що сакралізує уявлення про «тверду руку», про архаїчно-авторитарний «русский мир», пропануя населенню мову ворожнечі, образи «кровних ворогів», що постали з вчорашніх «братів». Революція Гідності та війна проти російської агресії сформували нову історичну реальність, історична політика стала україноцентричною. У 2022 р. була створена Експертна рада Міністерства культури та інформаційної політики України з питань декомунізації та дерусифікації, як складова ментального спротиву агресії РФ. Міністерством культури та інформаційної політики України та Українським інститутом національної пам'яті були організовані Національні Кругли столи, в тому числі й в Одесі, на яких відомі фахівці розробляли стратегію деколонізації. Було вирішено, що цей процес повинен

бути виваженим, ґрунтуватися на відкритій фаховій дискусії, не може бути відкладеним у часі, дії по дерусифікації повинні вирішуватися відповідно до законодавства про місцеве самоврядування, законодавства у сфері охорони культурної спадщини. В одеському контексті Експертна рада пропанувала демонтаж в Одесі пам'ятників діячам, що знищували свободу українського народу: Катерині II, Суворову.

Одеська «міфологія», що близька кожному мешканцю цього міста, складається навколо відомого «малюнку» – осі Приморського бульвару з пам'ятниками, що формують образи «золотої часу» Одеси пер. пол. ХІХ ст. Пам'ятник Дюку (де Рішельє) посиленний Потемкінськими сходами (сходи збудовані на гроші М. Воронцова), пам'ятниками Пушкіну та Воронцову. Пропозиції окремих «діячів» Одеської історикотопонімічної комісії прибрати з Одеси пам'ятник «потьомкінцям» та М. Воронцову привели до жвавої дискусії, під час якої історики відстояли пам'ятники одеської «міфології». Коли 2007 р. міський голова Е. Гурвіц заявив про наміри «відновити» пам'ятник Катерині II, проти таких планів виступали представники української патріотичної громадськості, фахові історики. Пам'ятник на честь повстання на броненосці «Потьомкін» був встановлений на Катерининській площі в рік відзначення 60-річчя революції 1905–1907 рр. Але 2006 р. міська рада прийняла рішення перемістити пам'ятник на Митну площу для того, щоб звільнялося місце для «відновлення» пам'ятника Катерині II. Державною службою охорони культурної спадщини України було надано дозвіл на таке переміщення, бо пам'ятник «не вписувався» в архітектурний ансамбль. Одеські історики Т. Гончарук та А. Мисечко виступали в якості спеціалістів у позові про незаконність усунення пам'ятника «потьомкінцям» з Катерининської площі, Суд тоді позивачі виграли, але фактичних наслідків це не мало. На протязі 14 років громадські діячі та історики виступати за усунення пам'ятника Катерині II з громадського простору Одеси. Вже під час російського вторгнення, навесні 2022 р., десять

істориків Одеси підписали звернення до голови ОВДА щодо необхідності демонтажу пам'ятників Катерині II та Суворову. 30 листопада 2022 р. Одеська міська рада проголосувала за демонтаж пам'ятників Катерині II та Суворову, але, тільки чере місяць це рішення було виконано.

Сьогодні українські історики Одеси продовжують боротьбу за збереження пам'ятника «потьомкінцям», який намагаються зруйнувати під виглядом «боротьби з радянською символікою». Моряки, що підняли повстання виступали проти імперії та монархії, про що вказали у своєму зверненні — «До всіх поневолених народів Росії». Більшовицькі агітатори не змогли встановити свій вплив на повсталих, керівником повстання став «щирий українець», анархіст П. Матюшенко. Більшість команди склали українці, серед матросів лунала українська мова, а ще один організатор повстання, єдиний офіцер, що приєднався до повсталих О. Коваленко був членом Революційної української партії. Писменник І. Багрянний вважав, що це було «повстання української стихії». В радянські часи розширяється історичне рейдерство КПРС, що привело до створення міфу про «червоний», «більшовицький броненосець» (Кіпіані В., 2013). Рейдерство КПРС торкнулося поняття «революція», «соціальне звільнення» тому славні сторінки революції 1905–1907 рр. й досі приносяться в жертву історичній кон'юктурі. Український політик О. Доній, вважає, що українська ідея може втрати головну цінність – тренд справедливості, що відмова від соціальної складової в державотворенні може стати «стратегічною поразкою», бо основним українським трендом була боротьба за справедливість, саме поняття «незалежність» вийшло з пошуків справедливості (Доній О., 2019). В. Ющенко ввів С. Петлюру до українського Пантеону, в той же час, постаті В. Винниченка та Н. Махна, сучасні політики оминають, ідеї «соціального визволення» не сприймаються елітою, що у пошуках своєї історичної легітимації, звертає увагу на «правих» діячів, записавши до українських державотворців П. Скоропадського. У відповідності до

Закону «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» такий статус отримували особи з органів влади Гетьманату. У «Методичних рекомендаціях до 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.» (підготовлені Українським інститутом національної пам'яті) «вторим етапом» української революції пропонується вважати «правління гетьмана Скоропадського», хоча Гетьманат мав ознаки контрреволюції.

Сьогодні актуальним є запит на глобальні зміни в публічному просторі, потреба осмислити історію нашої країни у період, коли вона входила до складу Російської імперії та СРСР. В той же час історичній політиці не вистачає інклюзивності та соціальності. Наявність внутрішніх суперечностей, присутність застарілого інструментарію, роблять процес декомунізації конфліктним. На місці прибраних пам'ятників, повинні постати монументи українським історичним героям та героям сьогодення.

Література

1. Закон України. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19>.
2. Кіпіані В. «Непереможна територія революції». Правда і міф про бунт «Потьомкіна». Історична правда. <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2013/03/19/117944>
3. Доній О. Четвертий етап української національної ідеї. Трансформація української національної ідеї; К.: Наш Формат; 2019. С. 55–106

САЙТ МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ГОЛОКОСТУ (США) ЯК ІНСТРУМЕНТ МЕДІАТИЗАЦІЇ ПАМ'ЯТІ

Сарапій Мар'яна,

Запорізький національний університет, Запоріжжя,
0000-0002-5567-0920

THE WEBSITE OF THE UNITED STATES HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM AS A TOOL FOR MEMORY MEDIATIZATION

Sarapii Mariana,

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia,
0000-0002-5567-0920

The study raises issues of mediatization of memory on the example of the website of the Holocaust Memorial Museum (the USA). The main techniques of mediatization are portraiture, interviewing and documenting. It is also specified the significance of educational and scientific activity of the museum workers, which is actively covered on the analyzed site and is considered as an additional factor of consolidation of information about historical events in memory.

Під час Другої світової війни нацистська Німеччина провадила політику Голокосту, тобто систематичне, державне переслідування і вбивство шести мільйонів європейських євреїв. Цей тривалий хід подій відбувався по всій Європі з 1933 по 1945 роки (<https://encyclopedia.ushmm.org>). Знання та уявлення про нищення цілого народу сформовані саме завдяки медіатизації пам'яті.

Медіатизація пам'яті – процес створення публічної зони перетину медіа й пам'яті, в якій є місце для всіх соціокомунікаційних проявів пам'яті, а також соціальних і культурних феноменів, які вона продукує (наприклад, медіаосвіта, медіакультура). Ця зона перетину має власну структуру та медійні ефекти: інформаційні, соціальні, культурні, комунікаційні та технологічні [1]. На сучасному етапі розвитку журналістської науки методи, прийоми, інструменти фіксування історії в медіа осмислено фрагментарно.

Яскравим прикладом медіатизації пам'яті є функціонування Меморіального музею Голокосту у Вашингтоні (США). Мета нашого дослідження – на прикладі роботи Меморіального музею Голокосту окреслити феномен медіатизації пам'яті засобами оприлюднення інформації на сайті.

На офіційному сайті музею Голокосту (<https://www.ushmm.org/>), окрім інформації про роботу самого музею, його колекції та виставки, можна знайти велику кількість журналістських та наукових матеріалів про Голокост. Особливу увагу привертають матеріали про особисті долі жертв Голокосту, що отримало назву «портретування». Це є одним із прийомів творення «популярної історії» (термін за Т.Хітровою). «Такий прийом перетворює реальну історичну особу на «місце пам'яті» народу протягом тривалого часу. Створюючи «портрети», відповідні інституції медіатизують образи історичних діячів і за допомогою різних медіа та їхніх ресурсів намагаються закріпити образи в просторі популярної культури» [2]. Наприклад, матеріал про Лео Шнайдермана, де описано прибуття в Аушвіц, селекцію та відокремлення від своєї родини (<http://surl.li/nlhne>).

Прийом портретування активно задіяний в розділі Identification Cards. Тут викладено так звані ідентифікаційні карти, біографії людей, які пережили Голокост (<http://surl.li/nlhov>). Можна ознайомитися не лише з описом воєнних злочинів нацистської Німеччини, а й прочитати повну біографію

людини, яка знаходилася в епіцентрі подій, наприклад, розповідь від Френка Лібермана (<http://surl.li/nlhonz>).

Подібний до прийому портретування є прийом інтерв'ювання. У розділі Eyewitness To History (<http://surl.li/nlhrg>) записані відео-інтерв'ю, розповіді людей, яким вдалося вижити в Голокост. Глядач, слухаючи свідка тих подій, може у своїй уяві відтворити бувальщину та якомога точніше зрозуміти пережитий досвід, наприклад, Нат Шаффір розповів в інтерв'ю про те, як їх змусили покинути свою молочну ферму, як його батька забрали на примусові роботи, і коли Нату ще не було восьми років, він мав дбати про свою родину (<http://surl.li/nlhqk>).

На сайті простежується прийом документування. Візуалізацію якого можна побачити через демонстрацію вирізок із газет з матеріалами про біженців (<http://surl.li/nlhsj>), а також копії паспортів, які видавали в Німеччині, де жінкам дописували друге ім'я Сара, а чоловікам – Ізраїль, що дозволяло німецьким чиновникам ідентифікувати їх як євреїв (<http://surl.li/nlhte>).

Крім того, важливим складником є те, що музей проводить різноманітні наукові заходи, видає посібники до курсів, пов'язаних із темами Голокосту та антисемітизму, запрошує до себе науковців для проведення досліджень. Можна скористатися планами уроків та конспектів (<http://surl.li/nlhvv>), є відео-уроки, а також можна замовити друковані копії хронології подій та інших навчальних матеріалів (<http://surl.li/nlhwp>). Перевагою сайту є доступність матеріалів шістнадцятьма мовами світу, в тому числі українською. У пошуку присутні анімаційні карти, статті, фотографії, пісні, особисті історії, документальні кіноматеріали, експонати, хронологія.

Музей Голокосту у Вашингтоні не лише демонструє свої виставкові колекції, а й робить все можливе для протидії антисемітизму та повторення Голокосту в майбутньому.

В Україні також є музеї Голокосту: в Дніпрі (<https://www.jmhum.org/uk/>), Харкові (<https://www.jmhum.org/uk/>), Києві

(<https://babynyar.org/ru/about>). Їхні сайти потребують інтелектуальних та фінансових спроможностей. Нами не виявлено просвітницько-навчальних заходів з оприлюднення напрацьованих. На відміну від Меморіального музею Голокосту в США, вітчизняні сайти не містять навчально-методичних матеріалів, повідомлень про конференції, оновлення тощо.

Література

1. Детектор медіа. (2010). Концепції впровадження медіаосвіти в Україні. Retrieved from <http://surl.li/nlhjn>.
2. Хітрова, Т. (2017) Медіатизація пам'яті в концепції соціокомунікаційного підходу. Поліграфія і видавнича справа. № 1. С. 163–171.

ВІЙНИ ПАМ'ЯТІ В НАРАТИВАХ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ТА ДЕЗІНФОРМАЦІЇ: ПРОТИДІЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ МЕДІА РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ НА ШЛЯХУ ДО МИРУ

Сірінюк-Долгарьова Катерина Григорівна,

*Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна /
Мічиганський університет, Енн-Арбор, США.
<https://orcid.org/0000-0003-1703-1295>*

MEMORY WARS IN THE NARRATIVES OF RUSSIAN PROPAGANDA AND DISINFORMATION: DEMOCRATIC MEDIA COUNTERING RUSSIAN AGGRESSION ON THE WAY TO PEACE

Sirinyok-Dolgaryova Katerina,

*Zaporozhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine / University of
Michigan, Ann Arbor, USA
<https://orcid.org/0000-0003-1703-1295>*

Розглянуто основні наративи російської пропаганди і дезінформації, представлені у російських медіа і публічному дискурсі та їх зв'язок із поняттям «війн пам'яті». Проаналізовано історичні й імперіалістичні наративи «визволення українців від нео-нацистів», «перемоги у Великій Вітчизняній війні», наратив «руського міра» і «великої Росії». Визначено, що застосування новітніх технологій у документуванні українськими і світовими медіа російських військових злочинів є важливим елементом боротьби з російською пропагандою під час російської агресії проти України.

The full-scale Russian aggression against Ukraine is also a memory war. This term refers to political conflict fueled by different perceptions of a shared history (Koposov, 2017). For past thirty years, Ukrainian nation has been moving towards democratic development of its country. It has been trying to overcome national collective historic trauma received during the centuries of colonization by Russian empire and then Soviet Union. Ukrainians worked hard on revealing truth about Holodomor, massive deportations, collectivization etc.

On contrary, post-Soviet years in Russia were the time of the rise of autocracy and totalitarianism. In that condition propaganda became the powerful tool for revival of imperialistic narrative of Great Victory in World War II, which Russians still call the Great Patriotic War (Černá, 2022, 724). Another narrative grown from Soviet past is the brotherhood among Slavic nations of Russia, Ukraine and Belarus embodied in mythological Ruskiy Mir – so called Russian World, which Russian invaders came to defend and «to liberate» in Ukraine. The narrative of defending Russian language, culture and victorious history from so-called «Ukrainian neo-Nazi» overwhelms Russian public discourse.

All these narratives fruitfully exist in propagandistic media messages in Russia and unfortunately now are widely spreading at the temporarily occupied territories of Ukraine – Crimea, parts of Donetsk, Luhansk, Kherson and Zaporizhzhia oblasts. For example, Russian leading news web site RIA Novosti has been spreading these propagandistic content since 2014 in the special section called «Donbass. Genocide. 2014–2023». In these sections' stories, Ukrainians are blamed in genocide of their own nation, Nazism, fascism. The special troops of Ukrainian army «Azov» are called «punishers», «Satanists», «liars». There are claims that Ukraine is involved in the drug war against Russia. It may look like surreal cynical farce. However, these materials have thousands and dozens

of thousands of views. That means there is a vast, mainly Russian, audience, which consume this propaganda on a regular basis.

Looking at other key topics, one may see the stories about some fascists' bio-laboratories, sadism in Ukrainian army, stories about World War II veterans, who allegedly suffer from Ukrainians. There are also stories about militarization, information and psychological operations of Ukrainian army, NATO threat, and of course long-term narrative about a deep split between Western and Eastern parts of Ukraine, which Russia considers a fail state. Russian media continue exploit the narrative of «liberating» Ukraine and returning it to the home of «Forever Big and Great» Russia.

In fact, the hate translated to the readers through these media has very real face of the war that is in high gear in Ukraine. Like in a mirror, all what Russian media blame Ukraine for, Russians themselves do – kill innocent civilians, use fascist symbols and slogans. Russian army is committing the genocide towards Ukrainian nation.

Moreover, the information war in Russia also include memocide – genocide against national memory of Russians themselves. Basically, it is killing of their own, Russian, collective memory. It appears that the same techniques that was used by the Soviet despotic government are applied now during this war – killing people physically and mentally.

History is repeating itself, however this war is different. Ukrainian journalists and media experts with help of international partners are equipped with modern technologies to document Russian war crimes and face this new/old reality (The Reckoning Project, 2023). Media play key role in collecting evidence of Russian aggression: documenting atrocities, destroyed infrastructural and cultural objects, burned Ukrainian books, humiliated human rights, cases of imprisoning and kidnaping people for their pro-Ukrainian position etc.

Documenting these crimes, truthful covering of the war, continuing to debunk news and disinformation and keeping the world attention drawn to Ukraine are the ways in which democratic media can fight Russian propaganda and disinformation in order to help establish justice and peace.

References

1. Černá, M. (2022). The Eternal Legacy of the Great Patriotic War? *Soudobé dějiny*. Vol. 29. Issue 3. P. 724–771.
2. Kaposov, N. (2017). *Memory Laws, Memory Wars*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108304047>
3. The Reckoning Project. *Ukraine Testifies*. (2023). Website. <https://www.thereckoningproject.com>.

ПОДІЇ ГОЛОДОМОРУ В ПОЕМІ Н. БАКЛАЙ «ЛУБНИ»

Олександр Смирнов,

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-9345-4818>

THE HOLODOMOR EVENTS IN THE N. BAKLAI'S POEM «LUBNY»

Oleksandr Smyrnov,

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0001-9345-4818>

The article delves into the analysis of traumatic experiences depicted in N. Baklai's poem «Lubny». It focuses on the impact of the Holodomor events within the context of national identity. The research is grounded in a thorough examination of the artistic logic employed in presenting the historical process and highlighting the literary means of the text. As a result, it brings attention to the critical aspects of the author's message.

Ліро-епос про Великий голод – важливий носій історичної пам'яті народу, де розкривається складна тема національної травми, зумовленої жорсткими історичними колізіями. Так, у поемі І. Качуровського «Село» художньо осмислено катастрофічний вплив подій 1932–1933 рр. на соціум та внутрішній світ людини. Твір Н. Виноградської «Голодомор» акцентує на глибині психологічного потрясіння особистостей, котрі потрапили у «вир» подій Великого голоду. Яр Славутич у поемі «Моя доба» описує моторошні деталі дитячої рецепції реалій Голодомору.

В означеній жанрово-тематичній групі текстів важливе місце посідає і поема Н. Баклай «Лубни». Авторка представила спробу мистецького потрактування подій 1932–1933 рр. у широкому історичному контексті. У зв'язку із цим, твір становить інтерес як репрезентант письменницького погляду на травматичні віхи дійсності певного локусу з висоти часу.

Темою розвідки є аналіз подій Великого голоду в поемі Н. Баклай «Лубни». Об'єкт дослідження – названий текст, а предмет – його змістова поетика. Доробок Н. Баклай перебував у полі зору Т. Базир, М. Костенко, С. Савонічевої та ін. Утім, «Лубни» ще не фігурували в дослідженнях, чим зумовлена наукова новизна статті. Мета роботи – охарактеризувати роль реалій Голодомору у творі письменниці.

Історична поема «Лубни» розгортає перед читачем панораму життя південно-західної Полтавщини від часів палеоліту й до здобуття незалежності України. За «точку відліку» авторка взяла пізньопалеолітичну стоянку поблизу с. Гінці Лубенського району, яка існувала 12–15 тис. р. тому. Із прадавнім світом, де людина існувала в гармонії з природою, у поемі пов'язана важлива міфологема Едемського саду, що реалізується в універсумі твору через розгортання ідилічного простору, де особистість хоч і не розвинена, але не знає і про інтелектуальне зло: «Мій давній пращур ... диким був. І не було ще слова ... Його стоянка ще була убога ... В глухих лісах ані боявсь, ні плакав, / Вітри і сонце добре розумів. / Коли щасливим був – стрибає сайгаком, / А сумувати він ще не умів ... Він ще не знав ні горя, ні біди» (Баклай, 2004, с. 3).

За текстом, еволюція розуму породжує виникнення знарядь праці, зокрема зброї, а також більш складних емоцій (наприклад, заздрощів, жадібності тощо), котрі призводять до конфронтацій. Увага реципієнта звертається на прикметну художню деталь, що ніби знаменує завершення безтурботного життя: «Він мудрував ... Він відчував крім сили – торжество, / Коли зробив справжнісіньке точило ... А вже мечі

залізні, і грузила / Від скитів підуть вниз, по течії... Прегорде плем'я орачів

красивих – / Найперший розум матінки-землі» (Баклай, 2004, с. 4).

Від цього епізоду в поемі бере відлік доба людських страждань, зумовлених постійними війнами, змовами, кріпацтвом тощо. Ліричний суб'єкт описує численні лиха, що спіткали Лубенщину: набіги кочовиків, нашестя Батиєвих орд, польсько-литовська неволя, московські завоювання, наполеонівський похід, Перша світова.

Апогеем катастрофічних історичних колізій у творі виступають події Великого голоду. Перед читачем постають моторошні картини дійсності 1932–1933 рр.: «Ось сидить під парканом дитина / Вся опухла, і синя-пресиня, / І не в силах уже говорить», «Пів-Лубен у ярах та канавах, / Ні хрестів, ні могилوک немає» (Баклай, 2004, с. 24–25).

Основним художнім прийомом для конструювання епізодів Голодомору в поемі слугує контраст. Лірична героїня акцентує на тому, що її земляки вірили в більшовицьку державну ідею, сподівалися на гідне життя на власній землі, проте ці надії виявилися марними: «Як вірили Лубни в «майбутнє світле»! / І ось воно – у тридцять третім літі, / Попід парканом знов чиєсь життя» (Баклай, 2004, с. 24). Багато людей слідували панівній ідеології, намагалася жити «по-новому», відмовляючись від віковичних традицій пращурів: «Отих людей, що вірили у неї [партію], І цілували гаряче знамена, / І Бога вже вважали за пусте» (Баклай, 2004, с. 24). Утім, на противагу обіцяній рівності, у суспільстві знову постала класова диференціація, тільки вже на ідеологічній основі, а не на базі кріпосного права: «І чому хтось пайки носить в хату, / А у когось – під хатою мати / Смерть голодну свою вигляда ... Бо комусь і подяки й медалі, / А для когось – і крихт не знайшлось» (Баклай, 2004, с. 24–25).

Наскрізнi антиномії (сподівання й реальність, новочасне і традиційне, ідеологія та віра, багатство чиновників і бід-

ність селян) виступають засобом характеристики дійсності 1932–1933 рр., коли особистість була затиснута в лещатах складних історичних колізій і безнадійно страждала під час зіткнення інтересів різних соціальних систем. У зв'язку із цим, тема «маленької людини» в «Лубнах» звучить особливо гостро. Адже втрата стількох особистостей, які могли б працювати на благо держави й світу, творити, винаходити, вдосконалювати тощо, – це дійсно трагедія.

Причому особливу небезпеку, на думку ліричного суб'єкта, становить той факт, що голод досяг моторошних масштабів. Як наслідок, було дуже багато жертв, що призвело до глибокої травми – часткової прогалини в національній пам'яті: «Й вивершують у скирти трупи... трупи... / Й загально яма – свідок забуття» (Баклай, 2004, с. 24). Означене тягне за собою низку складнощів з ідентичністю, котрі можуть виявитися в довгостроковій перспективі. Лірична героїня наголошує: «І хто підкаже, хто колись розкаже, / Хто вузлики історії розв'яже ... І не одне зросте ще покоління / На тих кістках, на жертвах тих безвинних» (Баклай, 2004, с. 24).

Завершується текст життєствердним епілогом національного змісту. Лірична героїня радіє здобуттю незалежності та вірить, що тяжкі часи для України минули: «Бо від руїн жили ми до руїн, / То, врешті, будем жить на видноколі» (Баклай, 2004, с. 36). Можливо, такі інтенції відповідали суспільним настроям у період написання твору (2001–2002 рр.), проте з «висоти часу», звичайно, помітно, що далеко не всі проблеми національного змісту ще розв'язано. Тема невідрефлексованого минулого, зокрема й реалій 1932–1933 рр., досі не представлена вичерпно ні у філософському, ні в історичному, ані в літературному вимірах, а тому й нині актуальна та потребує уваги й детального студіювання.

Отже, поема Н. Баклай «Лубни» висвітлює важливі аспекти національного буття на матеріалі історії полтавського краю. Змістовий шар художнього світу тексту сконцентрований довкола теми беззахисності людини проти масштабних

соціальних зрушень, а події Голодомору описуються як одне з найтяжчих випробувань для українства. Ліричний суб'єкт співчуває постраждалим від Великого голоду, гнівається на соціальну несправедливість та переймається за майбутнє держави, оскільки трагічні реалії 1932–1933 рр. стали невід-рефлексованою травмою у пам'яті народу.

Література

1. Баклай, Н. М. (2004). Лубни : поема. Поліграфсервіс.

ФУНКЦІЯ «МІСЦЬ ПАМ'ЯТІ» В ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ

Оксана Смержевська,

КНУ імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-3162-7012>

THE «PLACE OF MEMORY» FUNCTION IN SCHOOL HISTORICAL EDUCATION

Oksana Smorzhevskia,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-3162-7012>

In our current realities, it is important to study traumatic historical experiences (repressions, wars, famines, epidemics) through the prism of the present, but to form the students' understanding of the historical past as correctly and dosed as possible. For this purpose, I propose to use «places of memory» not only as memories of terrible events in the life of our country, but also through the prism of «happy places of memory». For the formation of a happy society, for its «collective memory» it is important to create «places of memory» of joyful, positive events.

Стратегічними цілями шкільної історичної освіти є формування у учнів історичної свідомості та історичної пам'яті. Тому що завдяки, в тому числі, і знанням про історичне минуле своєї країни та світу загалом, відбувається й соціальна ідентифікація та самоідентифікація людини. Якщо вести мову про роль шкільної історичної освіти, то вказують на необхідність формувати за її допомогою історичну свідомість, виховання патріотизму, громадянської позиції, а також – знайомство з минулим, розвиток історичного мислення учнів.

Свого часу італійський політичний діяч, письменник Масімо Тапареллі д'Адзельйо (1798–1866) сказав: «Ми створили Італію, тепер треба створити італійців» (Гобсбаум, 2015, с. 308). Французький історик П'єр Нора, трактуючи роль історії для Франції, для розуміння зв'язку з минулим у творенні сьогодення, писав: «З утвердженням Третьої республіки цей зв'язок набув небаченої досі ваги, оскільки історія перетворилась на особливий нерв соціального та політичного зв'язку» (Нора, 2014, с. 13).

Важливу роль у формуванні історичної свідомості, плеканні історичної пам'яті відіграють «місця пам'яті» (термін запропонував П'єр Нора на початку 1980-х рр.). За його розумінням, до «місць пам'яті» належать різні об'єкти: топографічні (архіви, музеї, бібліотеки); монументальні (архітектурні споруди, кладовища, меморіали); символічні (паломництва, церемонії); функціональні (мемуари, автобіографії, підручники) (Сморжевська, 2019, с. 21–22). Філософ, письменник Володимир Єрмоленко надав розгорнуте пояснення смислового наповнення «місць пам'яті»: «Головна роль «місць пам'яті» – знерухомити історію, зафіксувати її тотальність у колективній свідомості (а радше в «колективному несвідомому»), а відтак «заблокувати роботу забування», «убезсмертити померле», «матеріалізувати нематеріальне» (Єрмоленко, 2003).

Модернізація ХХ ст. сприяла карколомним змінам у долученні до колективної пам'яті. Урбанізація, міграції, революційні події, війни, репресії, голодомори, соціальні зміни – все це розривало звичні родинні зв'язки, прив'язаність до «родинного гнізда», стирало цілі пласти пам'яті про місця, людей, явища тощо. Так виникла потреба у «зшиванні розривів часу», формуванні «точок збирання», «нової мови пам'ятання». Важливо, що в сучасному світі такими «місцями пам'яті» стають речі не так матеріальні, як символічні: Марсельєза для Франції, що пов'язана з Ідеалами Свободи; фотографія Віллі Брандта, де він став навколішки перед пам'ятником повстанню у

Варшавському гетто – як символ відповідальності Німеччини за своє історичне минуле (Довгополова, 2019).

Для шкільної історичної освіти «місця пам'яті» є важливим інструментом формування історичної, культурної пам'яті, способом ідентифікації учнів та учениць, відчуття причетності як до минулого своєї країни, регіону, населеного пункту, формування гордості за видатних земляків, так і розуміння своєї ролі в житті суспільства (звісно, з врахуванням вікових особливостей школярів різних класів). У наших нинішніх реаліях, в умовах російсько-української війни дуже важливо травматичний історичний досвід (репресії, війни, голодомори, епідемії тощо) вивчати крізь призму сьогодення, але максимально коректно й дозовано формувати в учнів та учениць розуміння історичної минувшини. Для цього пропоную, поміж іншого, використовувати «місця пам'яті» не виключно як спогади про страшні, травмуючі події в житті нашої країни, а крізь призму й «щасливих місць пам'яті». Для формування щасливого суспільства, для його «колективної пам'яті» є важливим створювати «місця пам'яті» про радісні, позитивні події. Своїм студентам-магістрам під час навчання я пропонувала підготувати презентацію «Мої щасливі місця пам'яті». Що характерно, переважна більшість акцентувала увагу на подіях дитинства – безтурботних літніх канікулах, риболовлі на Десні, прогулянках з бабусяю і т.ін. Певний емоційний резонанс викликала доповідь студента, присвячена археологічній практиці 2013 р. в Криму. Це була остання на сьогодні археологічна практика в окупованому нині російською федерацією Криму. Ці спогади та фото – суміш радості й невимовного смутку, але все-таки вони дарували відчуття щастя та надії.

Таким чином, для формування національної та культурної ідентичності важливими є «місця пам'яті» про знакові для суспільства історичні події та факти. Вони зазвичай мають трагічне смислове навантаження. Тоді як для формування щасливого суспільства важливим видається формування

«місць пам'яті» в «колективній пам'яті» з радісним смисловим наповненням, спогадами про події, які консолідували суспільство навколо цих подій. Або ж такими «щасливими місцями пам'яті» можуть бути різноманітні туристичні цікавинки на кшталт мініатюрних скульптур, які потрібно знайти за спеціальними вказівками. Наприклад у Києві такою «родзинкою» вже став проєкт «Шукай!»: міні-пам'ятники котлеті по-київськи, сухому варенню, київському торту та ін.

Гармонійне поєднання «трагічних місць пам'яті» та «щасливих місць пам'яті» у «колективній пам'яті» – ще одна цеглинка для формування в українців щасливого світосприйняття.

Література

1. Гобсбаум, Е. (2015). Масове традицієтворення: Європа, 1870–1914 рр. Винайдення традиції. Ред. Е. Гобсбаум, Т. Рейнджер. Київ: Ніка-Центр, 2015. С. 303–352.
2. Довгополова, О. (27 березня 2019). Місця пам'яті й наші пошуки себе. Verbum. URL <https://www.verbum.com.ua/03/2019/memory-places/our-searching-for-the-self/>
3. Єрмоленко, В. (2003). Місця пам'яті на європейських місцинах. Критика, грудень 2003. URL <https://krytyka.com/ua/articles/mistsya-pamyati-na-evropeyskykh-mistsynakh>
4. Нора, П. (2014). Теперішнє, нація, пам'ять. Київ: Кліо. 272 с.
5. Смержевська, О (2019). Історична політика (політика пам'яті в Україні: теорія і практика реалізації (матеріали та методичні рекомендації до вивчення курсів «Історична культура: презентація минулого в суспільстві», та «Комеморативні практики в історичній політиці»). Київ: КОМПРИНТ. 27 с.

«МІФОЛОГЕМА» МІСТА ТА ВІЗУАЛЬНІ ОБ'ЄКТИ, ЩО ЇЇ КОНСТРУЮЮТЬ

Соловей Галина Сергіївна,

Національний університет «Києво-Могилянська Академія»,
<https://orcid.org/0000-0002-9535-4447>

THE «MYPOLOGEM» OF THE CITY AND THE VISUAL OBJECTS THAT CONSTRUCT IT

Galyna Solovej,

National University of 'Kyiv-Mohyla Academy',
<https://orcid.org/0000-0002-9535-4447>

The research is based on the definition of the mypologem of the cities and villages native to 150 students of international relations and political science at the National University of «Kyiv-Mohyla Academy» aged 18–25 in the period from 2020 to 2022. Taking into account the autoethnographic component of the research, a description of the individual experience of perceiving one meaningful, according to the student, man-made visual object that forms the local identity was obtained. The interactive exchange of local stories and individual interpretations of the myphologems contributes to formation of collective students' identity as Ukrainians.

Імперські наративи часів Російської імперії і Радянського Союзу заперечують цінність індивідуальної та локальної ідентичностей, конструюючи реальність, у якій об'єкти та індивіди отримують ціннісне наповнення лише як такі, що слугують виконанню завдань імперського центру. Тридцятилітні практики прийняття демократичних рішень на національному та локальному рівнях, усвідомлення значення кожної особистості та її індивідуального досвіду формують

ідентичність молодих українців сьогодні. Університет є місцем формування лідерського потенціалу України, отже, завданнями університету є, насамперед: закріплення усвідомлення самоцінності студентів, їхнього індивідуального та локального досвідів; спростування нав'язаного комплексу меншовартості; вироблення навичок діалогу, прийняття різних точок зору та інтерпретацій минулого задля вироблення бачення спільного майбутнього. Таке спільне, деколонізоване, бачення минулого і спільного майбутнього допоможе в свою чергу сформувавши розуміння змісту та інструментів трансляції українського культурного продукту на різноманітні зовнішні аудиторії.

Дослідження спирається на проект трансформації 6 прифронтових міст, описаний у збірці статей (Метамісто. Схід, 2018) та у авторській книзі Олександра Михеда (Михед. О. 2020). Метою дослідження є зрозуміти місто через пошук ключового міфу, який може відображати ідентичність міста і транслювати його в просторі і часі.

Завданням студентів було виокремити ключову для їхнього міста чи села міфологеми, що втілена і може бути інтерпретована через єдиний візуальний об'єкт, створений людьми. Автоетнографічна складова завдання дозволила показати як індивідуальне сприйняття, досвід дитинства і юності пов'язує особистість з культурою місця, де відбувається початок формування ідентичності, як розбудовується «сітка зв'язків індивіда і культури» (Chang, H. 2016). Аналітична складова завдання полягала у виокремленні 4 рівнів аналізу візуального об'єкту: 1) виробництво, 2) призначення, 3) місце «споживання» зображення та способи його трансляції, 4) характеристика аудиторії, на яку спрямовано візуальний об'єкт. (Rose, G. 2022).

Протягом періоду 2020–2022 зібрано більше 150 студентських робіт. Географічно студенти походять з усіх регіонів України, є мешканцями як міст, так і сільської місцевості. Візуальні об'єкти, які студенти виділяють як смислотворчі для їхніх населених пунктів поділяються на декілька категорій:

- Радянські монументи II Світової Війни (невідомий солдат, композиція чи конкретна історична постать);
- Суспільні простори (головна площа, мерія, ратуша, водонапірна вежа в Умані та Маріуполі);
- Релігійні об'єкти;
- Інфраструктурні об'єкти (мости, вокзали, заводи, АЕС, ТЕС);
- Мурали і маленькі пам'ятники (щука з Кременчука, пам'ятник помідору).

Більше 40 об'єктів, що є носіями міфологеми для української молоді в рамках дослідження, стосуються пам'яток II Світової Війни, тому їм варто приділити окрему увагу в зв'язку з дезінформаційними атаками Російської Федерації, котра легітимізує війну проти України як спробу денацифікації та демілітаризації, спираючись на спільний досвід перемоги у II Світовій війні. Так само потребують подальших інтерпретацій та осмислення факти вилучення візуальних смислотворчих об'єктів часів Радянського Союзу без конструкції альтернативних смислів і, відповідно, об'єктів, які ці смисли відображають.

Травматичний досвід знищення українських міст та сіл разом із візуальними об'єктами, що формують ідентичність української молоді, потребує проговорення, осмислення і віднайдення шляхів до відновлення.

Література

1. Метамісто: Схід. Трансформації українського Сходу. (2018). Huss. https://issuu.com/garagegang/docs/transformations_of_the_ukrainian_ea
2. Михед, О. (2020). «Я змішаю твою кров із вугіллям». Зрозуміти український Схід. Наш Формат.
3. Chang H. (2016) *Autoethnography as Method*, Routledge.
4. Rose, G. (2022). *Visual methodologies: An introduction to researching with visual materials*. SAGE Publications, Limited

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Володимир Старжець,

*Обарівський ліцей Городоцької сільської ради Рівненського району Рівненської області, Рівне, Україна,
https://orcid.org/0000-0001-6807-0935*

PRACTICAL CLASSES IN THE LESSONS OF THE HISTORY OF UKRAINE AS AN IMPORTANT FACTOR IN FORMING THE HISTORICAL MEMORY OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Volodymyr Starzhets,

*Obariv Lyceum of Horodotsk Village Council, Rivne District, Rivne Region, Rivne, Ukraine,
https://orcid.org/0000-0001-6807-0935*

Practical classes in the lessons of the history of Ukraine in high school contribute to the application of theoretical knowledge by students during the solving of cognitive tasks and creative activities, the development of critical thinking and the formation of historical memory regarding the representation of our past. The task of the school course on the history of Ukraine consists in the formation of tolerant, universal values in schoolchildren and at the same time a Ukrainian-centric view of their own history.

У сучасному освітньому просторі головна увага зосереджена на формуванні ключових та предметних компетентностей учнів, які в майбутньому сприятимуть становленню успішного громадянина, адаптованого до сучасних умов

життя. Події, які ми переживаємо зараз свідчать, що проголошена у 1991 році незалежність потребує постійного захисту і глибокого розуміння, критичної оцінки того що відбувається навколо нас. В сучасних умовах російської агресії суспільствознавча освіта виступає основою історичної пам'яті, національної самосвідомості, правової культури і поведінки, формування гідності у молодого покоління. Практичні заняття на уроках історії України в старшій школі сприяють застосуванню учнями теоретичних знань під час розв'язання пізнавальних завдань і творчої діяльності, розвитку критичного мислення та формуванню історичної пам'яті.

За визначенням О. Волянюк: «Політика пам'яті – дійсний простір творення нових політичних відносин на основі трактування та репрезентації суспільного минулого; складна взаємодія ряду суб'єктів, націлена на підтримку або перегляд окремих елементів суспільної пам'яті; сукупність дій, покликаних до погодження та взаємного прийняття різних інтересів у сфері інтерпретації минулого» (Волянюк, 2013, с. 325). Меморіальна політика є складовою системної державної політики в освітній сфері щодо формування історичної та національної пам'яті молодого покоління.

У цьому контексті особливого значення набуває роль освіти, зокрема дисциплін громадянської та історичної освітньої галузі. Передусім йдеться про подолання нав'язаних радянсько-російською пропагандою викривлених уявлень про українську історію, замовчування злочинів радянського тоталітарного режиму, фальсифікація історії Другої світової війни, дискредитація борців за незалежність України у ХХ ст. (УНР, ОУН, УПА, дисидентів) (Старжець, 2022, с. 281). Актуальність ролі історії в сучасній політиці пам'яті зумовлена ідеологічною війною, провідну роль у якій відіграє специфічна «гуманітарна зброя», що застосовується РФ для деструктивного впливу на свідомість населення України, що має на меті демонтаж нашої державності (Яблонський, 2019, с. 61).

Державним стандартом базової середньої освіти метою громадянської та історичної освітньої галузі визначено: «розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами; формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права та нетерпимості до корупції» (Державний стандарт, 2020). Таким чином, в основу освітнього процесу закладено компетентнісний підхід який має реалізовуватись зокрема і через європейську практику пам'ятання – демократичність, неупередженість, толерантність, мультикультурність, недопущення трагічних помилок минулого та повага до національної історії та культури.

Об'єктивне, неупереджене, засноване на плюралізмі вивчення складних сторінок нашої історії у форматі практичних занять на уроках історії України в 10–11 класах сприятиме формуванню в молоді неспотвореної національної історичної пам'яті, без якої неможлива розбудова суверенної демократичної Української держави.

Розвиток в учнів особистісного ставлення до історичних фактів (явищ, подій, діяльності людей) є основою для формування аксіологічних умінь, які у підсумку забезпечують здатність учня давати оцінку історичному розвитку. Визначення школярем власних позицій щодо суперечливих чи проблемних питань історії є важливою складовою розвитку історичної пам'яті та національної самосвідомості особистості. Формування ставлення та аксіологічних умінь забезпечується через наступні взаємопов'язані компоненти: пізнавальний; емоційний; процесуально-поведінковий (Пометун, 2018, с. 130).

На практичних заняттях варто зосереджувати увагу на формуванні та вдосконаленні вмінь працювати з різними видами джерел та критично їх оцінювати, узагальнювати вивчене, обмірковувати, висловлювати власне ставлення до

історичних фактів або діячів. Така форма організації освітньої діяльності якнайкраще сприяє формуванню історичної пам'яті та індивідуальної громадянської позиції.

Зокрема у 10 класі на практичному занятті з теми: «Селянські повстання 1930–1933 років як опір геноциду українського народу» важливо не лише визначити мету та основні форми спротиву українського народу сталінській тоталітарній системі в роки Голодомору, а й розвивати вміння учнів встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки та формувати усвідомлення цінності свободи і несприйняття будь-яких тоталітарних чи авторитарних режимів.

Виконання дискусійних завдань у ході практичного заняття: «Повсякденне життя українців у міжвоєнний період» сприятиме усвідомленню учнями важливості громадянських прав і свобод. Аналіз повсякденного життя українців різних регіонів під владою іноземних держав сформує розуміння цінності власної демократичної держави і національної культури та потреби їх захисту.

Дослідження в 11 класі українського визвольного руху (1944–1950-х рр.) на основі краєзнавчого матеріалу сприятиме об'єктивному аналізу мети, завдань, форм боротьби проти комуністичного режиму. Подоланню радянської пропаганди та сучасних російських наративів щодо антиукраїнської діяльності ОУН і УПА чи дисидентів, сприятиме вивчення цих питань на прикладі історій репресованих борців за незалежність України, особливо молоді. Вивчення історичних подій через призму людських долі є ефективним чинником досягнення національного консенсусу та протидії фальсифікації історії.

Політика пам'яті є невід'ємною складовою державної гуманітарної стратегії в освітній сфері. Як зазначає В. Бабка «загальною метою політики пам'яті має стати формування єдиного меморіального поля та спільної ідентичності для української політичної нації: не конфліктність, а інклюзивність етнічних, регіональних, соціальних, релігійних, мовних,

культурних ідентичностей та відповідних спільнот. А також протидія зовнішнім деструктивним інформаційним впливам» (Бабка, 2014, с. 214).

Отже, використання проблемних завдань на практичних заняттях під час уроків історії України має важливе значення для формування громадянської компетентності та національної самосвідомості старшокласників. У змісті навчального предмета початково закладені значні можливості для формування модерної історичної пам'яті молодого покоління українців. Важливе завдання шкільного курсу історії України полягає у формуванні толерантних, загальнолюдських цінностей в школярів та водночас україноцентричного погляду на власну історію.

Література

1. Бабка В. (2014). Політика пам'яті: спроба теоретичного синтезу, моделі впровадження та роль у перехідному суспільстві. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. № 6(74). С. 201–215.
2. Воляннюк О. (2013). Політика пам'яті. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / Кер. авт. кол. А. М. Киридон. ДП «НВЦ «Пріоритети». С. 325–329.
3. Державний стандарт базової середньої освіти. (2020). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>
4. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. (2018). Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. «КОНВІ ПРІНТ».
5. Старжець В. І. (2022). Виховний потенціал молодіжної політики ОУН в умовах сучасної інформаційної війни. *Zaporizhzhia Historical Review*. Вип. 6(58). С. 280–286. DOI <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-6-58-27>
6. Яблонський В. М. (Ред). (2019). Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень.

НІМЕЦЬКИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ОСМИСЛЕННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ ІСТОРІЇ

Галина Стародубець,

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, Україна.

<https://orcid.org/0000-0003-2005-771X>

GERMAN EXPERIENCE IN SHAPING MEMORY POLICY THROUGH THE PRISM OF UNDERSTANDING TOTALITARIAN HISTORY

Galyna Starodubets,

Ivan Franko Zhytomyr State University, Zhytomyr, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-2005-771X>

The article analyzes the German experience of shaping memory policy during the period from Germany's defeat in World War II to the present day. The peculiarities of Germany's construction of the matrix of historical memory in different periods of time depending on the foreign policy situation and the development of civil society within the state are determined. It is indicated that Russia's war against Ukraine put an end to the German policy of cooperation and interdependence after the end of the Cold War.

Впродовж усього повоєнного періоду конструювання Німеччиною матриці історичної пам'яті відбувалося шляхом подолання свого тоталітарного минулого. Політика пам'яті стала важливою складовою німецької демократії, яка ґрунтується на ліберально-демократичних засадах загальноєвропейських цінностей. У другій половині ХХ століття, за визначенням німецького історика Й. Ганценмюллера, «на

відміну від багатьох інших європейських країн, основою національної ідентичності Німеччини стали не історії про поразки чи перемоги, а пам'ять про скоєні злочини, яка зобов'язує дотримуватися основоположних принципів демократії та прав людини (Брянцева, Дар'я, Вінкельмаєр, Аніта, 2020).

Відразу після завершення Другої світової війни німецьке суспільство постало перед проблемою переформатування історичної пам'яті, пошуку шляхів продукування нових наративів, які б сприяли формуванню антимілітаристських соціальних норм і цінностей. Одним з перших проявів цього антимілітаризму стала конституційна норма, зафіксована в основному законі ФРН, яка по суті забороняє агресивну війну, а також інші заходи, що гарантують право на відмову від військової служби з міркувань совісті. Поступовому проникненню в національну свідомість відрази до війни сприяла поява літературно – мистецьких творів, у яких були зроблені спроби переосмислення трагічного минулого. Крім того, до дискусії долучилися історики і філософи, зокрема Карл Ясперс і Юрген Габермас. «Одну з ключових ролей у формуванні післявоєнної самосвідомості Німеччини зіграв К.Ясперс, який став на чолі суспільно-політичної дискусії, націленої на вироблення єдиного німецького підходу до тоталітарного минулого та способів його подолання. Саме написана К.Ясперсом праця «Проблема вини» відкрила шлях до філософського осмислення нацистської трагедії та формування самосвідомості німецької нації» (Пикало, 2020, с. 27).

Однак активне обговорення нацистського минулого з проєкцією на розвиток в національній свідомості компоненту розкаяння, розпочалося тільки в 1960-х роках. З приходом до влади у ФРН соціал-демократів на чолі з Віллі Брандтом на офіційному рівні було взято курс на реалізацію програми «подолання минулого», яка мала стати основою демократизації німецького суспільства. Через 40 років після закінчення війни, у 1985 році тогочасний президент ФРН Ріхард фон Вайцзекер оголосив 8 травня днем звільнення Німеччини,

наголосивши, що «німці мають розглядати завершення війни як звільнення, бо хоча Німеччина і програла війну, в підсумку вона виграла свою свободу. І саме свобода, а не перемога, зрештою, має значення»(Крастеа, 2020).

Дія історичних травм не триває вічно. Через кілька поколінь вона слабшає і суспільство мусить визначитися з майбутньою траєкторією руху – або приймає норми і правила поведінки тоталітарної системи, які детермінували появу цієї травми, або формує ліберально-демократичну систему цінностей, яка ґрунтується на визнанні цінності людського життя не залежно від релігійних, політичних переконань, національності і кольору шкіри тощо. Очевидно, що Німеччина вибрала другий шлях. Однак, її прагнення зберегти дружні відносини з СРСР а згодом – з РФ, як його спадкоємниці, призвело до того, що німці у формуванні власної політики пам'яті прийняли радянську версію Другої світової війни, яка обмежувалася 1941–1945 рр. та ігнорувала й замовчувала «незручні» сторінки взаємної співпраці між обома тоталітарними режимами напередодні війни. Така конструкція офіційної політики пам'яті в останні роки перед воєнною агресією РФ в Україні дала серйозну тріщину. За визначенням відомих німецьких політичних аналітиків Вільфріда Ільге та Штефана Мейстера, «війна Росії проти України знаменує собою кінець німецької політики співробітництва та взаємозалежності після закінчення холодної війни». На їх думку, «провалу політики змін через зближення та взаємозалежність у соціальній та енергетичній політиці як моделі миру передувала втрата реальності у німецькій зовнішній та безпековій політиці» (Wilfried Jilge, Stefan Meister, 2022).

Насамкінець зазначимо, що історична пам'ять має дуже велике значення для німецької зовнішньої та безпекової політики та для формування військово-політичної культури, що безпосередньо вплинуло на підходи до цієї політики. Після десятиліть багатосторонньої антимілітаристської позиції, яка практично стала інстинктивною, не дивно, що

зміни відбуваються обережно. Повільність динаміки цих змін особливо відчутними є для України, для якої різностороння допомога європейських країн в умовах російської агресії є вкрай необхідною.

Таким чином, німецький досвід формування політики пам'яті кризь призму осмислення тоталітарної історії є надзвичайно актуальним і корисним для України. Без подолання радянського тоталітарного минулого українське суспільство не зможе повноцінно інтегруватися в європейський простір, продукувати особистісні та колективні смисли як основу формування своєї суб'єктності.

Література

1. Брянцева, Дар'я, Вінкельмаєр, Аніта. (2020, 05. 09). Німецькі історики про Другу світову та її переосмислення. DW. 9 травня URL:<http://surf.li/guig>
2. Пикало, А. О. (2020). Питання про німецьку провину у філософії Карла Ясперса. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії» (63), 26–33
3. Крастев, І. (2020, 05.08). Коли перемога над нацистами не означала звільнення. DW. 8 травня. URL:<https://www.dw.com/uk/komentar-kolipereemoga-nad-nacistskou-nimeccinou-ne-oznacala-zvilnenna/a-53362099>
4. Wilfried Jilge, Stefan Meister (2022, 12.12). Die Lehren aus dem Scheitern. Frankfurter Allgemeine.

ВПЛИВ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Ірина Телегуз,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
м. Київ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-5907-6347>

INFLUENCE OF HISTORICAL MEMORY ON THE NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIANS

Iryna Telehuz,

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-5907-6347>

Historical memory is one of the factors influencing national identity. The legacy of the past century in the field of historical memory still has an impact on the Ukrainian nation today. What is important is the perception of the past, its interpretation, forced oblivion, and a break in the historical memory of Ukrainians. The issue of historical memory of forced Ukrainian migrants, as well as those who are in the occupied territories, is updated.

Існують різні визначення поняття історична пам'ять в сучасному науковому просторі. Проте, якщо сприймати історичну пам'ять як феномен суспільної свідомості, який базується на уявленні про минуле і передається з покоління в покоління у різних формах, то аналіз подій і процесів, що впливали на історичну пам'ять українців у минулому столітті потребує ґрунтовного осмислення, особливо щодо зв'язку пам'яті між поколіннями.

Перебіг подій ХХ ст. в українській історії був насичений динамічними змінами на тлі війн та боротьби за створення власної держави. З погляду сьогодення зрозумілим є і те питання, що з цілого ряду причин у процесі формування національної ідентичності українців з часу відновлення незалежності у 1991 році і до сьогодні ми відчуваємо вплив радянської спадщини у сфері історичної пам'яті. Наприклад, це можна спостерігати і в назві вулиць міст і сіл України, наявності пам'ятників та меморіальних дошок, які є частиною історико-культурного наповнення населених пунктів, а також виконують історичну, пізнавальну та комеморативну функції.

Те, що історична пам'ять виконує важливу роль у конструюванні національної ідентичності, змушує задуматись над особливостями історичної пам'яті українців і її впливу на ідентичність на сучасному етапі, та й загалом формування модерної нації. Однак потрібно врахувати і той факт, що поряд із пам'яттю є ще фактор забування. Про нього вказував Пол Коннертон, запропонувавши свою класифікацію, зокрема сім видів забування. Сучасні дослідники пропонують класифікацію п'яти типів стирання пам'яті, серед них, слідом за П. Коннертоном, виокремлюють репресивне стирання [Fredrikzon Johan, Haffenden Chris, 2023]. Оскільки такий вид стирання пам'яті був характерний для тоталітарних режимів, то зрозуміло, що це можна застосувати і до певного радянського періоду історії України. Це також підтверджує тезу Б. Шацької, що «у переказуванні пам'яті про минуле держава має певні привілеї, і вони тим більші, чим менше у ній демократії. Вона може контролювати систему освіти і засоби масової інформації, створювати музеї, які увічнюють пам'ять про історію країни у зручній для неї версії, або ж про події минулого, які визнані особливо важливими» [Шацька, 2011, с. 59]. Радянський період і політика пам'яті того часу зумовили розрив тяглості в історичній пам'яті українців. Тож не дивно, що інтелектуальна спадщина українських емігран-

тів та діаспори, з часу проголошення незалежності, стала важливою частиною процесу повернення історичної пам'яті українців [Телегуз&Телегуз, 2022]. Тобто, історична пам'ять тих, хто був вимушений мігрувати за межі батьківщини, і тих, хто залишився проживати в підрадянській Україні, м'яко кажучи, мала значні відмінності. Цілком очевидно, що однією із причин є стирання з пам'яті тих сторінок українського минулого, що заважали формуванню «радянської людини», тобто конструюванню радянської ідентичності.

За понад тридцять років незалежності нашої держави було здійснено багато кроків і докладено багато зусиль до переосмислення нашого минулого, зокрема фаховими істориками, краєзнавцями, змін зазнала шкільна історична освіта, з'явилися нові місця пам'яті, пам'ятники, а також було знесено ті, що встановлені в попередній період. При цьому ми розуміємо, що політика пам'яті держави відрізнялася залежно від того, хто був при владі. Цей процес триває і до сьогодні. Водночас, варто зауважити, що потужним поштовхом для українського суспільства став повномасштабний напад росії 24 лютого 2022 року. Наприклад, як свідчать дані соціологічного опитування 2022 р. фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва і соціологічної служби Центру Разумкова, «війна стимулювала досить радикальні зміни в оцінках українцями радянського минулого» [Литвиненко О., 2022]. Це ж опитування свідчить, що «є відмінності у ставленні до перейменування топонімів, пов'язаних з Російською Федерацією / Радянським Союзом / Російською імперією. Зокрема, «підтримали 79 % опитаних на Заході й лише 27 % – на Півдні (42 %, тобто відносна більшість, висловилася проти)» [Литвиненко О., 2022].

Отже, на тлі сучасної російсько-української війни, масштабних руйнувань і розграбувань об'єктів культурної спадщини, вимушеної міграції мільйонів українців за кордон актуалізується проблема збереження національної ідентичності, яка потребує конкретних рішень і дій на загальнодерж-

жавному рівні. При цьому так само актуальними залишається питання переосмислення минулого, усвідомлення проблем розриву тяглості в історичній пам'яті українців. Є важливим питання переосмислення минулого і передачі тяглості цієї пам'яті наступним поколінням українців, не залежно від того де вони проживають: в Україні, чи за її межами. І так само потрібно усвідомити проблему історичної пам'яті тих, хто перебуває на окупованих територіях.

Література

1. Литвиненко, О. Як війна змінила суспільну свідомість українців: соціологічні дослідження. (9.11.2022). URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/yak-viyuna-zminyala-suspilnu-svidomist-ukrayintsiv-sotsiolohichni>
2. Телегуз, І. О. Телегуз, А. В. (2022). Інтелектуальна спадщина українських емігрантів: збереження пам'яті та інтеграція в освітньому процесі. Духовна та культурна спадщина української діаспори в освітньому процесі сучасної школи : матеріали Всеукр. круглого столу (17 листопада 2022 р., м. Луцьк) / упоряд. : О. Й. Дем'янюк, А. М. Силіук. Луцьк : Волинський ІППО, С.192–198. <http://vippp.org.ua/files/conference/---1676643223613300.pdf>
3. Шацька, Б. (2011). Минуле – пам'ять – міт. Чернівці: Книги -XXI.
4. Fredrikzon Johan, Haffenden Chris. (2023). Towards erasure studies: Excavating the material conditions of memory and forgetting. *Memory, Mind & Media* 2, e2, 1–24 <https://doi.org/10.1017/mem.2023.2>

СПІЛЬНА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК УМОВА ІСНУВАННЯ НАЦІЇ

Андрій Телегуз,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
м. Київ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-5310-3279>

COMMON HISTORICAL MEMORY AS A CONDITION FOR THE NATION'S EXISTENCE

Andrii Telehuz,

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-5310-3279>

The purpose of the article is an attempt to show the role of common historical memory in the process of formation of national identity, the state and their mutual relations. Contemporary problems of national identity are increasingly becoming the subject of public debates, especially regarding European integration and war. Memory and perception of the past are the objects of interest of many researchers, especially since national identity is not a one-dimensional concept.

Проблематика національної та громадянської ідентичності, особливо у часи великих перетворень або криз (війна, євроінтеграція), стає все більш популярною в гуманітарних науках та публіцистиці. Дослідження сучасних форм національної ідентифікації та української національної культури ґрунтується на історії, якій відводиться певна роль особливого чинника, що здатний впливати на об'єднавчі процеси і виступати в ролі ознаки нації. Це можна пояснити тим, що вітчизняні гуманітарні науки та політичні дискурси в осно-

вному базуються на пам'яті та її культивуванні. Дослідження громадянської ідентичності в історичній ретроспективі міститься у межах етнологічної традиції розуміння нації. В етнології однією з ознак нації є почуття групової згуртованості та спільні цінності, що передаються від покоління до покоління і формують почуття групової єдності. Це особливо важливо у вихованні та реконструкції традицій, а також легітимізації пам'яті або міфу про минуле нації. Таким чином, виникає питання про національну ідентичність крізь призму пам'яті та її вплив на сучасну національну ідентифікацію, самоідентифікацію і, як наслідок, національну свідомість.

У працях дослідників нації та націєтворення робиться наголос про вплив пам'яті та історичної свідомості на формування нації, бо національна ідентичність вимагає історичної пам'яті. Тут варто згадати такі прізвища: Е. Сміт, К. Гіртц, Б. Андерсен, А. Каппелер, Р. Шпорлюк, Е. Гелнер, Л. Грінфелд, К. Келгоун, Р. Кафлан, М. Грох, І. Лисяк-Рудницький, В. Коннор, Г. Сетон-Уотсон, Е. Гааз. І тут байдуже, що в цій пам'яті правда, напівправда, а що лише міф. Більшість дослідників вважають, що жодна нація не може вистояти, без усвідомлення, що теперішнє існування є продовженням її існування в минулому.

Проблема національної ідентичності досліджується в публічному та академічному дискурсі крізь призму історії, де пам'ять стала необхідною складовою. Залежно від наукової приналежності є два підходи до категорії минулого у дослідженнях національної ідентичності. Перший – це офіційна історія, другий – спільна історична пам'ять про минуле даної спільноти. Офіційна історія – це історія народу, держави, що має консенсус серед більшості вітчизняних істориків або є складовою державної політики. У свою чергу, спільна історична пам'ять, яку називають етноісторією або етнічною історією, зводиться до сформованого в народній свідомості образу минулого. Д. МакКрон стверджує «Шотландці є нацією, тому що люди ідентифікують себе як шотландці... національна

ідентичність передається через товариства та організації, які ми називаємо громадянським суспільством» [McCrone, D., 2001, p. 46–47]. У. Альтерматт наголошує, що «з часів Французької революції відбувся триумфальний марш – із заходу на схід – принципу національної держави» [Altermatt, U., 1998, p. 25]. Тобто, можемо зазначити, що «збереження культурної спадщини України та національної пам'яті українського народу є головним елементом формування ідентичності, консолідації й розвитку української нації» [Телегуз&Телегуз, 2023, с. 301].

У сучасних обставинах зростає значення національної свідомості та належності. Цей вплив особливо сильний у часи збройних конфліктів між державами та народами. Водночас слід пам'ятати, що історична пам'ять є однією з ознак нації, відіграла і досі відіграє позитивну роль у багатьох ситуаціях, слугуючи пробудженню людської гідності та задовольняючи потребу у спільноті, яку не може замінити ні демократія, ні будь-яка інше велике досягнення сучасного суспільства.

В українській нації існує глибоко вкорінена історична пам'ять, яка проявляється в усіх аспектах життя: повсякденного, культурного, політичного, економічного. Адже українці мають особливу любов до власної історії, яку не можливо замінити громадянською освітою. Природність і невідворотність етногенезу, націогенезу, самоідентифікації підтверджено сотнями років історії всього європейського континенту, бо це сукупність господарських, культурних, історичних та інших процесів. Ідеї, соціальні структури, інститути, як у правому, так і в соціологічному плані, створюються людьми. При цьому предметом у сфері гуманітарних наук є свідомі творіння. Важливість розмежування між категоріями нації та громадянством чітко простежується й сьогодні, як це засвідчує приклад сучасної Бельгії. Громадяни цієї країни відчувають насамперед фламандську чи валлонську ідентичність. Доказом цього є співіснування політичних партій, які в першу

чергу відносяться до обох національних груп, і їх ідеологічна ідентифікація є другорядним критерієм. З точки зору політології, нація характеризується набагато вищим ступенем інклюзивності ніж громадянство, тобто, з можливістю легкого розширення суверенної групи, а також її потенційної культурної різноманітності та різноманіття [Телегуз, 2022, с. 97].

Відповідаючи на питання про вплив і масштаби впливу пам'яті на національну ідентичність, слід зазначити, що українцям належить зберігати пам'ять про власне минуле, бо це є життєво важливим елементом та ознакою ідентичності. «Особливо важливими ці питання стають у доленосні для народу часи, коли нація намагається відстояти свою окремішність і самобутність, та припинити зазіхання з боку інших держав» [Шакурова, 2017, с. 5]. Зокрема, сучасна російсько-українська війна, яка має всі ознаки боротьби за існування української нації і держави, не зважаючи на трагічність та руйнівний характер агресії, все ж є рушійною силою розвитку нації. Тому постає потреба особливої популяризації подій минулого, коли українці тріумфували над росіянами. Наприклад, битва під Конотопом 1659 р. Тим більше, що пам'ятники та історичні місця, що нагадують про минуле, мають для українців особливе значення і є складовою національної культури. Традиції, історичні пам'ять і знання є елементом формування, зміцнення національної єдності та посилення опору проти зовнішньої агресії та націєрозмежувальних процесів.

Література

1. Телегуз, А. (2022). Нація як фундаментальна дефініція сучасних міжнародних відносин. «Сучасні тенденції міжнародних відносин»: збірник матеріалів всеукраїнської конференції, м.Київ, 21 грудня 2021 р. Київ. С. 94–97.
2. Телегуз, І., Телегуз, А. (2023). Українці за кордоном: культурна спадщина та національна ідентичність. Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний

період: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Україна, Київ, 25 травня 2023 року / За загальною редакцією Стадника М. М. Відповідальний редактор: Ятченко В. Ф.; організаційний секретар: Сцібан О. Є. Київ: НДІУ. С. 301–305.

3. Шакурова, О. (2017). Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.). Київ: Видавець Олег Філюк.
4. McCrone, D. (2001). *Understanding Scotland – the Sociology of Nation*. London: Routledge.
5. Altermatt, U. (1998). *Sarajewo przestrzega. Etnonacjonalizm w Europie*. Kraków.

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Сергій Терно,

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-6753-3130>

THE POLICY OF MEMORY IN THE HISTORICAL EDUCATION OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Serhii Terno,

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-6753-3130>

The introduction of the new State standard of basic secondary education made possible extremely arbitrary manipulation of historical memory. After all, there are no requirements for the content of historical education, so the authors can shape the content according to their taste and interest. As a result, we have significant problems with instilling national and universal values and undermining Ukrainian identity. As a result, schoolchildren form a distorted worldview regarding the innocence of Russia and the Soviet Union in crimes against Ukrainians. So, the first familiarization of Ukrainian youth with the history of their people takes place fragmentarily.

Труднощі з відновленням історичної пам'яті в історичній освіті України ґрунтовно висвітлені у дослідженні Ф. Турченко (Турченко, 2016). Наша розвідка є продовженням серії авторських досліджень щодо намагання в різні часи різними політичними та науковими діячами спотворити історичну пам'ять молодого покоління українців та підважити україн-

ську ідентичність (С. Терно, 2022; С. Терно, 2023; С. Терно & Турченко, 2023; С. О. Терно & Турченко, 2022).

Наразі розглянемо проблеми із історичною пам'яттю на прикладі одного підручника з історії та суспільствознавства для 5-го класу Нової української школи (Пометун та ін., 2022). Наприклад, в параграфі про розвиток незалежної України автори **не згадали про російсько-українську війну**, яка триває ще з 2014 року (Пометун та ін., 2022, с. 106–113). Немає жодного слова про злочини окупантів та анексію. В підручнику відсутній матеріал про роль Революції Гідності, Помаранчевої революції, героїв Небесної сотні в історії нашого народу.

Натомість розповіді про каравелу автори відвели майже сторінку з ілюстрацією (Пометун та ін., 2022, с. 74–75), не забули також зазначити на важливості в житті суспільства такої події як вихід друком книги Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» в 1876 році (Пометун та ін., 2022, с. 72). Викликає подив, що цей матеріал розміщений у розділі «Мандрівки в минуле України».

В той же час, в змісті параграфа про Другу світову війну діяльності УПА автори відвели всього два речення і без жодної ілюстрації (Пометун та ін., 2022, с. 100–105). На сторінках підручника не знайшлося місця українським героям Роману Шухевичу та Степану Бандері.

Також в підручнику не згадується, що Радянський Союз та нацистська Німеччина на початку Другої світової війни були союзниками. Таким чином, в п'ятикласників може скластися думка, що радянський режим не несе відповідальності за розв'язування однієї з найкривавіших трагедій людства. На нашу думку, про союз двох диктаторів обов'язково треба писати в підручниках, бо російські пропагандисти зазначають: росія начебто зараз воює проти послідовників нацизму. Втім факт союзництва свідчить протилежне – саме комуністичний режим був союзником нацистів, агресором на початку Другої світової і співорганізатором найбільшого і найкривавішого злочину проти людяності за всю історію людства.

До розкриття матеріалу про Другу світову війну автори підійшли вибірково. Злочини нацистської Німеччини в цьому параграфі описуються достатньо як текстом так й ілюстративно (Голокост, Бабин Яр як символ Голокосту, відправка людей на примусові роботи, масові розстріли та ін.), в той же час про злочини комуністичного режиму під час Другої світової війни (масові розстріли, зокрема Катинь, депортації народів, чорносвітники, «тактика випаленої землі», підлив Дніпрогесу, репресії, мародерство та ін.) жодного слова, жодної ілюстрації.

Замовчування злочинів комуністичного режиму в параграфі про Другу світову війну призводить до того, що радянський союз постає винятково як визволитель українських земель. Саме до «подвигу дедов-асвободітелей» та «Великої Отчественной» часто звертаються російські пропагандисти. Відтак, в історичній освіті України необхідно розвіяти цей міф.

В підручнику не розповідається про один з найважливіших періодів історії нашої державності – період розквіту Русі-України за часів князів Володимира та Ярослава Мудрого. Київ жодного разу не згадується як столиця та культурний центр Русі-України. Автори обмежуються лише оповіддю про княгиню Ольгу. На цьому їх розповідь про Русь-Україну обривається, нічого не говориться про подальшу долю держави. І це в той час, коли путін та його історики намагаються анексувати історію Русі-України, «приватизувати» спадщину Володимира і Ярослава Мудрого, відповідно й поширюють наратив, що нинішня росія єдина спадкоємиця Русі і начебто Україна розташована «на історичних територіях росії». Історична освіта України просто зобов'язана розвіяти цей міф.

Це далеко неповний перелік проблем із формуванням історичної пам'яті у Новій Українській школі. Таким чином, можемо констатувати, що впровадження нового Державного стандарту базової середньої освіти зробило можливим вкрай довільне маніпулювання історичною пам'яттю. Адже немає жодних вимог до змісту історичної освіти, відтак автори

можуть на свій смак та інтерес формувати зміст. Як наслідок маємо суттєві проблеми із прищепленням національних й загальнолюдських цінностей та підважування української ідентичності. Внаслідок чого у школярів формується спотворений світогляд щодо невинуватості росії та радянського союзу в злочинах проти українців. Отже, перше знайомство української молоді з історією свого народу відбувається фрагментарно.

Література

1. Пометун, О. І., Малієнко, Ю. Б., & Ремех, Т. О. (2022). Досліджуємо історію і суспільство. Інтегрований курс: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. : 2022. 179 с. Видавничий дім «Освіта». <http://surl.li/dubhd>
2. Терно, С. (2022, 11 жовтня). Гвардія Табачника і підручники з історії для НУШ. Портал громадських експертів – Освітня політика. <http://education-ua.org/ua/component/content/article/12-articles/1416-gvardiya-tabachnika-i-pidruchniki-z-istoriji-dlya-nush>
3. Терно, С. (2023, 20 червня). 11 Зауваг до Концептуальних засад реформування історичної освіти. Портал громадських експертів – Освітня політика. <http://education-ua.org/ua/component/content/article/11-podiji/1425-11-zauvag-do-kontseptualnikh-zasad-reformuvannya-istorichnoji-osviti>
4. Терно, С., & Турченко, Г. (2023). Антиукраїнська політика в історичній освіті України за міністра Д.Табачника (2010–початок 2014pp.). Емінак, 3(43), 239–254. [https://doi.org/10.33782/eminak2023.3\(43\)](https://doi.org/10.33782/eminak2023.3(43))
5. Терно, С. О., & Турченко, Г. Ф. (2022). Бої за Україну в шкільному курсі історії в контексті передумов сучасної російсько-української війни. У Трансформації історичної пам'яті. (с. 148–153). Донецький національний університет імені Василя Стуса. <https://jthm.donnu.edu.ua/article/view/12783>
6. Турченко, Ф. Г. (2016). Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника (Н. Заблоцька, Ред.). Генеза. <http://resource.history.org.ua/item/11115>

**СПРОБИ ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ
РОСІЙСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ
ТЕРИТОРІЇ М. ПОЛОГИ (ЛЮТИЙ 2022 – ЛЮТИЙ 2023 рр.)**

Софія Тоцька

*Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-8229-1360>*

**ATTEMPTS TO DESTROY UKRAINIAN HISTORICAL MEMORY BY
RUSSIAN TROOPS IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY
OF THE CITY OF POLOHY (FEBRUARY 2022 – FEBRUARY 2023)**

Sofiia Totska

*Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-8229-1360>*

На сучасному етапі розвитку історичної науки посилюється інтерес до дослідження російсько-української війни. З 24 лютого 2022 р. м. Полони переживає складні часи. Можемо простежити спроби окупантів знищити українську історичну пам'ять та трансформувати її. Маємо вивчати питання російсько-української війни та окупаційного тиску на свідомість населення у тому числі й у м. Полони до поки пам'ять сучасників не зазнала трансформації внаслідок життєвого досвіду.

At the current stage of the development of historical science, interest in the study of the Russian-Ukrainian war is increasing. From February 24, 2022, the city of Polohy is going through difficult times. We can trace the

attempts of the occupiers to destroy Ukrainian historical memory and transform it. We have to study the issues of the Russian-Ukrainian war and occupation pressure on the consciousness of the population, including in the city of Polohy, until the memory of contemporaries has undergone a transformation due to life experience.

Населення м. Полони, яке після окупації (3 березня 2022 р.) залишилося в місті переживає складні часи. Наразі його чисельність важко поррахувати, але маємо наступні (приблизні) відомості: Полонівська громада до війни налічувала 30 тисяч осіб, після окупації 10 тисяч [1]. З березня 2022 р. у м. Полони російські війська створили комендатуру. При комендатурі створено підвал для катування так званих «бандеронацистів». Хлопців, чоловіків, жінок та дівчат різного віку перехоплювали при перетині міста з району «Червоний виселок» до центральної частини та катували, змушували здавати позиції полонівської територіальної оборони, Збройних сил України, віддати зброю, військово обладнання. Вибивали зізнання різного характеру та змушували розповісти, де в м. Полони проживають азовці та айдарівці. З березня 2022 р. росіяни знищили пам'ятники Героям Небесної Сотні та антитерористичної операції в м. Полони. У цей же час показово «доглядають» за пам'ятником Другої світової війни та дивуються, що в «українацистів» є такий, фотографуються на його фоні. Окупанти обходять будинки місцевих жителів, перевіряють документи та телефони. До початку лютого 2023 р. російські війська постійно змінюють місце розташування комендатури та проводять там прийом місцевого населення. З квітня до початку вересня 2022 р. полонівці змушені туди ходити, адже там видавалися перепустки для виїзду з міста. Без перепустки неможливо було перетнути бодай один з блокпостів, яких по населеному пункту було близько 10. Під час отримання перепустки окупанти проводять фільтраційні опитування. В кінці серпня 2022 р. комендатура м. Полони припинила видавати пере-

пустки представникам освіти, лікарям і т.п., змушуючи останніх працювати на себе. Більша частина пологівців чекає на повернення української влади, інша частина почувається щасливо, адже «все життя чекали на росію». Зі слів мера м. Пологи, всього у місті призупинено трудові відносини зі 113 особами, які пішли працювати на бік окупантів. Попри це м. Пологи активно протистоїть ворожим військам, у місті діють партизани, організація «Жовта стрічка» і т.п. [2]. Протягом окупації м. Пологи, з березня 2022 по січень 2023 рр. час від часу російські військ глушать зв'язок, бо через трасу Запоріжжя-Маріуполь окупанти часто переганяють техніку. Це важкий час для цивільного населення, адже окупанти обстрілюють всі житлові райони міста зі ствольної артилерії, ракетно-зенітних комплексів та мінометів для того, щоб місцеві не могли бачити та передавати інформацію Збройним силам України [3, 4, 5, 6]. Після кожної зміни технічного або особового складу окупанти проводять так звані зачистки населення. Під час таких пошуків до будинків місцевих жителів вламуються від 15 озброєних бойовиків. Якщо знаходять прапори, травматичну зброю, форму (поліції, МНС, військову і т.п.), літературу, книги, підручники (особливо історичні або ж проукраїнські), то власників забирають до підвалу на фільтрацію. З кінця серпня 2022 р. окупанти почали відбудовувати одну зі шкіл міста (номер 4). З жовтня 2022 р. школа почала працювати за російською програмою. Окупанти знищують українську літературу та підручники, завозячи власну пропагандистську. Налаштовуючи українських дітей «поважати» та «шанувати» радянських та російських «діячів». Популяризують імперські міфи та спотворюють історію. Змушують українських дітей співати російський гімн, цілувати прапор. Вчителі, що пішли на співпрацю з окупаційною владою примушують дітей ходити до російської школи, аргументуючи це тим, що «Україна в м. Пологи вже ніколи не повернеться» та «що з росією вони матимуть гарне майбутнє». Якщо діти та батьки відмовляються ходити до

російської школи, погрожують тим, що заберуть дітей до дитбудинку Токмака чи Мелітополя. Всього до школи в м. Пологи ходить близько 400 дітей. Набрано вчителів з м. Пологи, які перейшли на бік загарбницьких військ. У кінці вересня 2022 р. до школи номер 4 було завезено підручники та зошити російського виробництва. Школа працює не постійно, бо місто знаходиться під обстрілами окупаційних військ і задля провокацій росіяни інколи припиняють навчальний процес, говорячи, ніби обстріл ведуть Збройні сили України [1].

Отже, з 3 березня 2022 р. місто Пологи окуповане російськими військами. Окупанти провадять політику знищення всього українського, намагаються стерти національну самоідентифікацію населення, яке залишилося в окупації та чекає на звільнення. Задля досягнення зазначеної мети росіяни завозять свою літературу, знищуючи українську (поширюють імперські міфи), тиснуть психологічно (зривають українські прапори, нищать символіку і т.п.), фізично знущаються (фільтрація «на підвалі», вчиняють перевірку помешкань населення) і т.п.

Література

1. Інтерв'ю С. Тоцької з мером м. Пологи Ю. Коноваленко. Пологи. 05.01.2023 р.
2. Інтерв'ю С. Тоцької з переселенкою Юлією з м. Пологи. Пологи. 23.12.2022 р.
3. Інтерв'ю С. Тоцької з переселенкою Іриною з м. Пологи. Пологи. 12.11.2022 р.
4. Інтерв'ю С. Тоцької з переселенкою Ольгою з м. Пологи. Пологи. 11.11.2022 р.
5. Свідчення жительки окупованих Поліг на Запоріжжі: «Обстріли тривають, людей з дітьми з міста не випускають». (2022 р. 29 червня). Радіо Свобода.

6. Реальна нереальність (із щоденника пологівчанки). (2022 р. 22 листопада). ПІК, Новинний портал Пологівщини.
7. Турченко Г., Турченко Ф. (2014). Проект «Новоросія»: 1764–2014. Ювілей на крові. Запоріжжя. 158 с.
8. Турченко Ф. (2015). Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна. НАН України, Інститут історії України. 165 с.

АНТИУКРАЇНСЬКІ ФЕЙКИ В ЩОРІЧНИХ ПІДСУМКОВИХ ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЯХ В. ПУТІНА (ГРУДЕНЬ 2014 – ГРУДЕНЬ 2021 рр.)

Галина Турченко,

*Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-5020-6152>*

Крючкова Кароліна,

*Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна
<https://orcid.org/0009-0009-5020-868X>*

ANTI-UKRAINIAN FAKES IN V. PUTIN'S ANNUAL FINAL PRESS CONFERENCES (DECEMBER 2014-DECEMBER 2021)

Galyna Turchenko,

*Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-5020-6152>*

Karolina Kryuchkova,

*Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0009-5020-868X>*

Information warfare and disinformation have become an integral part of many conflicts and problems in the modern world. The Russian Federation is carrying out a massive information offensive against Ukraine, using a variety of methods, including the distribution of false materials and statements. The annual press conferences of Russian President V. Putin have become a forum for spreading his anti-Ukrainian propaganda. It is

extremely important to counter these fakes, to refute them. The publication analyzes anti-Ukrainian fakes in V. Putin's annual final press conferences (December 2014-December 2021) as an example of the Russian Federation's information war against Ukraine.

Російська політика щодо України ґрунтується на обмані, міфах, маніпуляцій, навішування ярликів, фальшивих трактувань, підміні понять, замовчування фактів. Це далеко не весь перелік технологій, які допомагають російській політиці впроваджувати свої пропагандистські наративи. Росія намагається переписати історію, щоб використати її як зброю у гібридній війні проти України.

Проаналізуємо антиукраїнські фейки в щорічних підсумкових прес-конференціях В. Путіна (грудень 2014- грудень 2021 рр.). На підсумковій прес-конференції 2014 р. В. Путін висловлював антиукраїнські фейки про «каральну операцію» та громадянську війну, маючи на увазі війну на південному сході України. В. Путін говорив про «державний переворот» 2014 р. який, начебто, відбувся збройним шляхом (Пресс-конференция В.Путина, 2014). Загалом прес-конференція тривала 3 години, темі України В. Путін приділив 30 хвилин – це 16,7 % від усього часу. На прес-конференції 2015 р., лунали фейкові тези про зовнішнє управління Україною, начебто нами управляють «люди з цивілізованих країн» (Пресс-конференция В. Путина, 2015). Загалом прес-конференція тривала 3 години, а темі України В. Путін приділив 20 хвилин – це 11,2 % від усього часу.

На прес-конференції 2016 р., В. Путін зазначив, що Росія не була ініціатором погіршення відносин з Європою. Це погіршення він пов'язує з Майданом в Україні. Європейські країни не засудили «антиконституційний переворот», а підтримали його. Це спричинило бажання населення Криму «возз'єднатися з Росією». З Майданом він пов'язує і подальші події на Донбасі (Пресс-конференция В. Путина, 2016). Загалом прес-конференція тривала 4 години, темі України В.

Путін приділив 15 хвилин – це 6,25 % від всього часу прес-конференції.

На прес-конференції 2017 р., В. Путін поширює фейк про Крим, що начебто його «віддали в порушення чинного тоді союзного законодавства, яке вимагало згоди Верховної Ради РРФСР; вирішено було президією Верховної Ради» (Пресс-конференция В. Путина, 2017). Але згідно з тогочасним законодавством, такі рішення могла ухвалювати лише Верховна Рада СРСР, а не РРФСР, а отже, передання Криму не суперечить законодавству РФ, та навіть відповідає чинним нормам міжнародного права (Чумак, 2013). Тому немає жодних підстав ставити під сумнів законність прийнятого рішення. Загалом, прес-конференція тривала 4 години, темі про Україну В. Путін приділив 20 хвилин – це 8,3 % від всього часу прес-конференції.

На прес-конференції 2018 В. Путін поширює історичні міфи і фейки про те, що «український та російський народи – це майже одне й те саме в етнічному сенсі слова» (Пресс-конференция В. Путина, 2018). Ці слова є продовженням давнього радянського кліше, яке походить від імперського російського наративу про триєдиний народ (Грицак, 2021). Загалом прес-конференція тривала 4 години, темі України В. Путін приділив 20 хвилин – це 8,3 % від всього часу прес-конференції.

На прес-конференціях 2019 р. і 2020 р. В. Путін заявляє, що на референдумах в анексованому Криму та окупованих територіях Луганщини та Донеччині «проголосували зрештою за возз'єднання з Російською Федерацією» (Пресс-конференция В. Путина, 2019, 2020). Ці, як і попередні, тези є фейком, оскільки референдуми відбувалися в умовах окупації та насильства і не можуть розглядатися як волевиявлення народу. Незаконність та абсурдність подібних місцевих референдумів полягає навіть не у тому що вихід міст зі складу суверенної держави в принципі не може вирішуватись на місцевому рівні, а у тому, що їх ініціатором виступає

інша держава і це є прямим порушенням норм міжнародного права (Лященко, 2017). Загалом, прес-конференція тривала 4,3 години, темі України В. Путін приділив 30 хвилин – це 11,1 % від часу всієї прес-конференції. Прес-конференція 2020 р. тривала 5 години, темі України В. Путін приділив 10 хвилин – це 3,3 % від часу всієї прес-конференції.

На прес-конференції 2021 р. В. Путін наговорив багато антиукраїнських тез, зокрема фейки про штучність української держави: «Створили країну, яка ніколи раніше не існувала», «...як Україна складалася. Хто її створив? Ленін Володимир Ілліч». Ці тези є вигадкою, оскільки Україна має понад тисячолітню історію державотворення. Наступна теза В. Путіна: про «створення на цій території такої анти-Росії, з постійним накачуванням сучасною зброєю, з промиванням мізків населенню...» (Прес-конференція В. Путіна, 2021). Ця заява є фейком. МЗС України спростувало заяву про «анти-Росію». За словами речника МЗС О. Ніколаєнко: «Розмова про перетворення України на «антипод» Росії демонструє нерозуміння внутрішніх процесів у нашій державі. Українці як суверенна нація самостійно визначають вектор свого розвитку без прив'язки до третіх сторін. Ні російські танки, ні провісники токсичних ідей «руського міра» не змогли й не зможуть зупинити трансформацію України в сучасну європейську демократичну державу» (Мартинюк, 2021). Загалом прес-конференція тривала 4 години, темі про Україну В. Путін приділив 30 хвилин – це 12,5 % від часу всієї прес-конференції.

Отже, всі антиукраїнські фейки, висунуті В. Путіним на щорічних прес-конференціях (грудень 2014 – грудень 2021 рр.) мали на меті: дискредитувати українську державу, підірвати її легітимність, виправдати збройну агресію Росії проти України. Попри це, Україна продовжує відстоювати свою незалежність та територіальну цілісність, а світова спільнота надає їй в цьому підтримку. Отже, тема України була й залишається однією з центральних на всіх публічних заходах, в яких приймає участь кремлівський диктатор.

Література

1. Большая пресс-конференция Владимира Путина [YouTube] (2014, грудень 19) [Відео] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=plJxrqsV6IM>
2. Большая пресс-конференция Владимира Путина [YouTube] (2015, грудень 18) [Відео] URL: https://www.youtube.com/watch?v=iQKhmc_5N5o
3. Большая пресс-конференция Владимира Путина [YouTube] (2016, грудень 23) [Відео] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WzoSXUb-ixs>
4. Большая пресс-конференция Владимира Путина [YouTube] (2017, грудень 14) [Відео] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DRJLduZ5PAQ>
5. Большая пресс-конференция Владимира Путина [YouTube] (2018, грудень 20) [Відео] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YZeW00Ja0ys>
6. Большая пресс-конференция Владимира Путина [YouTube] (2019, грудень 19) [Відео] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oq58NhGs3fc>
7. Большая пресс-конференция Владимира Путина [YouTube] (2020, грудень 17) [Відео] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9kTlw3YXVTw>
8. Большая пресс-конференция Владимира Путина [YouTube] (2021, грудень 23) [Відео] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ltHjhe0hsv0>
9. Грицак Я. (2022, липень 8) Міф про «братні народи», перемога України та як Російська імперія викривляла історію. URL: <https://suspilne.media/254862-aroslav-gricak-mif-pro-bratni-narodi-peremoga-ukraini-ta-akrosijska-imperia-vikrivlala-istoriu/>
10. Лященко О. (2017, травень 11) На Донбасі 3 роки тому був не референдум, а фейк – Ніколаєнко. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28479582.html>
11. Мартинюк В. (2021, травень 15) МЗС відреагувало на слова Путіна про «антипод Росії»: РФ демонструє нерозуміння внутрішніх процесів в Україні URL: <https://babel.ua/news/63901-mzs-vidreaguvalo-na-slova-putina-pro-antipod-rosiji-rf-demonstruye-nerozuminnya-vnutrishnih-procesiv-v-ukrajini>
12. Чумак В. (2013) Україна і Крим: спільність історичної долі. Вид. 2-ге, URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Chumak_Vasyl_Arsenovych/Ukraina_i_Krym_spilnist_istorychnoi_doli.pdf?

**(НЕ)ПОЧУТІ ГОЛОСИ У СТУДІЯХ ПАМ'ЯТІ ПРО МИНУЛЕ
НА ПРИКЛАДІ УСНОІСТОРИЧНОГО ПРОЕКТУ «ЖИВА ІСТОРІЯ»**

к.і.н. Юлія Шелеп,

м. Львів Центр дослідження українсько-польських відносин
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
<https://orcid.org/0000-0002-5631-061X>

**(UN)HEARD VOICES IN MEMORY STUDIOS OF THE PAST USING
PROJECT IN THE ONLINE ARCHIVES OF ORAL HISTORICAL AND
VISUAL SOURCES «LIVING HISTORY»**

PhD Julija Shelep,

Lviv Center for the Study of Ukrainian-Polish Relations in the Institute
of Ukrainian Studies I. Krypiakivych Institute of Ukrainian Studies National
Academy of Sciences of Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-5631-061X>

Highlight the experience of accumulating, processing and archiving oral history and visual sources collected as part of the activities of «Living History» (Lviv). It an innovative project on digital archiving of oral history data in combination with visual sources, which is implemented at the intersection of humanities and digital technologies in the field of digital humanities, has been revealed. The initiatives of recording «here and now» was gained and considerable source material was collected, which qualitatively distinguishes oral history in Ukraine against the background of the region.

Уявлення про минуле прогресує щоразу важливе значення в процесі ідентифікації з певною етнічною та національною спільнотою, а також у сприйнятті, порівнянні та протиставленні різних етносів чи груп. Все помітнішим стає суспільне зацікавлення та осмислення власної минувшини, тому ідентичність сучасних українців сильно залежить від історії дослідження взаємозалежності між громадською думкою, ЗМІ, істориком, освітою, тощо. Історична пам'ять є чинником, що визначає характер колективних уявлень про минуле, оцінку нинішніх подій та бачення стратегії майбутнього розвитку суспільства, тому виникає нагальна необхідність відновлення та збереження історичної пам'яті, формування національної ідентичності та подолання спадщини тоталітаризму, адже ще до сьогодні соціальні пріоритети, звичаї та, навіть, міфи радянського минулого впливають на політичний вибір та переконання жителів незалежної України.

Реалізація проекту дослідження історико-культурної пам'яті населення Галичини реалізованого дослідниками «Локальної історії» передбачала організацію низки експедицій з метою фіксації усних спогадів населення старшої вікової групи в межах Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської та Волинської областей. Дослідники проекту «Локальна історія», протягом 2013–2020 рр. об'їздили з експедиціями терени Львівської, частково Івано-Франківської, Тернопільської, спорадично Волинської та Закарпатської областей та зібрали велику базу даних усних свідчень старожиливі, записавши 5 тис. 167 респондентів.

Питання архівування та репрезентації стало одним з ключових концептів усноісторичних досліджень, щоб адаптувати ці джерела для широкого кола¹. Адже зафіксувати та зберегти різні історії війни та миру дає саме усні історія – ці матеріали стають новими першоджерелами для подальших досліджень

¹ Томсон А. Чотири зміни парадигми в усній історії // Схід-Захід. Історико-культурологічний збірник. 2008. Вип. 11–12. С. 17–18.

та «насичуються» інтерпретацією². За прикладом, найбільшого в Європі інтернет-архіву Pamet naroda («Пам'ять нації») запущеного у Чехії в 2008 р., де відображено свідчення про події Голокосту, Другої світової війни, репресії тоталітарних режимів, виправно-трудова та примусова роботи тощо. Ми спробували сформувавати ресурс «Жива історія», а також було створено сайт <https://livehistory.org.ua> який має своїм завданням оживити пам'ять про минуле, зробити людину дійовим суб'єктом, показати її особистісний досвід, бо на сайті удосуплено частину із зібраних впродовж кільканадцяти років усноїсторичних свідчень та візуальних джерел. Також можемо говорити і про певну рятівну місію цього просту, бо завдяки ньому було зафіксована цілу колекцію голосів покоління, що вже відійшло у вічність.

Онлайн-платформа складається із трьох основних розділів: очевидці, фототека та мапи, які об'єднані спільною системою багаторівневого пошуку, що дозволяє працювати із базою усіх даних на трьох основних взаємопоеднаних рівнях(географічному, хронологічному та тематичному). Такі матеріали дають історикам можливість розглядати глобальні проблеми на макрорівні, розширювати уявлення про події, заглибитися до їхнього сприйняття очевидцями та цілими поколіннями.

Конструювання процесу інтерв'ю в ході нашого дослідження виходило з того, що нашим респондентам притаманне сплетіння суб'єктивного та колективного вимірів пам'яті, що складається з етнічних, соціальних та гендерних нашарувань. Найкращим фоном для їх вираження є саме автобіографія – первинна пам'ять будь-якої людини, яка не просто зорієнтовує особу в загальному потоці суспільного існування, й наповнює змістом та логічними зв'язками факти життя того ж індивіда. Так інтерв'ю і представлені на сайті, проте поруч

² Топольський, Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. Київ: K.I.S., 2012.

з маленькими історіями ми можемо побачити і соціальну історію, відстежити наприклад, куди виселяли людей з певних сіл, чи повертались вони, як склались їх долі, тобто побачити індивідів. Часто це біографії людей, які вперше ділились своїм життєвим досвідом, та тим, що з їх точки зору є важливим для збереження пам'яті, акцентуючи на: «то все розказувати?», «то довго горити». Невід'ємний процесом звісно є і забування при цьому респонденти більше зберігають у пам'яті або події, що мають позитивне емоційне забарвлення, або переломні, травматичні, унікальні події, які складно перевірити на достовірність, але це явища соціально-культурних феноменів, які не фіксують у документах чи законах. Проблема суб'єктивності усних історій зачіпає також трансляцію респондентами інформації стосовно події, безпосередніми свідками яких вони не були, а отримували інформацію через суспільні контакти.

Розв'язання питання суб'єктивності усних історій з точки зору соціально-психологічних студій характеризує не тільки усні оповідання як репрезентативне та функціональне історичне джерело, але й дає можливість продемонструвати специфіку соціокультурного розвитку певного періоду та групи людей. Ще до сьогодні в українському інформаційному просторі не існує усталеної оцінки певних подій минулого. Відтак формування уявлень щодо реалій тодішнього повсякдення викликає особливу зацікавленість дослідників, бо є ще живі носії пам'яті. Проблема суб'єктивності усних історій зачіпає також трансляцію респондентом інформації стосовно подій, безпосереднім свідком яких він не був, а отримував інформацію через суспільні контакти. Однак розгляд цієї проблеми лежить у площині співставлення індивідуального та колективного, поруч із функціональними властивостями суспільних явищ.

Завдяки впливу цифрових технологій, як потужного акселератора, досвід свідків подій минулого продовжує жити у

культурні пам'яті сьогодення. Ці ж технології спогади перетворюють з ефемерних на реалні, загальнодоступні, проте вони ж тоді і зазнають перетворень, бо зміщуються на емоції і почуття сучасності.

Але у підсумку така робота показує зацікавленість усно-історичними дослідженнями не лише у науковому середовищі, але й серед громадських організацій, суспільства. Онлайн платформа «Живої історії» може стати не лише місцем накопичення матеріалів, розширення тематики хронологій спогадів, може потенційно використовуватись для вузькоспеціалізованих історичних тем, інтерактивних історій міс і сіл та сприятиме конструктивним діалогам з країнами-сусідами.

Література

1. Томсон А. Чотири зміни парадигми в усній історії // Схід-Захід. Історико-культурологічний збірник. 2008. Вип. 11–12. С. 17–18.
 2. Топольський, Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. Київ: К.I.S., 2012.
-

Наукове видання

Матеріали I Міжнародної наукової конференції

**ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ
ДОСВІД ЄВРОПИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

17–18 листопада 2023 р., м. Запоріжжя

Дизайн та верстка В. А. Лініков

Здано до набору 17.11.23.

Підписано до друку 18.11.23.

Папір офсетний, формат 60×84/16. Гарнітура Arial.

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 11,74.

Наклад 300 примірників